

Professor dr. phil. h.c.

PEETER PÕLD

140

**AEGUMATUD VÄÄRTUSED
KASVATUSES JA HARIDUSES**

TALLINN 2018

Professor dr. phil.h.c. PEETER PÕLD 140

Koostaja ja toimetaja: Maie Tuulik
Toimetaja: Veronika Varik

Küljendaja: Riina Soom
Keeleline toimetaja: Merike Kask
Trükk OÜ Vali Press

Teksti autoriõigus: autorid

ISBN 978-9949-88-647-0

Väljaandja: Haridus- ja Teadusministeerium ning Tallinna
Ülikooli Eesti pedagoogika arhiivmuuseum

HARIDUS- JA
TEADUSMINISTEERIUM

TALLINNA ÜLIKOO

SISUKORD

Eessõna	5
Peeter Põld- ikka kordub sõna esimene	7
Tõnu Tender. Üks vagu suurest PÕLLUST	9
Urve Läänemets. Peeter Põld tänases päevas	15
Heiki Haljasorg. Peeter Põllu kirjutatud monograafiad	24
Peeter Kreitzberg. Peeter Põld – suurimaid Eesti vormijaid.....	32
Ilmar Kopso. Peeter Põld haridusministrina	38
Maie Tuulik. Kõlbelised väärtused Peeter Põllu kasvatusõpetuses ..	46
Maria Tilk. Perekond ja kodu Peeter Põllu kasvatusõpetuses.....	53
Silvia Kera. Isamaaline kasvatus Peeter Põllu kasvatusõpetuses	65
Maria Tilk. Karskuse kriis.....	73
Ants Tooming. Aated elujõu lättena.....	81
Urve Läänemets. Hariduse ideoloogiate teisenemisest ajas	86
Rutt Hinrikus. Mälestused on side põlvkondade vahel.....	102
Maie Tuulik. Peeter Põllu elutee olulised verstapostid	112
Kasutatud ja soovituslik kirjandus	128

EESSÕNA

Peeter Põllu seisukohad ja temast kirjutatu omab aegumatut väärtust – see on seotud inimeseks ja ühiskonnaliikmeks kasvamise ning olemise iidsete põhitõdedega, mida igale põlvkonnale tuleb ikka ja jälle meelde tuletada. Kogumiku kaante vahele talletatu aitab nii lapsevanemal, õpetajal, haridusametnikul, -poliitikul mõista ja näha nii iseend kui ühiskonnas toimuvat uues väärtusskaalas. Loodetavasti sütitavad kogumikku koondatud artiklid lugejas soovi toimida nende üllaste põhimõtete järgi, mille nimel elas ja töötas Peeter Põld.

Eesti 100. aastapäevaga seotud reklaamtahvlite sõnum “Me elame ajaloos” paneb meid ehk mõtlema panusele, mille on andnud Peeter Põld ja temasugused inimesed meie riigile ja rahvale.

Veronika Varik

Tallinna Ülikooli Eesti pedagoogika arhiivmuuseumi direktor

PEETER PÕLD – IKKA KORDUB SÕNA ESIMENE

Eesti Vabariik on 100-aastane. Vabariik on Peeter Põllule tänuvõlglane mitte ainult koolielu ja pedagoogika valdkonnas, vaid elukorralduses kõige laiemas mõttes.

Peeter Põllu elust ja tegemistest rääkides kordub ikka ja jälle sõna esimene:

- ta oli esimene radikaalne kooliuuendaja, kelle eestvedamisel algas venekeelse kroonukooli kujundamine eestikeelseks rahvuskooliks;
- ta oli esimese eestikeelse gümnaasiumi (Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tartu tütarlaste keskkooli) ülesehitaja ja juht;
- temast sai Eesti Õpetajate Liidu esimene esimees;
- ta asutas ja toimetas esimest eestikeelset pedagoogikaajakirja „Kasvatus ja Haridus“;
- ta oli Eesti Vabariigi esimene haridusminister;
- ta kutsus kokku I ja II rahvahariduse kongressi ning oli võtmeisik haridust puudutavas seadusloomes;
- ta oli eestikeelse Tartu ülikooli rajaja;
- ta oli Tartu ülikooli esimene kuraator;
- ta oli Eesti esimene pedagoogikaproffessor ;
- ta oli Tartu ülikooli esimene eestlasest audoktor;
- ta asutas ja juhtis gümnaasiumiõpetajate ettevalmistamiseks loodud didaktilis-metoodilist seminari Tartu ülikooli juures;
- ta oli Eesti karskusliikumise juht;
- ta oli mitmes koosseisus Riigikogu liige;
- ta oli valgustatud poliitik ja rahvuslikest eesmärkidest innustunud teadlane;

Peeter Põld oli sirgeselgne ja järeleandmatu oma elu põhiväärtuste – aadete – osas.

Tema arvates oli kõlbluse kasvatamine kasvatuse keskseim siht ja tähtsaim osa.

Maie Tuulik

ÜKS VAGU SUUREST PÕLLUST

Tõnu Tender

2005. aastal pöördus „Eesti mõtteloo“ sarja peatoimetaja Hando Runnel siinkirjutaja – haridus- ja teadusministeeriumi keeleosakonna toonase nõuniku poole ettepanekuga koostada Peeter Põllu kirjutistest mõtteloo-sarja kogumik. Umbes pooleteise aasta pärast ilmuski Eesti mõtteloo sarja 72. väljaandena Peeter Põllu „Lastest tuntakse meid“, Tartu: Ilmamaa, 2006 (455 lk). Raamatusse on koondatud Peeter Põllu valdavalt haridusteemalised kirjutised. Lisaks ettevõtmise algatamisele on Hando Runnel teose ristiisa, st raamatu pealkirja autor.

Peeter Siegfried Nikolaus Põld (12.07.1878 – 1.10.1930) on olnud juhtiv tegelane karskusliikumises, poliitilises ja usuelus. Kuid erakordne suurkuju on ta meile ikkagi pedagoogina: Peeter Põld on Eesti hariduspõllu korraldamise ja arendamise juhtivaid jõude. Siinse lühiülevaate eesmärk on tõsta esile eelkõige ühte olulist vagu Põllu elutööst: ta kuulub põlvkonda, kes lõi nn eestikeelse maailma — eesti keelele tugineva haridus- ja kultuuriruumi ning muutis selle loomulikuks. Enam kui sajandi eest kerkisid esile inimesed, sh Peeter Põld, kes õhutasid ärksamaid noori mitte saksastuma, vaid jääma ja isegi hakkama eestlaseks. Eestlaseks olemine või hakkamine ei olnud enam veidrus ega ajaviide, vaid alternatiiv saksastumisele või venestumisele. Kujunes inimeste kooslus, kes oli valmis alustama oma riigi rajamist.

1898. aastal astus Peeter Põld Tartu ülikooli usuteaduskonda ja liitus Eesti Üliõpilaste Seltsiga. 1906. aastal asutas ta tekkinud võimalu-

si kiirelt ära kasutades koos Jaan Tõnissoni, Oskar Kallase ja Heinrich Koppeliga Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi, mis omakorda sama aasta sügisel käivitas Tartus esimese eestikeelse tütarlaste keskkooli — tänase Miina Härma Gümnaasiumi.

Enne seda ei leidunud ühtki eestikeelset keskkooli, gümnaasiumides eesti keelt ei õpetatud ja toonases Tartu ülikoolis oli vaid üks eesti keele lektori koht. Seetõttu tuli eesti päritolu haritlastel leiba teenida enamasti väljaspool eestikeelset suhtlusruumi. Kuna ametikohta polnud kerge leida, siis siirduti tihti tööle Venemaale või mujale (Jansen 2007: 362). Veel 19. sajandi lõpul oldi harjunud saksa keele kui intelligentset suhtlust võimaldava meediumiga. Paljudele eesti haritlastele oli eesti keel pühapäevakeel, n-ö rahvuslike rituaalide keel, saksa keel aga argipäevakeel (Jansen 2007: 364).

1906. a loodud eestikeelse tütarlaste keskkooli esimeseks direktoriks sai Oskar Kallas, kelle paari aasta pärast vahetas välja Peeter Põld. Viimanegi toetas naistele haridustee avamist, et nad mõistaksid ühiskonnaelu. Ta kujundas kooli vaimse palge, rajas koolihoone. Eestikeelse tütarlaste keskkooli loomine oli ülimalt oluline, kuna see toestas eesti haritlaskonna juurdekasvu, kindlustas eestikeelsete haritlasperede teket — harimata naine ei mõista mehe tegemisi! Meenu-tagem siinkohal eesti ärkamisaja suurmehi, kelle koduseks keeleks oli saksa keel. Toonast olukorda ilmestab Matthias Johann Eiseni luuletus (2018: 69):

Sõnad ja teod

Ta kirjutas nii tihti lehes
ja hüüdis hulga rahva ees:
„Meil ülem käsk see olgu elus:
jää eestlaseks, sa Eesti mees!“

„Sel jäädav põlgus osaks olgu,
kel tegu teist meelt tunnistab;
kes aga emakeelest lahkub,
see rahva äraandjaks saab.“

Kord pidin tähtsa asja pärast
ma minema ta majasse;
ta lapsed jooksid mulle vastu:
„Kus isa, lapsed, ütelge?“

Nad vaatasid mu otsa tummalt,
just kui ei mõistaks sõnagi.
„Et ütelge, kas isa kodu?“
Nii küsisin ma uuesti.

„Ei mõista meie sinu juttu,
et räägi, onu, saksa keelt!“
Nii hüüdvad lapsed saksa keeli
ja jooksvad ära minu teelt!

1917. aasta revolutsioon ja järgnev Vabadussõda tõid uue ajastu ka Peeter Põllu ellu. Ta toimetas esimest eestikeelset pedagoogikaajakirja „Kasvatus ja Haridus“, olles ühtaegu hariduspoliitik-publitsist, õpetajaskonna koondaja-kujundaja ja pedagoogikateadlane. Seejärel valiti Peeter Põld Maanõukokku ja sai juulis 1917 Maavalitsuse haridusosakonna juhatajaks, kellena asus kujundama rahvusliku koolivalitsuse korraldust. Põllust sai Eesti esimene haridusminister (1918), seejärel Tartu ülikooli kuraator (1918–1925) ja eestikeelse Tartu ülikooli rajaja. Ta oli aastaid ülikooli sisuline juht, lisaks sellele Riigikogu liige, Tartu linnavolikogu esimees, Tartu Noorte Meeste Kristliku Ühingu esimees, Eesti Karskusliidu esimees ning Eesti esimene pedagoogikaproffessor.

Peeter Põld oli hariduspõllul suuresti teerajaja. Tollal puudus veel eesti kooli traditsioon, millele võinuks toetuda, puudus veel seltskond, kes oleks suutnud koolile teed näidata, puudus pedagoogiline programm. Seevastu leidis tahtmist ja aimdust korraldada haridusküsimusi paremini. Peeter Põld oli nii vaimu- kui ka teo inimene, kes lõi rahvuseluse, religioossuse ja konservatiivsuse, kusjuures tema konservatiivsus põimus edumeelsusega ja oli vastuvõtlik uuele. Põld oli uuendaja, kes ei lõhkunud vana maha, ei hüljanud pedagoogika traditsioonilisi põhimõtteid, vaid ehitas nendele peale. Tema meelest olid just kõlbelised ja usulised väärtused kõige alus. Kasvatajal peab olema selge siht, vaid siis kujuneb inimene, kes valitseb oma meelte ja kirgede üle, kes iseenda peremehena alistub vabalt teatavatele moraali- ja käitumisnormidele.

Esiletõstmist väärivad siinkohal Põllu keelehariduse põhimõtted. Esitan allpool Eesti mõtteloo sarja raamatust mõne olulise Peeter Põllu keeleharidusliku mõtte.

„Meie koolide õppekeelest ja õpetajatest“ (1909): „Tahetakse eesti kooli tõsise haridusasutuse kõrgusele tõsta, kus mitte raamatu-teadust ei tuubita, vaid kus elavat teadmist pakutakse, mida sisemiselt läbi elatakse, siis jooksevad kõik uuenduse nõudmised ühes punktis kokku: kooliolu uuendus on ainult siis võimalik, kui emakeel on õppekeeleks mitte ainult paaril esimesel aastal, vaid tervest koolist läbi. /.../ Meie peame eestikeelset keskkooli nõudma, kus hakatusest lõpuni emakeel õppekeeleks on. Sääli edenevad meie lapsed paremini ja suudavad lõpetades ka vene keeles lõpueksami ära teha. Tuleb aga vene keele õpetuse peale rõhku panna. Kui seda silmas pidada, et peale vene keele, mille tundide arv kaunis suur, ka vene ajalugu ja geograafiat vene keeles õpetatakse, kui üksikutes ainetes tähtsõnad ehk terminid vene keeles lastele anda ja vahetevahel aine kordamise tunnid vene keeles sisse seada, kui lõpuklassis kõik vene keeli korrata, siis ei ole see nii tuuline lootus.“ (Põld 1909: 83–84).

„Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli avamisel“ (1919): „Ülikool on erapooletu teaduse kodu, mis vahet ei tee juuda ega kreeka mehe vahel, millele *amicissima veritas*. Selles mõttes on ükspuha, kes siin õpetab, mis keeles õpetab, kui see aga teadus on, mida ta õpetab. Kuid teiselt poolt peab ülikool olema teaduse kodu, mille erapooletus eluline, mis tunneb kaasa ümbritseva ühiskonna südame tuikamist, mis arvatavas erapooletuses erapoolikuks ei muutu või ära ei külmu; mis tunneb küll probleeme, kahtlusi, kuid ei upu skeptitsismi ääretusse merre, vaid ikka tee leiab tagasi töö ja teo juurde, inimese juurde, rahva juurde, keda ta teenib. Ülikool on rahvuslik kultuuriistandus: osanik üleilmses rahvusvahelises teaduslikus ühispüüdes, ei saa ta ennast lahti kiskuda oma ümbrusest, mille nähtusi ta kõigepealt peab valgustama, mille noorust ta esmajoones peab kaasa tõmbama ...“ (Põld 1919: 156–157)

„Eesti keele õpetamise siht meie koolides“ (1923): „... on arusaadav, miks seadis Pestalozzi üheks vaate-elementiks keele, miks Herbart nõuab õpetuses kolme asja: keelt, märke, vorme. Ei ole meile siis ka mitte ime, et keskaja õpetus eeskätt keeleõpetus oli. Meie ei unusta ainult seda seejuures ära, et sõna iseenesest midagi ei ole, kui temaga ettekujutus asjast ei ole ühendatud, et sõnaõpetamise eel peavad käima asjad, faktid, nähtused, mida sõnaga tähendatakse, nagu seda iseäranis J.-J. Rousseau on nõudnud. Igal asjal, igal õppeainel on teataval määral oma keel. Seda peab koolis see õpetama, kes ainet õpetab. Selles mõttes maksab nõudmine: iga õppetund olgu keeletund.“ (Põld 1923: 199–200)

„Eesti keele õpetamise siht on rahvakeele kui väljendusvahendi tarvitamine õpilastele nii omaseks teha, et nad kõike, mis nad ette kujutavad, mõtlevad, tunnevad ja tahavad, selgelt, täpselt ja vormikau-nilt oskavad avaldada.“ (Põld 1923: 201)

Lõpetuseks näide Põllu hinnangust üliõpilaste keeleharidusele **„Kuidas meie keskkooli uuendada?“** (1929): „Võib liialdamata ütelda, et paljud üliõpilased eesti keeles ilma õigekirjutuse vigadeta ja

selgelt, korralikkudes lausetes, oma mõtteid kirjas väljendada ei oska. Samuti kuulduv alalõpmata kaebusi selle üle, et võrdlemisi suur protsent üliõpilasi ei suuda üheski võõras keeles õieti mingit teaduslikku teksti tõlkida või mõista ... (Põld 1929: 377)

Paljud Peeter Põllu mõtted ja seisukohad on tänagi värsked ning väärivad taas lugemist.

PEETER PÕLD TÄNASES PÄEVAS

Urve Läänemets

Aastal 2017 andis Eesti Vabariigi haridus- ja teadusministeerium välja Eesti haridust tutvustava ingliskeelse brošüüri, mille esimesel leheküljel loetletakse ministeeriumi peamised ülesanded:

- riiklike arengukavade koostamine;
- seadusandlike dokumentide süsteemi loomine;
- riiklike õppekavade jt standardite loomine;
- riikliku järelevalve ja kvaliteedikindlustussüsteemi loomine;
- finantseerimise ja riigivara kasutamise planeerimine ja organiseerimine;
- riiklikult tellitud hariduse planeerimine;
- õpetajate ja noorsootöötajate koolitussüsteemi arendamine;
- avalikkuse informeerimine edusammudest hariduses, teadus- ja noorsootöös ning keelepoliitikas;
- rahvusvaheline koostöö.

Tegemist on 21. sajandi teise kümnendi probleemide ja vastutus-alade kirjeldustega, mida võib vaadelda kui Eesti riikliku hariduspoliitika kokkuvõtet ja tegevussuundi tulevikuks. Katse võrrelda eeltoodud temaatikat Peeter Põllu kirjutistega omas ajas, st kuni 01.09 1930, võib tunduda mõnevõrra meelevaldne, kuid ometi on üllatav leida, et samade küsimustega tegeleti Peeter Põllu juhtimisel juba ligi sajand tagasi.

Peeter Põld kavandas rahvusliku haridussüsteemi loomist ammu enne omariikluse tekkimist. Ja kui see võimalus 1918 tekkis ning ha-

kati looma Eesti rahvuslikku koolisüsteemi, siis olid ettevalmistused juba tehtud ning ka Euroopa kogemusest õpitud. Praegu(seks) oleme küll paljude kogemuste võrra rikkamad ja loodetavasti oskame ka mineviku kogemusest õppida.

„Kultuur ja rahvahariduse korraldus“ (1911)

Tänapäeval tähendab riiklike arengukavade koostamine hariduspoliitika manifesteerimist: need kirjeldavad, milliseid sihte tulevikuks seatakse. Hariduspoliitika väljendub kõige üldisemas plaanis haridusalases seadusandluses, milles sätestatakse nii riigi kui ka kodaniku haridusvõimalused ja -kohustused. Peeter Põllu kirjutis on tähelepanuväärne eelkõige selle poolest, et ta pidas rahvakooli loomist vajalikuks juba enne omariikluse saavutamist, mõistetavalt selle impeeriumi piires, kuhu Eesti tollal kuulus. Töö ilmus ajal, mil 1905. aasta revolutsioon oli toimunud ja esimene eestikeelne keskkool Tartus avatud.

Peeter Põld lähtus samadest põhimõtetest, millest lähtuvalt kujundatakse hariduspoliitikat ka praegu. Ta käsitles lähtealusena Eesti demograafilist olukorda

ja sellest tuletatud haridusnõudlust ning koolitusvajadust. Rahvakool on vahend, mille kaudu koolisundust ehk koolikohustust realiseerida. Peeter Põld pidas silmas ka erinevaid õppurite gruppe, sh erivajadustega õpilasi – tollal terminiga *nõrgaandelised*, keda arvati olevat 0,5% ja kes nõudsid erilist hoolt. Samas nimetas ta ka *heaandelist* õpetamist, pidades silmas Charlottenburgi (Saksamaa) kogemust.

Omaette küsimus oli, kas õpetada poeglapsi ja tütarlapsi eraldi klassides või üheskoos. Peeter Põld pooldas soolist võrdsõiguslikkust ning pakkus tolle aja kohta huvipakkuvat statistikat. Ta viitas tolleaegsetele haridusuuringutele:

„1) nagu katse on kindlaks teinud, suudavad tütarlapsed poistega kuni 14. eluaastani täiesti sammu pidada, ja üle selle aja ei kesta pea

kusagil rahvakooli esimene üldine aste;

2) tuleb mõlemal sool peajaslikult ühte ja sedasama õppida, ehk küll mõnes asjas, nagu käsitöös ja võimlemises, õpetust eraldi antakse;

3) õpetus rahvakoolis olgu nõnda seatud, et iga laps keskmise ande juures siin korralikult edasi jõuab“.

Peeter Põld viitas ka Rootsi ja Soome kogemusele (lk 56), kus segaklassides õpetamine oli edukas. Üsna kaasaegselt kõlavad ta seisukohad ka koolitervishoiu, tasuta ja tasulise hariduse ning koolide ülalpidamise kulude kohta, mis viitab küll sajanditagusele, ent kaugeltki mitte algelisele haridusökonoomikale. Olgu siinkohal lisatud, et Eestis on hakatud haridusökonoomikaga tõsisemalt tegelema alles mõnel viimasel aastal.

Samas töös käsitles Peeter Põld ka kooliaasta pikkust (190 koolipäeva), kooliaasta korraldust seoses laste varase tööhõivega ning õpetaja tööd kas kolme- või neljaklassilises koolis. Lisaks veel võimaliku nn rändkoduõpetajate kasutamist nende õpilaste puhul, kellel kool kaugel või muul põhjusel koolis käimine keeruline. Sellisel juhul on vajalik pikem kooliaasta – 240 päeva.

Peeter Põld kasutas paljude tolleaegsete Euroopa haridusteadlaste seisukohti ja võrdles neid meie oludega. Teisisõnu – ta tegeles võrdleva pedagoogikaga erinevates kultuurikontekstides. Müncheni koolinõuniku Kerschensteineri ja rahvakooli isa Pestalozzi seisukohti kasutas ta eeskätt hariduse eesmärkide ja õppesisu määratlemisel.

„Sellepärast peab kõik õpetus rahvakoolis kodumaa tundmise ümber koondatama ja emakeele peale rajatama. Alles siis, kui lastele lähem ümbrus arusaadav ja kodukeel tõsiseks eneseavalduse abinõuks saanud, viidagu neid kaugemasse ilma, võõraste rahvaste juurde, kelle kultuur sedaviisi haritud pinnal täiendavalt ja õiendavalt mõjule pääseb. Mitte kitsa rahvusliku liialduse mõttes ei astu meie üles nõudmisega, et kool olgu natsionaalne, rahvuslik, vaid sellepärast, et see kasvatus seisukohalt ainuke õige tee on“. (ibid 63)

Ta loetles 12 õppeainet, mis peaksid kuuluma rahvakooli õpetusse: emakeel, usuõpetus, vene keel kui riigikeel, kodumaa tundmine (hilisem kodulugu), maadeõpetus (ehk geograafia), kodumaa (Eesti) ja Vene riigi ajalugu ühes täiendavate peatükkidega üldisest ajaloost, loodusõpetus ja füüsika; rehkendus ja ruumiõpetus; tervishoid; joonistamine, laulmine, võimlemine ja käsitöö (puutöö, aiapidamine, näputöö, keetmine) (Pöld 2011:63). Tegemist on tüüpilise entsüklopeedilise õppekavaga, mis on siiani paljudes riikides kasutusel. Aineloend ehk tulevaste õppekavade põhisisu kirjeldus ja tolleaegne standard oli Peeter Põllul ühtluskooli ideoloogiline alus.

„Mispärast just need õppeained valida tuleb, kuidas neid õpetada, see on laialdane küsimus, mida nende ridade kirjutaja „Eesti kultura“ lähemas andes arutusele mõtleb võtta. Esialgu on tema püüd olnud ainult rahvakooli välist korraldust ja kultuurilist tähtsust valgustada, et huvi selle küsimuse vastu elustada, mis meile põletavam on, kui suurem osa meist aimab ... Kooliõpetajad ja haridusseltsid seadku rahvakooli uuendamine oma tähtsamaks päevaülesandeks. Nemad korraldagu koosolekuid, kus kooliküsimus kõigekülgselt läbi räägitakse, kus plaane valmistatakse, mil viisil kohalikku omavalitsust rahvakooli vastu osavõtlikumaks teha, kuidas kooliuuendust läbi viia... Nemad tungigu kõigekülgselt kirjanduse kaudu küsimuste sügavusesse. Praegu on selleks viimane aeg. Rahvuskooli küsimus seisab riigivolikogus päevakorral. Laseme meie selle enestest mööda minna, ilma et see meisse puutuks, jätame kõik nagu seni eestkostjate teha, siis saame rahvakooli, mis meiega kui abinõuga muude sihtide kättesaamiseks arvestab. Seda aga meie ei taha. Sellepärast jääb meil kahe vahel valida: kas oma täit jõudu töösse panna või kõik minna lasta, nagu ta läheb. Sest heast südamest ei anta meile midagi, vaid mida meie püüame, seda saame üksnes oma vaevaga kätte. (ibid:64).

Peeter Põllu 1911. aastal kirjutatu sisaldab neidsamu mõtteid, mida oleks vaja ka praegu läbi mõelda ja otsustada, kelle või mille eest-

kostel ja milliste rahvusvaheliste dokumentidega arvestada. Oleme praegu olukorras, kus peame silmas pidama OECD üleilmastumist propageerivaid võtmepädevusi, samas rakendama Euroopa Komisjoni hoopis teistsuguseid soovitusi võtmepädevuste arendamiseks (viimased aastast 2017). Et tegemist on eriliigiliste soovitustega, oleks ilmselt otstarbekas arvestada hoopis võimalusega, mis lubaks mõlemaid kohandada Eesti sotsiaalpoliitiliste ja kultuuriliste oludega. Erinevad riigid on neisse suhtunud erinevalt – täpsest kopeerimisest mõtestatud ja oma kooliolusid arvestavate interpretatsioonideni. Meie jaoks väärrib erilist tähelepanu Soome lähenemine, mis on leidnud ratsionaalse lahenduse nende üldhariduskooli õppekavas.

Lasteaed ja koolimaja

Järgnevalt veel mõnest tänapäeva olulisest probleemist, mida on käsitletud ka Peeter Põld.

Kui Peeter Põld kõneles lasteaia tähtsusest (Tartus lasteaia peol 20. mail 1907), nimetas ta eelkõige laste hooldatust, ent ka toidupuudust ja perekasvatuse probleeme (lk 67–69). „Lasteaed aitab kõlbeliselt ja kehaliselt terveid inimesi luua seal, kus see muidu võimalik ei oleks. Lasteaias istutatakse lapsele nõnda esimesed kõlbluse mõisted sisse ... Hea lahke ümberkäimine, mida ta uulitsal ja mõnikord ka kodus ei leia, äratab temas usku headuse sisse ... Need mõlemad aga, usaldus ja usk headusse, on jõud, ilma milleta elus võimatu on edasi saada.“ (lk 68).

Kui kõneleme lasteaia- ja lastehoiuteenustest tänapäeval, siis rõhutame, et laste kooliks ettevalmistamise ja kooliküpsuse saavutamise kvaliteet ei tohiks erineda. Peeter Põllu arutelu põhiobjektiks olid lasteaiatöötajad, sest lastega peavad tegelema lapsi armastavad haritud õpetajad, kelle eeskujul on lapsele hädavajalik.

Oma kirjutises „Koolimaja kasvatuslik tähtsus“ (Postimees, 1909,

23.–24.02) kõneles Peeter Põld ka kooliarhitektuurist:

„Kool peab lapses ka koolimaja kaudu arusaamist selle kohta välja arendama, mis ilus, mis kaunis ... Siin võib väga palju ka väga vähe-sega ära teha, kui aga tõsine armastus laste vastu ja arusaamine nende hingeelust koolimaja plaanide valmistajaid ja nende ehitajaid juhtimas on ... Ruumid olgu nõnda tehtud, et ühe klassi tegevus teist ei takis-taks, ja et teatavate õpetusainete juures kooliõpetaja ja lapsed ennast mitte ruumide järgi ei pruugiks seada, vaid et ruumid nende tarviduste järgi oleks seatud. Üks tähtis kasvatuslik nõudmine koolimajadele on veel: ta olgu ülevaatlik. Ta olgu kohane kooli ühiseks juhatamiseks, tehku kooliõpetajatele kergeks lastega vahetundidel kokku saada, andku võimalust lastele kergesti üksteisega kokku puutuda ja aidaku niihästi kooliõpilastes kui ka kooliõpetajates ühist koolitunnet, ühist koolikogukonna tunnet (Schulgemeinde) kasvatada.“

Ta loetles ka eriotstarbelised klassiruumid (ehk õppekabinettide eelkäijad), nagu ka praegu arutletakse õpperuumide funktsionaalsuse üle.

Kodutööd

Mida arvas Peeter Põld kodutöödest? Artiklis „Õpilaste koduste kooliülesannete korraldus – hädaline vajadus“ (1925, Postimees 3.–4.09) kirjutas ta:

„Kui mõni aeg tagasi moodsa pedagoogika nimel suure ägeduse ja hooga nõuti, et lapsed ainult koolis peavad õppima ja neile koduseks õiendamiseks midagi ei tohi üles anda, siis ollakse meie päevil kindel, et kodused ülesanded tähtsat osa etendavad õpilase arenemises ja selle-pärast juba puht õpetuslikel põhjustel kõige tõsisemat tähelepanu ja ka teadlikku ning otstarbekohast reguleerimist väärivad. On kooli sihiks õpilast iseseisvaks teha, teda nii kaugele viia, et ta pärastises elus ilma võõra abita, asjaomaseid abinõusid kasutades, lahendada suudab mit-

mesuguseid ülesandeid, mis nõuavad selget ettekujutamist, koondatud tähelepanu, õiget vaatlemist, järjekindlat otsustust, vastavat sõnalist või muud väljendust, teatava tehnilise oskuse või teadmise rakendust jm, siis ei suuda klassitöö üksi teda selleks küllaldaselt ette valmistada ... Õpilane peab ülesande nõudmistest omal jõul aru saama, lahenduse leidma, oma tulemusi suurel määral ise kontrollima, selle üle otsusele jõudma, kas ta sihile tulnud või mitte. Kõiges selles peitub rohkesti isetegevust sõna üldisemas mõttes, rikkalikult võimalusi usinuse, täpsuse ja kohusetunde harjutamiseks, mida töö klassis sarnasel kujul mitte ei paku. Kahjuks aga ei ole meie kool seni enesele õieti mitte aru andnud, mis osa õpilaste koduste ülesannetel üksikute õppesihtide kui ka kogu kooli kasvatussihhi saavutamiseks täita, mis ainetes ja kuidas ning kui palju lastele üles anda, kuidas lapsi kodus töötama õpetada kõige vähema jõukulutusega, teadlikult ja arusaamisega.“(lk 281).

Ta käsitles ka kodutööde mahu ja sageduse planeerimist:

„Eriti andku kooliõpetajad endale aru, milles koduste ülesannete tähtsus seisab üksikutes ainetes, mis laadi nad peavad olema. Olgu neile õpilase koduse töö meetodi arendamine sama tähtis, kui õige meetodi leidmine klassitunnis.“ (ibid. 285)

Taas tunnistame, et nii nagu sajand tagasi oli õpetajatel probleeme koduse töö ettevalmistamisega, nii on see ka praegu. Kuigi mitmel pool on algklassides rakendatud täispäevakoole ja pikapäevarühmi, on mõte ikkagi selles, et arendada laste iseseisva töö oskusi ning vanuse ja õpioskuste kasvades kasutada õpetajate abi aina vähem. Pole võimalik seada eesmärgiks iseseisva ja arukalt toimiva inimese arengut, pakkumata talle võimalust nende oskuste harjutamiseks.

Ajaloo õpetamine

Tänapäevaselt kõlavad Peeter Põllu mõtted kutsehariduse, ülikoolide autonoomia, keskkooliõpetajate ettevalmistamise ja kutse omandamise kohta. Ta pööras tähelepanu ka eksamitele ja hindamisele, kultuuri- ja rahvuspoliitikale, töökasvatusele ja karskustööle. Esile tõstmist väärib tema artikkel „Ajaloo õpetamise tähtsusest üldise pedagoogika seisukohalt“ (Kasvatus nr 1, 1924).

„Ajalugu on rahvaste ja inimkonna mälu. Temas tuleb rahvus ja inimkond enese kohta teadvusele, avaldub nende olemuse pidevus, side ja samasus ... Ajalugu näitab, kuidas kõik inimlik püüdmine, kultuur, s.o tema sihtide ja otstarvete maailm, kujuneb ja sünnib. Selle läbi langeb uus valgus oleviku olukordadele kui minevikust tingituile. Selle kaudu avanevad uued väljavaated tulevikku ja esinevad tuleviku ülesanded mineviku pärandusena. Et ajalugu minevikuga seostub, siis on ta alal hoidev jõud ... Ajalooõpetuse sihtide määramisel tuleb vahet teha õppesihtide vahel alg- ja keskkoolis ... mis meie siin ajaloo õpetamise ülesandeks võime ja peame seadma, on huvi äratamine mineviku vastu ... Kui selles mõttes võtta lähtekohaks lapse kodukoha ajalugu, mis laiendatakse oma rahva ajalooks, siis pannakse mineviku suhtes kõik need tundmused liikuma, mis on ühendatud ettekujutusega kodust, ümbrusest ja kodumaast. Huvi mineviku vastu kasvab nõnda välja lugupidamiseks ja armastuseks oma rahva saatuse vastu; sel viisil õpetatakse nägema oma maas isade maad, oma riigi saavutust, mis isade võitlusega loodud, õpitakse austama oma esivanemaid ja nende tegusid.“ (lk 249–251).

Kindlasti tuleb neid seisukohti teada, kui koostatakse uusi ajaloo õpetamise ainekavasid.

Euroopa kogemus

Lõpetuseks mõni sõna Peeter Põllu eruditsioonist ja rahvusvahelise, st tollase Euroopa pedagoogikateadusega kursis olemisest. Aastatel 1906–1908 viibis ta Euroopas ja tutvus sealse hariduseluga. Talle oli Euroopa kogemus vajalik eelkõige Eesti kooli arendamisel. Paljudes tema töödes on viiteid välisriikidest pärit hariduskogemusele, mida oleks võimalik rakendada ka Eesti koolikultuuris. Peeter Põld oskas hinnata seda edumeelset, mis oli ennast mõnes riigis õigustanud. Ja just õigustanud ehk rakendust leidnud, mitte lihtsalt loosungi tasandil teadvustatud.

Taasiseseisvunud Eestis pedagoogika teadusliku uurimise institutsiooni enam pole, ehkki vajadus selle järele on ilmselge. Ka 21. sajandi kiiresti muutuvates oludes on vaja kriitiliselt analüüsida ja kujundada sellist hariduspoliitikat, mis lubab eesti keele ja kultuuri, sh koolikultuuri, hoidmist ja arendamist. On oluline mõista, et iga riigi haridussüsteem on eelkõige oma ühiskonna teenistuses ning selle areng saab toimuda vaid ajaloolise kogemuse ning ratsionaalse uuen-duse ühtsuses ja tasakaalus. Võtkem siis õppida Eesti kooliajaloo erinevatest perioodidest ja suurkujudest, kelle hulgas Peeter Siegfried Nikolaus Põld seisab teerajajana paljudes valdkondades.

PEETER PÕLLU KIRJUTATUD MONOGRAAFIAD

Heiki Haljasorg

Omnia tempus habent, et momentum suum cuique negotio sub caelo¹
Koguja

Peeter Põllu loomingu iseloomustamiseks sobivad järgmised märksõnad: teoloogia (õppimine Tartu ülikooli usuteaduskonnas), rahvuslikkus (kuulumine Eesti Üliõpilaste Seltsi), rahvusvahelisus (enda täiendamine pedagoogika alal Saksamaal ja Šveitsis), eestikeelne üldharidus (töötamine Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastekooli direktorina), hariduspoliitika (töötamine haridusministri, Asutava Kogu ja Riigikogu liikmena), eestikeelne ülikooliharidus (töötamine Tartu ülikooli kuraatori ja pedagoogikaprofessorina) ja karskus (töötamine Eesti Karskusliidu esimehena).

Tema kirjutatud monograafiad on „Pius IX ja kirikuriik aastatel 1848–1849“ (pole säilinud), „Üldine kasvatusõpetus“ (Põld 1932a), „Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi“ (Põld 1932b) ja „Eesti kooli ajalugu“ (Põld 1933). Lisaks on Peeter Põld kirjutanud mitusada ajaleheartiklit (Saarmaa jt: 1994). Antud ülevaates keskendume ainult monograafiatele.

“Pius IX ja Kirikuriik aastatel 1848–1849“

Peeter Põld sai *cand. theol.* kraadi oma uurimistöö „Pius IX ja Kirikuriik aastatel 1848–1849“ eest Tartu ülikoolis 1907. aastal. Huvitav

¹ Igale asjale on määratud aeg ja aeg on igal tegevusel taeva all.

oleks seda lugeda, aga kahjuks see pole säilinud. Rahvusarhiivis Tartus on EAA.402 viitekoodi alt leitavad 11 Tartu Keiserlikus Ülikoolis kaitstud auhinna- ja kandidaaditööd 1907. aastast

(EAA.402.13.430,	EAA.402.13.431,	EAA.402.13.432,
EAA.402.13.433,	EAA.402.13.434,	EAA.402.13.435,
EAA.402.13.436,	EAA.402.13.437,	EAA.402.13.438,
EAA.402.13.439,	EAA.402.13.440),	

aga Peeter Põllu tööd nende hulgas ei ole.

Paavst Pius IX kohta aga siinkohal paar sõna. Pius IX oli Rooma paavst 1846–1878. Tema ajal toimus eeskätt Camillo Cavouri ja Giuseppe Garibaldi juhitud Itaalia ühinemisliikumine, mis tähendas killustunud Itaalia väikeriikide vägivaldset ühendamist üheks Itaalia kuningriigiks, mis lõpuks tähendas Kirikuriigi kadumist maailmakaaardilt (1870) ning seda, et paavst Pius IX kuulutas end „Vatikani vangiks“.

Peeter Põllu *cand. theol.* kraadi vääriliseks tunnustatud uurimistöö oli Kirikuriigi kohta 1848–1849, mil Itaalias oli puhkenud revolutsioon ning Kirikuriigis tuli võimule liberaalide valitsus. Nad kuulutasid Kirikuriigi ajutiselt vabariigiks, tühistasid paavsti ilmaliku võimu, konfiskeerisid kiriku vara ning kehtestasid korra, mille kohaselt kirik ei tohtinud hariduse asjadesse sekkuda.

„Üldine kasvatusõpetus“

Pärast Peeter Põllu surma ilmus 1932. aastal tema nograafia „Üldine kasvatusõpetus“ (Põld 1932a). Raamatu redigeerija ja saksakeelse kokkuvõtte kirjutaja oli Tartu ülikooli pedagoogikaõppejõud Juhan Tork.

Peeter Põllu kasvatusteooria võtmeterminid on kasvatus eesmärgid (nt osavus, lugemine, ilu, õiglus, headus, hingerahu), kasvatus-

abinõud (nt käsk, keeld, karistus, kiitus), kasvatus rakenduspunktid (nt südametunnistus, tunded, füüsis, mõistus ja tahe) ja kasvatusprintsiibid (nt sihipärasuse-, sotsiaalsuse-, aktuaalsuse-, individuaalsuse-, totaalsuse-, autoriteedi- ja vabaduseprintsip). Autor peab oluliseks viitavate väärtusi (nt jõud, osavus), majandus-tehnilisi väärtusi (nt lugemine, kirjutamine, arvutamine), esteetilisi väärtusi (nt ilu), õiguslike väärtusi (nt õiglus), eetilisi väärtusi (nt headus) ja usulisi väärtusi (nt usk, hingerahu) (Põld 1932a: 24–40). Peeter Põllu on järgi on kasvatus „teadlik sihipärane tegevus“, et „viia arenemisele kasvava põlve kehali ja vaimli jõude nende väärtuste alalhoidmise ja täiendamise sihis“ (ibid: 20). Tema arvates vajab laps nii isa kui ema: „Et kumbki üksikult ei ole täielik, vaid ühekülgne, siis saab kasvatus täielikuks alles, kui mõlemad toimivad koos, kui nad on kokku kõlastatud. Mõlemad elemendid on tarvilikud: ühel põhjeneb enam õigus ja õiglus, teisel armastus, osavõte.“ (ibid: 49). Peeter Põld ütleb, et kool peab olema nii õppe- kui ka kasvatusasutus (ibid: 50) ning et tuleb leida „kooli ja kodu vahel kooskõla, õige tööjaotus ja koostöö“ (ibid: 52). Samuti rõhutab Peeter Põld harjumuste (ibid: 82-87), eeskujude (ibid: 90-94), mängu (ibid: 129), töö (ibid: 129) ja kristliku eetika (ibid: 146-149) tähtsust. Käsud ja keeled puhul kehtib tema järgi järjekindluse ja järeleandmatuse reegel (ibid: 97). Võib öelda, et Peeter Põllu kasvatus-teooria on üks selgemaid, struktureerimaid, kokkuvõtlikumaid ja paremaid (kui mitte kõige parem) kasvatus-teooria käsitlusi eesti keeles.

„Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi“

1933. aastal ilmus Peeter Põllu raamat „Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi“ (Põld 1932b). Raamatu redigeeris autori õde, teoloog Margarete Põld. Teoses otsitakse vastust küsimustele: Kas oleme õigustatud kõnelema usulisest kriisist? Kust otsida kriisi põhjusi? Milliseid lahendusi pakutakse kriisiolukorras?

Peeter Põld nimetab selle kriisi peamised tunnused: intelligentsi võõrandumine kirikust, mitmete vaimulike elukombed pole enam eeskujulikud, Eesti rahvaarvu kahanemine ning uute usuliste liikumiste levik (spiritism, okultism, antroposoofia, teosoofia, tarapiitlus). Ta ütleb, et ka 1923. aasta rahvahääletus usuõpetuse lubamiseks algkooli õppekavasse (seda toetas 71,22 % valijatest) ei suuda teda veenda, et kriisi ei ole. Eelpool kirjeldatud nähtused on iseloomulikud mitte ainult Eestile, vaid ka Lääne-Euroopale. Samas on Peeter Põld Lääne-Euroopa suhtes optimistlikum ning ütleb, et kriisi mõiste kasutamine pole seal põhjendatud. Autor väljendab mõtet, et „põhimõtteliselt ei ole vahet praegusaja inimese ja näiteks Periklese-aegse kreeklase vahel“ (ibid:18). Kriisi põhjustena nimetab Peeter Põld järgmisi mõjureid: kiire elutempo, materialistlikuks muutunud teadus, riigi ja kiriku eraldamine, sotsialism ja kommunism (katse rajada õnnelik ühiskond maa peal) ja estetism (kunst kunsti pärast, isiklik eneseteostus). Lahendusest rääkides kasutab Peeter Põld kreeakeelset *μετανοεῖν* (metanoein'i) ehk meeleeparanduse mõistet (Põld 1932b:56). Autor ütleb, et „me peame ümber orienteeruma oma mõtete ja püüete suhtes“ ning „meil ei ole teist teed, kui tahame, et iga üksik meist areneks inimeseks tõsisel mõttes ja kogu meie rahvas suudaks täita oma suuri ülesandeid“ (ibid:39). Autor lõpetab oma raamatu mõttega, et „ei usu, et meie rahvas kaob selle kriisi pärast“, aga samas selle kriisi ületamine on Eesti rahva jaoks „tema edasise arengu tähtsaimaks eelduseks.“ (ibid:62)

“Eesti kooli ajalugu“

1933. aastal ilmus Peeter Põllu monograafia „Eesti kooli ajalugu“ (Põld 1933). Teose redigeeris Tartu ülikooli professor Hans Kruus.

Üks võimalus Eesti ajalugu perioodideks jagades on selline: münasaeg (11 000 eKr – 1227 pKr), keskaeg (1227–1561), kolme ku-

ningriigi aeg (1561–1629), Rootsi aeg (1629–1710), tsaariaeg (1710–1917), Eesti aeg (1918–1940), nõukogude ja Saksa aeg (1940–1944), nõukogude aeg (1944–1991), taasiseseisvunud Eesti aeg (aastast 1991). Antud raamat vaatleb nendest viit esimest perioodi.

Muinasaja Eesti hariduse kohta ütleb Peeter Põld: „Kuigi meie esivanematel üldine haridusjärg enne sakslaste siiatulekut vististi ei olnud madalam kui ümberkaudsetel naabritel – rootslastel, taanlastel, novgorodlastel, ei saa me ometi nende juures oletada kooliharidust.“ (Põld 1933:9)

Keskaja Eesti hariduse kohta ütleb autor: „Esimeste koolide tekkinine Eesti maa-ala piirides ulatub seega võõrvalitsuse ajajärku, kus Saksa ordu, Tartu ja Saare-Läänemaa piiskopid suurema osa maa üle oma võimu olid kindlustanud, kuna ülejääv osa, Põhja-Eestimaa ja Tallinna linn Taani valitsuse alla kuulusid. (...) Aja jooksul asuvad toom- ja kloostrikoolide kõrvale kihelkonna- ehk raekoolid, mis linnad kogudusekirikute juures avavad. (...) Kõigi nende koolidega oli tarvidus vaimulikkude ettevalmistamise suhtes rahuldatud. Ka Saksa linnakodanikud, kes haridusest huvitatud, said oma tarviduse kätte. Rüütleid huvitas kooliharidus noil aegadel väga vähe, maha arvatud juhud, kui nad oma lapsi kõrgemate vaimulikkude kohtade jaoks ette valmistasid. (...) Mis puutub pärisrahvasse, siis oli ta ainsaks vaimuharijaks kirik.“ (Põld 1933:10–11).

Reformatsiooni osas rõhutab Peeter Põld Martin Lutheri „sundusliku algõpetuse nõudmist“, aga nendib samas, et „meie linnades oli see veel kaugel“. (Põld 1933:17) Keskaja Eesti haridusolude kohta tehtud ülevaade ei ole väga põhjalik, mis osaliselt on seletav ka allikate vähesusega.

Kolme kuningriigi aja kohta kirjutab Peeter Põld: „Keset seda kokkuvarisemist ja lagunemist püüdsid jesuiidid 1582. aastast peale Tartus, Pärnus ja Liivimaa maakihelkondades Poola võimu abil rahvast katoliku kiriku rüppe tagasi viia. Nagu mujal. asutasid nad ka siin omi

koole. Nii oli neil Tartus 1583. a peale oma kolleegium, kuhu arvata-vasti ka eesti poisse vastu võeti, mis jesuiitide taktikaga mujal maades kokku käib.“ (Põld 1933:20)

Rootsi aja Eesti haridusolud moodustavad sellest raamatust suu-ruselt teise osa. Rootsi ajast rääkides võib esile tõsta gümnaasiumide (1630, 1631) ja ladinakeelse Tartu ülikooli avamist (1632) ning For-seliuse tegevust, sh koolmeistrite seminari (1684–1688). Rootsi aegse haridusolude iseloomustamiseks ütleb autor: „Rootsi aja lõpul võime igatahes konstateerida vähemalt katekismuskooli sundust, kuigi veel mitte üldist rahvakoolisundust. Abinõud selle teostamiseks olid väga mitmekesised ja energilised. Peamiseks koolitüübiks jäi köstrikskool, mis pidi asutatama igas kihelkonnas.“ (Põld 1933:43).

Kõige mahukama osa antud raamatust moodustavad tsaariaja Eesti haridusolud. Peeter Põld kirjutab: „Mis puudutab rahvakoolidesse, siis ei tahtnud rüütelkonnad ja aadel sellega üldse vaeva näha. (...) Üldiselt on kirikuvisitatsioonidest selgub pilt haridusoludest kurb ja küsimuse käsitus järgneval ajal näitab, kui raske on üles ehitada Rootsi aja lõpu hariduslikke algeid, mis nüüd sõjas purustatud ja katku läbi hävitatud. (...) Kontroll kooliskäimise üle jäeti eeskätt kirikuõpetajate hoolde.“ (Põld 1933:45,52).

XIX sajandi Eesti haridusolude kohta kirjutab Peeter Põld: „Üle kogu riigi pidi loodama kõigi seisuste jaoks ühtlane koolisüsteem. Kõik koolid pidid alluma ühisele riiklikule keskasutisele, mis omakor-da pidi sõltuma ainult keisrist. Seega tungis siin tugevasti läbi mõte, et kool on riigi, mitte kiriku asi.“ (Põld 1933:60).

Sellesse aega jääb ka saksakeelse Tartu ülikooli taasavamine (1802) ja kreiskoolide loomine (näiteks Tallinna kreiskool 1805). Tegutsemist jätkasid luteri usu vallakoolid ja luteri usu kihelkonnakoolid. Tekkisid õigeusu koolid, loodi õppekavad koolide jaoks. Venestamise ajal XIX sajandi lõpus muudeti nii koolid kui ka Tartu ülikool venekeelseks (1885). Nii loodi ka venekeelsed ministeeriumkoolid.

Tsaariaja lõpul, pärast 1905. aasta revolutsiooni, lubati asutada

emakeelseid erakooli. Üks nendest emakeelsete erakoolide juhtidest oli ka Peeter Põld ise. Ta oli 1909–1919 Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastekooli direktor Tartus. Autor kirjutab: „Kaunis raske oli eesti erakoolidel oma seisukohta kaitseda. Paar neist läks hingusele, üks suleti (Keilas) õppekonna kuraatori poolt, õpilaste puudulikku- de teadmiste pärast vene keeles, mis kuraatorit tema külaskäigul oli pahandanud. Kuid teised seisid enam-vähem kindlalt, saades rahalist toetust pidude, näitusemüükide, kingituste, seltsiliikmemaksude näol, kusjuures kõige tunduvamalt arvesse tulid meie arenevate ühistegeliste raha- ja majandusasutiste annetised. Need koolid said teetasandajaks tulevastele eesti koolidele.“ (Põld 1993:159).

Peeter Põllu monograafia „Eesti kooli ajalugu“ on Eesti hariduse ajaloo üks tähtseid, kus esmakordselt anti põhjalik ülevaade Eesti hariduse minevikust.

Kokkuvõte

Eelpool käsitletud monograafiad „Pius IX ja kirikuriik aastatel 1848–1849“ (pole säilinud), „Üldine kasvatusõpetus“ (Põld 1932a), „Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi“ (Põld 1932b) ja „Eesti kooli ajalugu“ (Põld 1933) kuuluvad Eesti parimate hariduslike ja teoloogiliste tekstide hulka. Nendes tuleb esile Peeter Põllu emakeelse hariduse ja kasvatuse tähtsuse rõhutamise ja muretsemise eesti rahva püsijäämise pärast. Tartu ülikooli pedagoogika-õppejõud ja hilisem Eesti esimene pedagoogikadoktor Juhan Tork on Peeter Põllu tähtsuse väga ilusasti kokku võtnud: „Peeter Põld oli eesti rahva geeniuse täiuslikumaid esindajaid. Ta oli rikkamaid mehi õilsamate sisemiste aatelite väärtuste poolest. Neid jagas ta oma rahvaga. Palju, hindamatult palju on eesti rahvas temalt saanud. Eesti rahvas jääb Peeter Põllule igaveseks tänuõlglaseks.“ (Tuulik 2007:7)

Peeter Põllu elu ja loomingut käsitlevad tähtsamad teosed

„Peeter Põld: eesti hariduse teenäitaja“ (Aret 1936),

“Professor Peeter Põld: kirjanduse nimestik, 1901–1994”
(Saarmaa jt: 1994),

„Peeter Põld oma ajastu peeglis“ (Muoni jt 1996),

„Põldude jälgi arhiivitolmus ja kultuuriloos“ (Paatsi 2006),

„Lastest tuntakse meid“ (Põld 2006)

„Peeter Põld“ (Tuulik 2007).

PEETER PÕLD – SUURIMAIÐ EESTI VORMIJAID

Peeter Kreitzberg

Peeter Põllu isiksus pakub huvi eeskätt sellepärast, et ta on näidanud: kui inimene suudab endas ühendada nii palju erinevaid rolle, siis on võimalik ka väikesel riigil iseseisvalt toime tulla. On ju väikesel riigil sama palju probleeme kui suurel. Ei saa me läbi hariduseta, tervishoiuta, kultuurita, põllumajanduseta, sisemise ja välise julgeolekuta, funktsioneeriva majanduseta ja paljude muude tegevusaladeta. See on võimalik vaid juhul, kui meie inimesed kannavad palju suuremat koormat kui suurte riikide omad.

Maailma muutjad ja tõlgendajad

Peeter Põld liitis endas kõik, mida liita annab. Ta oli koolijuht, ülikooli juht, riigikogu liige, Eesti esimene pedagoogikaprofessor, isa 11-le lapsele ja ühele kasulapsele, teoloog, sügavalt usklik inimene, elu ja olemise mõtestaja, Vabadussõja reamees, Tartu linnavolikogu esimees, Tartu Noorte Meeste Kristliku Ühingu esimees, Eesti Karskusliidu esimees, kõnemees, aatemees, sügavalt lugupeetud inimene, andja, kes endast liialt vähe hoolis. Ilma mingi paatoseta tekib küsimus, kas on võimalik veel rohkem olla, kui oli Peeter Põld. Vaevalt.

Peeter Põldu on hea lugeda, tema kirjutised väljendavad siirast huvi midagi teha. Ta ei eputa oma eruditsiooniga, et kedagi pahviks lüüa.

Aga kindlasti nägi ta suurt eesmärki, mis nii erinevad rollid üheks liitis. See oli iseseisva Eesti riigi ja rahva teenimine ja arendamine,

Eesti haridussüsteemi väljaarendamine. Selliselt tunnetatud missioon lihtsalt sundis kõike seda tegema, mida Peeter Põld tegi. Kui rääkida nendest, kes Eesti riiki on vorminud, mitte ainult sellest rääkinud ja kirjutanud, siis tuleks Peeter Põldu nimetada esimeste hulgas.

Kunagi kirjutas kuulus Soome filosoof von Wright, et filosoofid jagunevad kahte rühma. Ühed on need, keda kannustab soov siin maailmas midagi muuta, soov maailma paremaks muuta, muidugi vastavalt oma arusaamadele ja tõekspidamistele. Nende jaoks on raamat ja õpetus vahendiks, mitte eesmärgiks. Olgu toodud mõned nimed: Platon, Rousseau, Wittgenstein, Dewey.

Platonit häiris sofistide mõjutusel relativismi juurdumine Ateena mõtlemises ja toimumises. Inimese kuulutamine kõikide asjade mõõduks andis eluõiguse paljudele tõdedele, kuid nõrgestas riigi ühtse toimumise. Siit sai alguse objektiivse tõe käsitlemine Platoni poolt, kes oli suur Ateena patrioot. Tema motiiviks oli Ateena ühtsuse säilitamine, mitte tõe kriteeriumide defineerimine. Tema filosoofiat kandis praktiline mure.

Rousseau, kes ei käinud klassigi koolis, oli tundlik igasuguse jõuvõtte suhtes ja üritas inimese ja ühiskonna arengule konstrueerida loomuliku, kindlatest arenguseadustest tuleneva arenguloogika, panustades loodusele, inimloomusele ja üldse asjade loomusele (*nature*). Peeter Põld mainib õigesti, et Rousseaul ei õnnestunud naturalismi väljaarendamine – liiga palju on Rousseau töödes siiski usaldamatust laste spontaansuse suhtes. Tõesti, tegelikult loob Rousseau oma kujutlusega asjade kindlast õigest loomusest uue pinnase jõuvõtete rakendamiseks. Wittgensteini, nagu Descartes'i, ei rahuldanud keele ebamäärasus ja ta üritas normeerida keelt arusaadavamaks, kuid sai aru ülesande võimatusest – keele tähendusi ei ole võimalik raami suruda, keelele annavad tema kasutajad pidevalt uusi tähendusi. Oma hilisemates töödes andis Wittgenstein keele uuesti vabaks.

Maailma muutjate hulka annab liigitada eelmise sajandi suurkujud, postmodernistid Michael Foucault ja Jaques Derrida, kes rõhutasid

erilisuse erilisust ja normi ning tõe suhtelisust, andes lootust neile, kes teistest erinesid ja kelle suhtes sotsiaalselt konstrueeritud tõde ja norm ei ole ülearu helded.

Von Wrighti järgi moodustavad teise mõtlejate liigi need, kes analüüsivad erinevate autorite töid ning vahendavad uut ja vana teadmist. Nad on sageli nagu Piibli tõlgendajad, kes püüavad teises sõnastuses teada anda, mida Jeesus või Jumal mõelnud on või öelda tahtnud. Siia kuulub valdav enamik akadeemilisest vennaskonnast. Nad püüavad justkui laadida oma õpilaste püssi teatud laskemoonaga, aga ise nad tavaliselt seda püssi ei kasuta.

Programmiline pedagoogika

Mulle tundub, et Peeter Põllu eesmärk polnud kirjutada huvitavaid ülevaateid kasvatusteorias, vaid inimeste kasvatamine, maailma paremaks muutmine. Tema tekstid on erakordselt täpsed, oma lakoonilisuses ütleb ta vaid kõige olulisemaid asju teiste autorite kohta. Ta otsib pingeliselt teed inimese tegelikuks kasvatamiseks. See teeb ta veenvaks. Lisaks isiklik elamise ja olemise viis ja inimene muutubki veenvaks. Ei mingit teadmistega eputamist, vaid enese ja teiste veenmise protsess. Ta näib teadvat, mida ta otsib, kui loeb teisi autoreid.

Peeter Põld annab täiesti selgesti aru loodusteaduste ja pedagoogika erinevusest, sellest, et pedagoogika ja paljud sotsiaalteadused on programmilise iseloomuga. Nad ei räägi mitte niivõrd sellest, kuidas asjad on, vaid sellest, kuidas tahame haridust ja kasvatust näha. Peeter Põld kirjutab: “Kasvatus ei ole loodusliku kasvu edendamine, nagu arvavad Dewey ja pedagoogiline naturalism ... Pedagoogikat ei saa positiivseks teaduseks teha. Empiristlik, eksperimentaalne pedagoogika on võimetu viimaseid küsimusi lahendama. Individualiteeti ei mõista ainult tema elementidest, ta on rohkem kui elemendid ... Kasvatuse üldeesmärki ei saa loodusteaduste ja ülepea olemasolu teaduste mõttes

tunnetada, vaid ta tuleb postuleerida, statueerida.” Pedagoogika ei saa olla väärtusvaba.

Rääkides pedagoogika programmilisusest tuleb kindlasti lisada, et programme saab välja käia vaid realiseeritavuse piirides, mitte puht voluntaristlikult. Peeter Põld kirjutab: “... teadus võib küll ütelda, missugust teed tuleb käia, kui teatavaid eesmärgi tahetakse saavutada, kuid ta ei või ütelda, kuhu reis tõepoolest läheb. Ta ei saa olla ülemjuhiks.” Kas ei võiks Peeter Põld nõustuda sel juhul ka seisukohaga, et pole viljakas vaielda, kuidas on ainuõige defineerida kasvatust ja haridust, vaid peaksime endalt küsima, kuidas me neid nähtusi näha tahame.

Peeter Põldu eristab Deweyst, kelle jaoks kasvul ja kasvatusel kindel lõppeesmärk puudub, teatud laadi teleoloogia, vaatamata sellele, et ta eitab naturalistlikku paradigmat, mis on ju üles ehitatud looduse poolt etteantud eesmärkidele ja loodust on sageli käsitletud Jumala sünonüümina. Kuid Peeter Põllu teleoloogia on pigem antinaturalistlik ja mulle näib, et seisneb teatud määral ka inimeses peituva halva ületamises, lähtudes teatud sihtidest, väärtustest.

Peeter Põldu on hea lugeda, ta ei eksponeeri ennast läbi kirja pandu, vaid kirjapandut läbi oma sule. Teda ei kammitse *current content*’i artiklite kirjutamine, teda tõukab tagant tema südametunnistus ja missioon. Tema kui teadlane pääses kõige mõõdetavuse vangistusest.

Teadus ja praktika

Eesti ülikoolid ja eesti praktiline elu elavad sageli eri maailmas. Üks ei tea eriti palju teisest. Nad justkui pole kutsunud ühte asja ajama. Ühel on vaja täielikku autonoomiat, ta panustab maailmateaduse edendamisele, teine peab tootma materiaalsel rikkust, olema innovatiivne, otsima ise abi, kust aga saab. Üks heidab teisele ette, et ei peeta lugu teadusest ja ei kasutata teaduslike uuringute tulemusi, teine

ei ütle, kuid mõtleb, et teadlased on vähe huvitatud eesti praktilistest probleemidest ja elavad oma elevandiluu tornis. Vähe on neid akadeemilisi inimesi, kes panustavad konkreetsete praktiliste probleemide lahendamisesse, kes võtavad osa poliitiliste otsuste põhjendamisest, eesmärgiseade vaidlustest. Üsna levinud on arvamus, et ükskõik, mida teadlased uurivad või kirjutavad, kõigel on poliitiliste otsuste põhjendamisel automaatne väärtus.

Väidan, et suhteliselt vähe on uurimusi ja ettepanekuid, mille alusel kujundada meie kooli võrku, mille alusel omaksime vähegi selgema ülevaate õpilaste kohustuste ja õiguste mõistlikust sümbioosist, rääkimata õppekava koostamise käsitlestest. Domineeriv uuringute paradigma üritab ikka ja jälle selgitada lihtsaid seoseid üksikute parameetrite vahel, mis on kas situatiivsed või olematud. Positivistlik, loodusteaduslik paradigma pakub otsustamisele vähe. Praktilised olukorrad on võrratult keerukamad ja mõtlemise loogika ei allu siin *techne*’le, vaid *praxis*’ele. Peeter Põld kirjutab: “Pedagoogika ei ole mingi retseptide kogu ... Ta on praktilise teenistuses, kuid mitte paljas rakendus ja tehniline teadus. Tema huvi ulatub ka üle praktilise, haarab elu laiemalt, kui see kooli puutub, temaga on ühendatud elu maailma-vaatelised küsimused.”

Pedagoogika pole rakendusteadus loodusteaduslikus mõttes, kus üldist seaduspärasust rakendatakse konkreetsele juhtumile. Konkreetsete otsuste puhul, milleks on ka kõik poliitilised otsused, jääb otsuste põhjendamisel puudu kuitahes suurest hulgast uuringutest. Ehk nagu ütles Derrida, et praktilise otsuse ja teooria vahele jääb tükk tühja ruumi. Praktiline otsus tuleb projekteerida paljudele väärtusskaaladele, see pole teaduslikult tuletatav, veel vähem on praktiline otsus tuletatav kitsa teadmiste valdkonna teadmiste pagasi abil.

Julgus võtta vastutus

Teadust ei saa kunagi teha vastutavaks praktiliste otsuste eest, võttes ära vastutuse otsustajatelt. Küll aga annab teadus palju paremaid võimalused mõelda praktilisest probleemist, neid analüüsida ja lahendusi kavandada. Hea oleks, kui teadus ja poliitika tegeleksid ühe ja sama arengukava raames, siis paraneks teineteise mõistmine oluliselt. Poliitika poolelt takistab selle elluviimist liigne konfronteerumine ja teaduse poolelt kitsaste etüüdilaadsete probleemidega tegelemine. Oleme alahinnanud võrdleva hariduskorralduse alaseid uuringuid, mis vahendaksid meile erinevate maade kogemusi, erinevate maade praktilisi otsuseid ja ideid.

Ma ei tea, kas Peeter Põld kasutas oma teoreetilistes töödes praktilise mõistet Aristotelese tähenduses või lihtsalt praktika tähenduses, kuid on üsna selge, et ta oli praktiline sihiseadja, ta oli kõigi oluliste haridusettevõtmiste käimalükkaja omaaegses Eestis. Ta laadis ennast teooriaga, et tulistada. Sellega võttis ta oma teoreetilises tegevuses endale ka väga suure vastutuse. Ta oli ennekõike praktiliste, poliitiliste otsuste langetaja. Ta oli valgustatud poliitik ja poliitilistest, rahvuslikest, religioossetest eesmärkidest innustunud teadlane.

PEETER PÕLD HARIDUSMINISTRINA

Ilmar Kopso

Peeter Põld oli Eesti Vabariigi esimene haridusminister. Tema ministritegude iseloomustuses on Aleksander Elango piirdunud sellega, et nimetab targaks sammuks otsust kutsuda Friedrich Volrad Mikkel-saar ja Ernst Martinson tööle haridusministeeriumi: “Kuigi mõlemad olid maailmavaateliselt P. Põllust erinevatel seisukohtadel (eriti usu-õpetuse küsimustes), pälvisid nad tublide koolimeestena tema usalduse” (Elango1989:46)

Peeter Põllu elu ja tegevuse tundeline jälgija Aulis Aret on aga neid ministripäevi silmas pidades retooriliselt väitnud: “Aeg pole kooliasjade ajamiseks. Kaalul on noore riigi saatus ...” (Aret 1936:29)

Peeter Põld oli Eesti Vabariigi haridusminister 24. veebruarist kuni 28. novembrini 1918. Haridusministeerium on pidanud oma asutamis-päevaks 12. novembrit 1918. Viimati märgitud daatum osutab tõsiasjale, et ministrina tegutsemise aega sai Peeter Põld ainult pisut enam kui paar nädalat. Liig lühike aeg suurteks murranguteks hariduselus. Pealegi aeg, “mis pole kooliasjade ajamiseks”. Kummati meenutagem siinkohal Märt Raua asjatundlikku kinnitust: “Eesti koolivalitsuse isaks võib pidada Peeter Põldu.” (Raud 1965:33)

Iseseisvuse väljakuulutamise päeval, 24. veebruaril 1918 moodustas Päästekomitee esimees Eesti Ajutise Valitsuse. Peaministriks sai Konstantin Päts. Haridusministri, niisiis Eesti Vabariigi esimese haridusministri, koha võttis vastu Peeter Põld.

25. veebruaril marssisid Saksa invasiooniväed Tallinna. “Meie jõud on nüüd murtud, kuid mitte Eesti iseseisvus!” öelnud seepeale

Ajutise Valitsuse peaministri abi ning kohtuminister Jüri Vilms (Loo-ring 1940:136). Saksa võimud ei respektierinud eestlaste iseseisvus-tahet, saati siis Ajutist Valitsust. Nad ohjasid ka siinset koolielu oma huve ja eesmäärke silmas pidades.

“1917/18 õppeaastast võeti rahvakoolides (algkoolides) õppekee-leks õpilaste emakeel. Saksa okupatsioonivõimud jätsid õppekeeleks rahvakoolides õpilaste emakeele, kuid saksa keelt tuli õpetada õp-peaastal kuus ja järgnevail õppeaastail kümme tundi nädalas. /.../ Kesk- ja kutsekoolid korraldati ümber Preisi mustri järgi. Neis tuli järkjärgult minna üle Preisi õppekavadele ja õppekeeleks võtta saksa keel, õpilaste emakeelt võis tarvitada üleminekuajal ühel õppeaastal vaid abikeelena. Erakoolides lubati õpetada ka eesti keeles tingimusel, et saksa keele põhjaliku omandamise eest oleks küllaldaselt hoolit-setud.” (Haridus- ja sotsiaalministeeriumi tegevuse ülevaade 1918–1934:19)

Novembri algul 1918 toimus Saksamaal revolutsioon, okupatsioo-nivõim valmistus Eestist lahkuma. Koitis aeg iseseisvusdeklaratsioo-nis töötatu teoks teha.

Eesti Ajutine Valitsus tuli taas kokku 11. novembril 1918. Valitsu-se juht Konstantin Päts oli tollal sakslaste käes vangis, tema abi Jüri Vilms aga Soomes hukkunud. Maanõukogu Vanematekogu otsustas täiendada valitsust uute liikmetega. Peeter Põld jäi haridusministriks edasi. Uues koosseisus kogunes valitsus 12. novembril 1918. Seda päeva ongi Eesti Vabariigi Haridusministeerium pidanud oma asuta-mispäevaks.

Eduard Laamani väitel tuli Eesti Ajutine Valitsus esmakordselt avalikult kokku Karl Petersoni korteris. Mari Raamoti memuaarid aga annavad detailirikka pildi Eesti Ajutise Valitsuse avaliku tegutsemise alguspäevadest Raamotite korteris Roosikrantsi tänavas: “Suurema-te avalikkude asutuste ruumid, nagu Toompea loss ja mitmed teised, olid veel sakslaste ettevõtete all kinni ja valitsusel puudus koht kokku tulemiseks.” Ses mälestuspildis kohtame ka Peeter Põldu – kurtjana,

et siin “külmas korteris esimene Vabariigi Valitsus tõepoolest ära külmub: kõik istuvad tundide viisi palitud ja kasukad seljas ja külmetavad.”

Peagi kolis valitsus mereväe ohvitseride kasiinosse Raekoja plats 4. Iga ministeerium sai nüüd oma suure büroolaua ja plakati ministeeriumi nimetusega.

Eesti Ajutise Valitsuse tollase tegevuse on Jaan Tõnissoni biograaf tõmmanud kokku ühte lausesse: “Valitsuse peatahelepanu oli pööratud sellele, kuidas võimu üle võtta ja korda alal hoida.” (Mänd 1960:198)

Sakslaste käest võimu ülevõtmine toimus konarlikult: kokkuleppe kohaselt pidi 21. novembrist võim kogu Eestimaa territooriumil üle minema Eesti Ajutise Valitsuse kätte, kuid veel 22. novembril tõrkusid sakslased Saaremaal asutusi käest andmast. Korraprobleemi teravdasid Tallinnaski pead tõstma hakanud enamlased ning ettenägemus, et idanaabri punaväed hakkavad üle Eesti piiri valguma. Samaaegu teadsid Eesti Ajutise Valitsuse liikmed, küllap ka Peeter Põld, et uue valitsuse moodustamine on lähipäevade küsimus. Nimelt olid kaks valitsusse kuuluvat parteid – Maarahva Liit ning Jaan Tõnissoni juhitud Rahvaerakond (kuhu kuulus ka Peeter Põld) – sellise kangusega riius, et kumbki erakond ei pidanud võimalikuks koos valitsemist. 20. novembril Eestisse saabunud Konstantin Päts moodustaski nädal aega kestnud läbirääkimiste ja lepituskõneluste järel uue valitsuse, kus haridusministri koht anti Karl Lutsule. Peeter Põld sai ülesandeks hakata rajama eesti rahvuslikku ülikooli.

Ajutise valitsuse moodustatud ülikooli ülevõtmise komisjoni tegevust asus Peeter Põld juhtima juba haridusministrina. Esialgsete kavade kohaselt pidi ülikooli kuraatori kohale asuma Oskar Kallas. Ähvardav sõjaoht idast väärtustas Oskar Kallase Soome-sidemed ning ta määrati Helsingisse saadikuks. Ülikooli kuraatori toimetused ja vastutus jäi Peeter Põllule.

1918. aasta novembrikuu poliitilise elu kirjeldustest leiame kilde, mis osutavad Peeter Põllu siduvale rakendatusele väljaspool haridus-

ala. 13. novembril võttis ta koos Jüri Jaaksoniga sakslaste käest üle Põhja-Eesti provintsiaalvalitsuse. 23. novembri õhtul arutas ajutine valitsus, kuidas hakata vastu eelmisel päeval Narvat rünnanud enamlastele. Jaan Tõnisson tegi ettepaneku muretseda Soomest relvi. (Tal olnud sellest võimalusest president Svinhufvudiga juttu juba 1917. aasta lõpul.) Juba samal öösel kell 2 oli Tõnisson koos Põlluga erisõiduks valmis seatud laeval ja 24. novembril võis Peeter Põld Tallinnas ajutisele valitsusele teatada, et Soomest saab 5000 püssi, 50 kuulipildujat ning 15 suurtükki koos varustusega.

Niisiis piirasid Peeter Põllu tegevust haridusministrina mitmed mõjurid: kuni võimu ülevõtmiseni sakslaste käest oli Eesti Ajutise Valitsuse toime suhteliselt pärsitud; Peeter Põllule usaldati riiklikult väga tähtsaid, kuid ometi haridusväliseid ülesandeid, sealjuures oli Peeter Põld neis ajutist valitsust ahistanud oludes kaua aega ainus haridusministeeriumi töötaja.

Enn Murdmaa (Ernst Martinsoni) mälestustes on väidetud, et Peeter Põld kutsus endale abilisteks Friedrich Volrad Mikkelsaare – ministri abiks, Ernst Martinsoni (Murdmaa) – rahvakooliosakonna juhatajaks ja pisut hiljem Jakob Vestholmi – keskkooliosakonna juhatajaks. 1950. aastate keskpaiku kirjutatud mälestused annavad järgmise olupildi haridusministeeriumi algusest: “Minister pidi alatasa valitsuse koosolekul viibima, mida riigi algaastail oli väga palju. Suurem töö langes ministri abi F. V. Mikkelsaare ja minu kui suurema osakonna juhataja õlgadele. Peale nimetatud juhtivate isikute töötas ministeeriumis veel 2 töäjõudu: sekretär Rebane ja masinakirjutaja Mets, seega kõik kokku 6 isikut. Inventarina oli meil 6 lihtsat lauda, 8 laudtooli ja 6 paberikorvi.” (Murdmaa 1952–1956:38)

Noppinud haridusministeeriumi 1919. aasta aruandest välja andmed selle kohta, kes millal haridusministeeriumi tööle asus, paistab, et Ernst Murdmaa kirjeldatud haridusministeeriumi töötajaskond ei sobi ajaga, mil Peeter Põld oli haridusminister ning ka järgnevate nädalatega, mil Peeter Põld enam minister ei olnud. Haridusministeeriumi

1919. aasta aruanne kinnitab, et enne 28. novembrit 1918 (s.o enne Peeter Põllu lahkumist ministereeriumist) asusid haridusministeeriumis tööle Friedrich Volrad Mikkelsaar (22.11.1918), kantselei juhataja Jaan Rebane (22.11.1918), rahvakooliosakonna juhataja Ernst Martinson ning arvatavasti ka üks masinakirjutaja. Jakob Vestholm tuli haridusministeeriumi tööle 5. detsembril, enne teda aga (1. detsembril) asus majandusosakonna juhataja kohale Mihkel Fluss. 1918. aasta detsembri lõpuks oli haridusministeeriumis üheksa töötajat, mitte kuus, nagu kinnitavad Ernst Murdmaa memuaarid.

Nõustun Aleksander Elango arvamusega, et Peeter Põld tegi targasti, kutsudes haridusministeeriumi tööle Friedrich Volrad Mikkelsaare ja Ernst Martinsoni, kuid lisan mõned kommentaarid. Kõigi kolme mehe tööle asumine haridusministeeriumi tähendas õpetajaskonna mandaadi tunnustamist. Peeter Põllu valis eesti õpetajaskond oma liidriks 1917. aasta mais, mil ta hääletati Eesti Kooliõpetajate Keskliidu esimeseks esimeheks. Sama aasta aprillis esimesel rahvahariduse kongressil (mida on nimetatud ka eesti õpetajate esimeseks kongressiks) nõuti ebasobivate (vene) haridusametnike eemaldamist ning sooviti koolielu juhtidena näha just Friedrich Volrad Mikkelsaart, Ernst Martinsoni ja ka Gustav Ollikut. Gustav Ollik tuli haridusministeeriumi 1921. aastal kooliosakonna juhatajaks pärast Ernst Martinsoni lahkumist sellelt kohalt.

Erilist tähelepanu väärib Mikkelsaare kutsumine riigikoolinõunikuks (ja samaaegu haridusministri abiks). Eesti koolihalduse ning seejuures ka haridusministeeriumi tegevuse ja kompetentsi tollane seaduslik alus oli 1917. aasta augustis Maanõukogus vastu võetud Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus. Peeter Põld koostas korralduse eelnõu ning kaitses selle seaduse alusaateid arutelul Maanõukogus. Toonitan, et Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse alusaate – kollegiaalsuse põhimõtte kohaselt ei saanud minister (niisiis ka Peeter Põld ise) olla haridusministeeriumi kõrgeim (ainu)otsustaja, dekreedijõu andis kõnealune seadus kollegiaalsele organile – haridusnõukogule. Viimase

obligatoorsete liikmete seas nimetas Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus eraldi (riigi)koolinõuniku. Haridusministeerium (ja Peeter Põld) vajasis riigikoolinõunikku selleks, et komplekteeruks haridusnõukogu ning moodustuks ministeeriumi otsustav organ. Ilmselt oli Peeter Põllu silmis Mikkelsaar sobivaim mees toetamaks Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse alusaadete toimet.

Kõnealune korraldus tuli arutlusele Vene riigi koosseisu kuuluva, kuid autonoomiat ihaldavas Eestimaa Maanõukogus 4. augustil 1917 (vkj). Maanõukogu koolikomisjoni poolt tutvustas korralduse eelnõud Friedrich Volrad Mikkelsaar. Maanõukogu koosolekute protokollid kinnitavad, et põhiraskus korralduse sätete selgitamisel ning alusaadete kaitsmisel langes Peeter Põllule kui eelnõu (põhi)autorile ning Maavalitsuse haridusosakonna juhatajale. Peeter Põllu ettepanekul võttis Maanõukogu 11. augustil vastu Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse eelnõu kolmanda, kuid algideedel püsiva variandi.

Haridusosakonna juhataja kohale asudes ning Eestimaa koolivalitsuse ajutist korraldust kavandades sai Peeter Põld tugineda selgele, varem läbi arutatud ideelisele pinnale. 1911. aastal ilmunud põhjalikus ning tulevikuvaatelistes käsitluses “Kultura ja rahvahariduse korraldus” hoiatas Peeter Põld riigiametnikele haridusasjus (liiga) suure voli andmise eest. “Sest nii tähtis kui riigi osavõtmine noorsoo kasvatusest on, niisama hädaohtlikuks muutub riigiline koolimonopol. Kus riigiametnikud ainsad koolijuhtijad ja korraldajad on, sääal kaob harilikult vanemate huvitus kooli vastu, ilma kellela aga kasvatus täielikus mõttes võimatuks saab.” (Eesti kultura 1911: 146)

Esimese rahvahariduse kongressi kandvaimas ettekandes “Meie hariduselised paleused ja nende teostamine” kinnitas Peeter Põld eesmärgikindlalt: “Meie loome kõigepealt koolivalitsuse, kus kogu rahvas, iseäranis kõik kultuuriliselt huvitatud ringkonnad saavad kooli asjadest osa võtta. Ei suuda kooliõpetajad üksi ülesseatud eesmärgile kooli viia, kui mitte kogu seltskond, iseäranis lapsevanemad, ühes ei tule, kaasa ei aita.” (Põld 1917:69)

Peeter Põld rajas Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse detsentraliseerimis- ning kollegiaalsuspõhimõttele. Nimetatud aated eeldasid otsuste viimist võimalikult koolilähedasele pinnale (maakonda, linna, valda, kooliseintegi vahele) ning nõudsid võimu jaotamist (juht) ametniku ning kollegiaalsete organite (nn haridusnõukogude ja -kogude) vahel. On väidetud, ka Peeter Põllu oma sõnadele toetudes, et sel moel püüdis Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus 1917. aastal vähendada (vene) keskvõimu kardetavat mõju eesti koolielule. Hetkepoliitilisi sünnimõjureid ei saa alahinnata, kuid neid ei tohi ka üle hinnata: põhijoontes kehtis Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus iseseisvas Eesti riigis 1940. aastani.

Korralduse koostajana ning sealsete alusaadete austajana ei saanud Peeter Põld soodsamateski oludes või teravateski pingetes astuda omapäi otsustavaid ministrisamme: Eestimaa koolivalitsuse ehitamine pidi algama alt: koolidest, valdadest, linnadest, maakondadest. Ministeerium pidi olema koolivalitsuse tipp, mitte alus. Ometi ei tähendanud see ülemaalist ooteaega. Detsentraliseerimispõhimõtte toetas eriti maakondade (linnade) haridusosakondade (koolivalitsuste) otsustamispinda.

Saksa okupatsioonivõimude lahkumise puhul kutsus Tallinna Õpetajate Selts 11. novembril 1918 kokku erakorralise koosoleku, kus seltsi esimees Jüri Annusson esines teadaandega, et Eesti Ajutine Valitsus on maa juhtimise enda kätte võtnud. Erakorraline koosolek otsustas, et “tänaest päevast alates jätavad eesti õpetajad saksa õppekavad koolides kõrvale ja hakkavad, niipea kui vähegi võimalik, töötama viibimata nende õppekavade järgi, mis 1917. a. välja töötatud.” (Kasvatus 1927:294–295) Näiteks Järva Maakonna Valitsus edastas need otsused juba 15. novembril korraldusena kõigile maakonna vallavalitsustele.

Lisame lõpuks, et haridusministeerium sai endale ministri, kes võis haridusasjadele keskenduda alles 1919. aasta märtsi keskpaigas, mil (12.03.) ministriametisse asus Harald Laksberg.

Peeter Põllu järel haridusministriks määratud Karl Lutsul ei lask-

nud enamlased Venemaalt naasta. Tema asemel olid haridusministri kohustes algul töö- ja hoolekandeminister August Rei (28.11.1918–20.01.1919), seejärel aga riigikoolinõunik ja ministri abi Friedrich Volrad Mikkelsaar. Ometi sujus haridusministeeriumi töö tollalgi, sest oma vaikselt moel, põhimõtteselge Eestimaa koolivalitsuse ajutise korralduse ning mõistliku kaadrivalikuga oli Peeter Põld aidanud haridusministeeriumi rajale, kus tööviljad ei pruukinud määravalt sõltuda ministri isikust, kabinetivahetustest ega muudest poliitikaelu kaas- või kõrvalnähtudest.

KÕLBELISED VÄÄRTUSED PEETER PÕLLU KASVATUSÕPETUSES

Maie Tuulik

Suur inimene ei sure ja hea raamat ei vanane. Kui ma aastad tagasi sain esimest korda lugeda Peeter Põllu kasvatusõpetust, oli see kui käesirutus minevikust.

Klassikal on imepärane võime rääkida igikestvatest asjadest. Ainukeseks tingimuseks on, et seda tuleb uuesti lugeda-kuulata-vaadata ja oma ajast lähtuvalt interpreteerida. Keegi ei kahtle muusikaklassika, kunstiklassika või kirjandusklassika jäävas ja püsivas väärtuses. Pedagoogikaga on lugu paraku teine. Üldjuhul arvatakse, et pedagoogika, nii nagu loodus- ja täppisteadusedki, uuenevad sedavõrd oluliselt, et möödanikul on veel vaid ajalooline väärtus.

On selge, et nii hariduse sisu kui ka õpetamise tehnikad arenevad ja muutuvad koos ajaga. Muutumatuks jäävad aga inimeseks kasvamise iseregulatiivsed mehhanismid, nii nagu jäävad muutumatuks ka looduseadused. Goethe on kord öelnud: “Inimkond areneb alalõpmata, kuid inimene jääb alati samaks.” (Harnack 2009)

Peeter Põld käsitleb oma kasvatusõpetuses iseloomu kasvatust. Kasvatuse osatähtsus inimeseks saamisel on läbi aegade samaks jäänud. Sünnime bioloogilisteks olenditeks ja vaid kasvatuse kaudu (või kasvatuse abil) võime saada ka vaimseteks (kultuurseteks) olenditeks. Kasvatusteaduse tõed ei ole ühepäevatõed – on ju nende formeerumine käinud käsikäes inimkonna tunnetusliku edenemisega. Peeter Põld andis meile suunad minevikus ning saab seda teha ka täna ja homme.

Inimlike põhiväärtuste püsimine ajas

Ei ole õige väide, et aegade muutudes muutuvad põhjalikult ka kõik väärtused. Kogu inimkonna ajaloo vältel on headus, ausus, lugupidav suhtumine kaaslasesse, abivalmidus jms jäänud väärtusteks, mille poole pürgida. Samamoodi pole olnud aega, mil ei oleks taunitud valetamist, varastamist, tapmist, laimamist jms.

Ehkki need väärtused eesmärgina pole täismõõdus kuskil teostunud, on nende poole püüdlemine püsinud muutumatuna. Sõnum, mis ulatub antiigist läbi keskaja uus- ja kaasaega, on üllatavalt lihtne. Keskenduda ei tule mitte väliste väärtuste jahtimisele, vaid iseenda ülesehitamisele, omaenda kvaliteedi parandamisele, omaenese hinge (elu) täiuslikkuse taotlusele, igaühes peituvate võimaluste teostumisele. Kasvatuse ja hariduse eesmärk on juhtida inimene ennast tunnetama, oma võimeid välja arendama, iseseisvalt ja vabalt otsustama. “Instrumendid” selleks on meis endis – meie mõistus ja südametunnistus, mis ootavad “töökorda seadmist”.

Eetiline, ideaalne, inimlik vastandub väärtusteterminina barbaarsusele, loomaliikkusele. Inimesel on vabadus valida inimlikkuse (kõlbeline, humanse) ja ebainimlikkuse vahel. Valida saab ainult see, kes tunneb alternatiive. Õpetus ja kasvatus peaks selle teadmise andma. Kõlbeline kasvatus on Peeter Põllu teoreetilise pärandi kese. Õppigem siis omaenda pedagoogika klassikult, kelle arvates kasvatuse peasiht ei ole lihtsalt toimetuleku õpetamine, vaid kultuuris objektiivselt kehtivate väärtuste tundmaõppimine ja omaksvõtmine. Teisisõnu – et mõistaksime inimkonna läbikäidud teed tervikuna, et omandaksime parima, mida möödanik pakkuda võib.

Kui me tänapäeval rõhutame hariduse peamise sihina toimetuleku õpetamist nüüd ja praegu, siis Peeter Põld ja klassikaline pedagoogika nägi peaeesmärgina inimese enese olemuse muutumist, *v a i m s e t e* väärtuste inimloomusesse istutamist, et tema enda elukvaliteet muutuks ning areneks välja tema kõlbeline karakter.

Kõlbelised väärtused

Väärtusi võib liigitada erinevalt. Sageli tehakse seda vastanduvate paaridena, nagu bioloogilised ja sotsiaalsed väärtused, materiaalsed ja vaimsed väärtused, looduslikud ja kultuurilised väärtused, välised ja sisemised väärtused, indiviidi ja ühiskonna väärtused. Kõige üldistavam on aga väärtuste liigitamine *iseväärtusteks* ja *vahendiväärtusteks*. Viimased on abinõuks iseväärtusteni jõudmisel. Klassikalisteks iseväärtusteks loetakse tõe, ilu ja headust, kristlikus traditsioonis lisanduvad neile usk, lootus ja armastus.

Peeter Põllu järgi on väärtused kindlalt hierarhilises astmestuses. Kui tekib küsimus, kumb peab valitsema, siis peab üks möödapääsmatult alistuma teisele. Hindamiskriteeriumiks on kõlblus:

- füüsiline arendamine leiab oma õige tee alles kõlbeliste aadete valgusel;
- ökonoomiline kasu ja tehniline osavus juhitakse õigetele radadele kõlbluse abil;
- esteetiliselt suudab kõrge olla vaid see, mis ei käi vastu kõlbelisele nõudele;
- tunnetusväärtused ei ole kõlbelistega võrreldes kõige kõrgemad (inimene tohib olla teadmata paljudest asjadest, kuid kõlblusetult ta toimida ei tohi);
- ainult religioossed väärtused on need, kust ka kõlblus oma jõudu ammutab.

Peeter Põld lisab hoiatavalt: “Hingamispäev olgu ikka inimese pärast, mitte aga inimene hingamispäeva pärast.” (Põld 1993:41)

Kõlbelised väärtused on ideaalid, eesmärgid, sihid, mis kasvatusse ja enesekasvatuse tulemusena peaksid saama inimese omadusteks, tema sisemiselt omaks võetud väärtusteks.

Peeter Põld eristab kõlbelisi väärtusi järgmiselt:

- loomusundide taltsutamine (enesevalitsemine, tervemeelsus, puhtus, sisemine vabadus);
- tõde, tõelikkus (sisemine kooskõla oma aadetega);
- õiglus (lubada teistele, mida eneselegi);
- heatahtlikkus (tunda rõõmu teiste heaolust).

Kanti järgi on kõlblus kohustus, südametunnistus; kõlblus tähendab kategoorilise imperatiivi täitmist: “Talita nõnda, et sinu tahte maksiim võiks igal ajal maksta ühtlasi üldise seadusandluse printsiibina!” Kant eeldab, et mõistlik inimene ei talita juhuslike tundeimpulsside, vaid põhimõtete järele, st et meie kalduvused, looduslik pool meist ei tohi valitseda meie vaimset vabadusele kutsutud mina. Kanti kategooriline imperatiiv on üsna üldine valem, mille järgi õige toimimine on siis, kui inimene püüab teostada seda, mida ta peab kõrgeimaks väärtuseks. (Ma ei või kuidagi tahta, et üldiseks seaduseks saaks vale, vargus, tapmine, petmine.) Kant peab inimest otstarbeks iseendas, mitte abinõuks, mille abil midagi saavutada. Tema kategoorilist imperatiivi võib formuleerida ka järgmiselt: “Toimi nõnda, et sa inimsust niihästi enda kui ka iga teise isikus tarvitad igal ajal ühtlasi otstarbena, mitte kunagi ainult abinõuna.” (Pöld 1993:35–36)

Kokkuvõtvalt ütleb Peeter Pöld kõlbeliste väärtuste kohta järgmist: “Tarvis on loomusundisid heita enese alla, mõistuse käsu alla (enesevalitsus, puhtus, sisemine vabadus), tarvis on sisemist kooskõla iseendaga, oma aadetega (tõde või tõelikkus), tarvis on teistele lubada, mida eneselegi (õiglus), tarvis on teiste õnnest ja rõõmust rõõmu tunda (heatahtlikkus).” (Pöld 1993:38)

20. sajandi autoritel ei ole midagi olulist varemast ajast pärit arusaamadele juurde lisada. Toome näiteks Milton Rokeachi instrumentaalsete väärtuste loetelu, mille järgi peaks kõlbeline inimene sõna otseses mõttes olema ingel. Ta peab olema abivalmis (teiste heaolu nimel töötav); andestav (valmis teistele andeks andma); armastav (hell, südamlik); aus (siiras, tõetruu); edasipüüdlik (töökas ja auahne);

julge (oma tõekspidamiste eest seisev); korralik (hoolitsetud ja puhas); kujutlusvõimeline (originaalne ja loominguine); kuulekas (sõnakuulekas, aupaklik); loogiline (järjekindel ja arukas); rõõmsameelne (muretu ja lõbus); salliv (eelarvamusteta); sõltumatu (enesekindel, iseseisev); tasakaalukas (vaoshoitud, distsiplineeritud); vaimne (haritud, intelligentne); vastutustundlik (usaldav ja kindel); viisakas (kombekas, hästikasvatatud); võimekas (asjatundlik ja toimekas).

Ilma selge loogilise lähtealuseta võivad taolised pikad väärtusloendid ajada pigem segadusse, kui aidata selgusele jõuda. Kõlbeliste väärtuste individuaalne (mina ise) ja sotsiaalne (teised inimesed minu kõrval) pool tulevad selgemalt esile Rokeachi eelkäijate töödes. Reeglina on ju nii, et detailide rohkuse tõttu kipub tervikpilt kaduma.

Kõlbeline kasvatus

Peeter Põld pidas kõlblust lapse arengu selgrooks ja kõlbelist kasvatust kõige olulisemaks kasvatusküsimuseks.

Sageli väidetakse, et arusaam haridusest, lapsepõlvest, koolist ja õppimisest on laiemas kasvatuses mõtteloos palju muutunud. Väidan vastupidist: kasvatuses osatähtsus inimeseks saamisel on läbi aegade samaks jäänud. Klassikalise pedagoogika ja Peeter Põllu arusaam oli, et ainult kasvatuses kaudu võib inimene jõuda inimväärsesse ellu, inimkonna loodud kultuuriväärtusteni. Vaimsete väärtuste inimloomusesse istutamises nägi ta kasvatuses osa inimese arengus.

Tuletan siinkohal meelde Jakob Hurda ütlust, mille järgi haridus on vaimuvalgus ja sellel on kaks poolt: üks on mõistuse asi – see on teaduslik haridus – ja teine südame asi – see on elukommete haridus. See tähendab, et vaimse arengu all tuleb mõista nii intellekti ja mõtlemise kui ka südametunnistuse ja kõlbluse arengut (psühholoogide keelepruugis kognitiivset ja moraalses arengut).

Kõigil ajastutel on mõistetud, et meie sünnipäraseks ihaks ja tungiks

(loodusseadused meis endis) on jõulised ja võimukad, vaimsus (mõistus ja südametunnistus) aga sünnipäraselt olematu, elu jooksul tekkiv (kui ülepea tekib). Immanuel Kantile toetuvalt on ka Peeter Põld kirjeldanud inimest kui kahe maailma kodanikku, kelle empiirilis-meeleline osa allub paratamatult kogu empiirilises maailmas kehtivale kausaalsusele, samal ajal kui vaimses plaanis on ta vaba, õigemini on kutsutud vabadusele. Teisiti öeldult: sünnime bioloogilisteks olenditeks, kuid peame saama vaimseteks olenditeks ja seda vaid kasvatuse kaudu ja abil.

Eetika (kr keeles *ethos*) ja moraal (lad keeles *mores*) tähendavad algselt tavasid, harjumusi, kombeid. Hilisema *ethiko* tähendus on aga juba inimese sisemine loomus, vored. Lugupidamine möödaniku vastu on kasvatuse ja kultuuri üks sügavamatest alustest. Kus see puudub, ei arene kõlblus, küll aga tekivad vastandid: jultumus ja häbematus. Traditsioonid aitavad ellu jääda: nendes on rahva kultuur, kui austame ja järgime neid, püsime ka ise. Nad peidavad endas vaimust, kõlblust, tarkust.

Nobeli majanduspreemia laureaat Friedrich Hayek küsis ühes oma kirjutises: “Miks kanduvad traditsioonid põlvkonnalt põlvkonnale üle, olgugi et neile enamasti vastu punnitakse, olgugi et nende mõju ei osata hinnata?” Ja vastas ise: “Need inimrühmad, kes traditsioonidest kinni peavad, jäävad lihtsalt ellu ja nende arvukus suureneb.”

Peeter Põld ütles otsesõnu, et eestlaste häda on traditsioonide puudus, st kommete, harjunud viiside puudumine, mis annaksid stabiilsuse. Traditsioonides peitub vaim, mis paistab silma vanades haritud maades, põliste haritlaste juures. Inglismaal näiteks sisaldavad “gentelmani maneerid” aastasadadega kogunenud sotsiaalse kultuuri fondi. Näiliselt välised kombad, on need ometi määrava tähtsusega kasvatusele ja enesekasvatusele. Iga barbaarsus, mida korda saadame, teeb meid endid metsalisteks ja halvab meie võimsaid ja koloniseerivaid jõude. Peeter Põllu õpetussõnad on järgmised: “Mida lapsed sinu arvates tingimata peavad tegema, seda kinnita nendes lakkamata harju-

tuste kaudu. See sünnitab neis harjumuse, mis, kord juurdunud, mõjub iseenesest ja loomulikult ilma meeldetuletuseta. Harjumus on kõlb-luse, iseloomu kasvatuse eelaste, kuid paratamatult tarvilik eelaste.”

Traditsioone järgides saab inimene ohutult üles kasvada, nad kait-sevad teda nii kaua, kuni tuleb taipamine. Välises vormis – traditsioo-nis, tavas, kombes – on sisemine sõnum, mida me kohe ei peagi oska-ma lugeda.

Peeter Põldu on kosutav ja õpetlik lugeda, sest tal on väga selge ja põhjendatud arusaam nii kasvatusteadusest kui ka kasvatusest. Är-gem unustagem, et tema raamat oli adresseeritud õpetajatele, koolitöö praktilistele tegijatele. Peeter Põld oli veendunud, et kooli hingeks on õpetaja. Õpetaja ei ole käsitööline ja ei vaja kindlaid retsepte ja metoo-dikaid, mida kopeerida. “Kooliõpetajate seisus ei ole mitte kutseseisus nagu iga teine. Tema tehniline koolitus ei tähenda mitte tema tervet ülesannet, sest ta on organ, mille kaudu elav kultuur ennast uuele põl-vele edasi anda tahab. Tema tehnika on üksi tema päralt. Õpetuskuns-tis ei või keegi võhik temale teid näidata. Õpetamine on kunst, mis baseerub kindlatel teadmistel ja oskustel. Just seepärast peab armastus ja kutsumus toetuma kindlale professionaalsele vundamendile.”

Õpetaja on kõikides kultuurides ja alati olnud see, kes on ees käi-nud, juhtinud ja suunanud.

PEREKOND JA KODU PEETER PÖLLU KASVATUS- ÕPETUSES

Maria Tilk

Kui me vaatame Peeter Põllu aegse ühiskonna probleemidele, siis näeme, et probleemid on jäänud ka tänapäeval samaks. Rääkides kõlb-luse kriisist, tasub veel kord põhjalikumalt läbi mõelda suure eesti pe-dagoogi seisukohad põhiliste väärtuste osas.

Tegelikult ei ole ühtegi pedagoogi, kes ei väärtustaks ema ja pe-rekonda. On huvitav jälgida Peeter Põllu mõttekäiku ja tähele panna konkreetseid näiteid. Mida enam süveneda, seda tänapäevasemalt kõik kõlama hakkab. Peeter Põld kirjutab: “Perekond on riigi tugevaim alus ja ema on perekonna nurgakivi.”

Samas on ta nõrдинud, et 1920. aastate lõpu Eesti ühiskond on terve rea olulisi väärtusi ümber hinnanud. Ta nimetab neid väärhin-nanguiks. “Oleme “Euroopasse minnes”, nagu sellest 15 aasta eest kõnelema hakati, kaotanud palju oma põlistest elu alustest ja oleme selle asemel toonud ühes mitmesuguste paremustega rohkesti pahesid, kultuurihaigusi, mida pimedas arusaamatuses tihti ülistatakse suurte edu saavutustena. Eriti maksab see meil levinud ülevaate kohta kul-tuurile, millest järgneb alahinnang ema asendi ja ülesannete suhtes.” (Põld 1992:46)

Meie emad

Tuletame meelde, millised olid need põlised elu alused. Talukultuuris oli naine suure sõnaõigusega, iseseisev ja väärikas perekonna juhtija mehe kõrval. Eestlane austas läbi aegade naisel eelkõige emadust. Lapseootel naine oli püha. Teda samastati uneseisus või puhkeasendis loodusega. Naine pidi sünnitama terved, elujõulised, vastupidavad perekonnaliikmed ja selleks tegi pere kõik temast oleneva. Perekonna peaks oli mees, südameks aga naine. Naiste kanda oli suur osa. Nemad olid pidevalt kolde juures. Mehed võisid kodust pikki aegu eemal olla, naine oli alati kodus. Naisega koos oli ootus, kannatus, armastus, turvalisus ja lohutus, aga oli ka iseseisvus, taibukus ja osavus. Naised olid koduhaldjad, olid uue, jätkuva elu eest vastutajad. Nad andsid oma lastele kodusoojuse, turvatunde ja rahu, kuid õpetasid ka ilu nägema ja mõistma. Leidsid ju nemad meie halli ja madala taeval all riiete ja vaipade vikerkaarvärvid, nad olid esimesed hällilaulu lauljad, juttude vestjad ja õpetajad, mis on hea ja mis on halb.

Tuletame korra meelde, milline oli eestlaste naise ideaal – maadligi ja matsakas, tugevate jalgade ja laia kondiga, siis jaksas tööd eha. Veel 19. sajandil Koidula juttudes kiitev hinnang noorele neiule – prise. Katsuge praegu neiule niisugust komplimenti öelda! Naine pidi jaksama ja jaksas. Sünnitas lapsed, kasvas, mattis neist suure osa, saatis neid kodust ära, õpetas neile kõiki talutöid. Talukultuur ei saanud endale sotsiaalset ebaküpsust lubada. Leeriajaks olid nii poisid kui tüdrukud iseseisvaks eluks valmis.

Oskar Loorits hindab eesti naise osa järgmiselt: “Pole ülearune rõhutada, et alles 700-aastane okupatsiooniaeg on tõstnud naise erikaalu eesti rahva ajaloos suhteliselt palju suuremaks ja mitmekülgsemaks kui mõnegi teise rahva juures, ja meie ajaloolastel oleks ammu juba aeg eesti naise osatähtsust ja missiooni väärikalt tähistada. Mitte ainult eestluse füüsilise, vaid ka samuti vaimse eksistentsi päästjate ja kindlustajatena.” (Loorits 1995:45)

“Meie emadel on olnud märtrisaatus. Nad on pidanud oma lapsed kasvatama laastavate sõdade tallermaal, on pidanud alluma vägivaldale, kuid, ja see on nende eriline tugevus, nad on suutnud eestlasteks ümber rahvastada ka neid võõraid mehi, kellega saatus on neid kokku tõuganud, on osanud liita nad omaenda ja oma rahva saatusega. Nad ei ole olnud oma rahvuse reetjad, vaid päästjad. Kui meie vaimsus on püsima jäänud võõrast verest hoolimata, on püsinud läbi sajandite ja sõdade omanäoline, siis on see just naiste vägitegu. Eesti naisi võidakse orjastada ja vägistada, neid võidakse näljutada ja hullutada, kuid eesti naiste paremiku koduigatsust ja ühtekuuluvustunnet oma kodumaa ja rahvusega ei hävita ükski vägistaja ega okupant. Eesti emade hinge laadis ja koduarmastuses on kõige suurem tagatis eestlase elujõule: nii vitaalseid ja nii kõrge vaimse tasemega naisi ei oma kuigi paljud rahvad maailmas,” kirjutab Loorits (1995:46).

Ajalukku tagasi vaadates on Looritsal õigus. Kõige suurem ime ongi see, et me säärase väikese rahvakilluna sellisel ajalootuulte ristteel oleme veel alles. Küll aga tasub küsida endalt, kui kaua?

Kui Peeter Põld tundis sügavat muret emaduse populaarsuse vähenemise üle, siis mida peame ütlema meie nüüd? Kas ei kõla tänapäevaselt tema sõnad: “Ema ei ole meie päevil moes. Tema rikutud kehavormid ei vasta moelehtede saledale tiisikusetüübile. Tema krobelised töökäed ei anna ennast pehmeks ja läikivaks poleerida maniküürikunstil. Temal ei ole aega iluduskuningannadega võidu päevi veeta “mõjuvõimsaks jumalaks saanud” riietuse teenistuses, et “vahe-tada alati välimust” ja “meeldida kires otsivaile pilkudele”. Ema olla ei ole ilus. Ema olla ei ole lõbus. Ema olla seob. Ta ei sobi elukutsetega. Heal juhul tahetakse olla ema muu kõrval, mitte esijoones.” (Põld 1993:236)

Põhjus, millest on säärane suhtumine tingitud, on Peeter Põllu arvates muutunud olud, kus naine on sunnitud valima endale elukutse,” mis täidab elu kuni abiellumiseni ja annab majandusliku iseseisvuse ka abielu äpardumisel.” Kuid oht ei ole mitte tehnika kiires võidukäi-

gus ja maailma üha suuremas avatuses, vaid kõlbluse languses. Nagu ta kirjutab: “Nõutakse ainult suuremat vabadust kõlbelistest, usulistest, õiguslikest kohustustest ja kitsendustest, et takistamata nautida seda, millele meelitavad ihad ja kutsuvad loomutungid.” Emal on aga täita kõrgem ülesanne, kui lihtsalt laps ilmale tuua või oma äranägemise järgi mitte tuua. “Elu, mida mina elan, ei ole selle vaate järgi pärit mitte minu enese väest ega volist, vaid Kõrgemal tahtel, kes minule ülesandeks seab elada nõnda, et selguks minus Tema nägu, et saaks tugevaks minus vaim, mis tungib lähemale oma igavesele eesmärgile, jumalikule täiusele. Alles siis, kui sellele seisukohale asume, saame kõnelda emast kui perekonna nurgakivist ja rahva kasvatajast. Sest kui maksab meile hing ja kasinus, töökus ja ustavus, siis vast vajame paika, kus nende väärtuste eod varasest east istutatakse noorte südamesse, ja vajame isikut, kes seda kõrget ülesannet suudab täita, vajame ema.” (Pöld 1993:238)

Millisena peegeldub ema pilt tänapäeva elus? Eestis on demograafiline kriis. Noored naised ei taha olla emad, ei taha sünnitada. Aborte on rohkem kui sünde. Haiguslike põhjuste kõrval eksisteerib nn karjääriviljatus. 25–30-aastased edukad naised ei saa endale last lubada. Töö ei võimalda. Karjäär on olulisem kui laps. Õigemini lapse sünnitamist lükatakse edasi. Toeks sellele on meie viimase viiekümne aasta kasvatus. Naine koduperenaisena oli häbiväärne nähtus. Sellest ei julgenud lapsed koolis eriti rääkidagi. Ema – lendur, ema – traktorist, ema – lüpsja, ema – stahhaanovlane, ema – tööeesrindlane, plaaniületaja – see oli kiiduväärt. Ema kodus – see tähendas midagi halba, laiska või tõusiklikku. Sealt ju see meie korrespondentskasvatus – “Võta toit külmkapist, pane pliidile sooja. Söö kindlasti enne trenni!” või “Kotletid on pliidil, söö ja õpi koolitükid. Tulen hilja. Ema” või “Ära unusta kassi toita!” jne. Säärane kirjavahetus oli nii mõnegi pere kasvatusaluseks. Meie emad ei ole õppinud olema kodukesksed, seda ei hinnata.

Lisaks ei suuda paljud meie noored naised normaalselt sünnitada.

1994. aastal oli Eestis normaalselt sünnitanuid vaid 32%. 1992. aastal oli Tallinnas neid vaid 28%. See on äärmiselt mõtlemapanev näitaja.

Nagu me eespool rõhutasime, rahva tervis oleneb emast. Lisaks veel selline märkus: 1992. aasta statistika andmeil oli 3% sünnitanuist alla 17 aasta vanused. Ka see paneb mõtlema. Protsent ise ei ütle veel nii palju, aga kui taandame selle arvudesse? 1993. aastal sündis *ca* 13 000 last, järelikut umbes 400 last sünnib igal aastal emadel, kes ei oskagi ema olla. Milline kodu ja kasvatus neid lapsi ootab?

Peeter Põld oli kõrge kõlblusega õpetaja, ta nägi ema eelkõige perehoidjana, lastele esivanemate kogemuse edasiandjana ja seda oma südame, emaarmastuse kaudu. Tänapäeval sünnib rohkem lapsi vabaabielust kui abielust. Kuivõrd me saame rääkida perekonnast kui ühiskonna alusest? Peeter Põld viitab oma “Kasvatusõpetuses” Gustav Wynekenile, kes ütleb, et “harilik perekond kõlbab palju enam olema kasvatusobjektiks kui subjektiks.” (Põld 1993:47) Selleks objektiks peaksid olema kõik tüdrukud ja noored naised.

Meie isad

Kuidas peaks Peeter Põllu arvates perekond, isa aitama emal lapsi kasvatada? Pedagoog näeb perekonda ikka ainult ühenduses lastega, peab perekonda loomulikuks ja tingimata tarvilikuks kasvatusasutuseks, mida mingi teine instants ei saa asendada. Laps sünnib mehe ja naise ühendusest. Ta on osa neist mõlemast. Perekonnas kogeb laps armastuse, sõpruse ja hoolitsuse suhteid, milliseid ta ei leia kusagil mujal. Perekonnas kohtab laps neid pealegi niisuguses eas, mil ta neid kõige enam vajab.

Isa huvi lapse vastu on küll väiksem, ta on rohkem kultuuri saavutus, kuid ka temal on oma looduslikud alused. Armastus ema vastu läheb tema ihust tõusnud viljale üle. Teadvus, et laps on tema oma, viib ta järjest sügavamasse osalusse lapsega. Võiks ju mõelda asja

nõnda, et laps antakse ema hoolele ja tehakse kasvatamine temale võimalikuks, kuid see oleks üksi poolik.

“Nagu inimene ihulikult sünnib mehest ja naisest, nii peab temas ka vaimuline ilm, mis ärkab kokkupuutumistes teiste inimestega, kasvama kahest printsiibist: mehelikust ja naiselikust. Terve inimesekultuur on pealegi läbi imbunud neist mõlemaist, mõlema saavutus. Naine esitab enam konkreetset, mees abstraktsust; naine tunneb enam vahetult, mõtleb intuiitiivselt, mees mõtleb loogiliselt, ratsionaalselt, tunneb mõistuse kaudu. Mees laseb ennast juhtida enam mõttest tuleviku üle ... mees annab vähem järele, esindab põhimõtteid, järjekindlust. Et kumbki üksikult ei ole täielik, vaid ühekülgne, siis saab kasvatus täielikuks alles siis, kui mõlemad toimivad koos. Mõlemad elemendid on tarvilikud: ühel põhjeneb enam õiglus ja õigus, teisel armastus, osavõte. Sellepärast oleks ühekülgset need mõjud, millele alistub laps, kui ta oleks ainult ema hoolet.”

“Oleks pealegi ülekohus vabastada meest kohustustest ja vastutusest, millest ta peab alati teadlik olema. Mehe kuulsate “polügaamiliste” kalduvuste vabaks andmine ja temalt laste kasvatuse murede ära võtmine teeks talt vaid looma. Ta kaotaks inimese näo, milleks ta saab võitluses iseendaga ja see tähendaks kogu sisemise kultuuri hukatust.”

“Perekond ja seega lapse kasvatuse koht kõigepealt tema koolieelses eas, mille kõrvale võiksid asuda surrogaadina või täiendusena laste varjupaik ja lasteaed. Pärastpoole, kui laps astub kooli, ei vabane perekond tema eest hoolitsemisest ja tema kasvatuse juhtimisest, sest laps jääb temaga alaliselt ühendusse, ta on tema eestkostmise all niikaua, kui ta täisealiseks saab. Perekonna mõju kestab edasi maksvais kombeis, korras, vahekordades omade ja teiste inimestega, juhtimõtteis, mille järgi toimetatakse oma tööd kutses ja kodus; ilmavaateis ja hinnanguis, mis antakse väärtustele, huvides, mida seatakse püüdmiste etteotsa, ajaviiteis, lõbustustes, harrastustes jne. Neid mõjusid ei saa kasvatusest elimineerida. Ja kui nad pole kõrvaldatavad, siis kannab perekond kõigi oma teadlikkude mõjuavaldustega lastesse kui ka kõi-

gi tahtmatute, nägematute mõjudega, mis temast välja lähevad, ütleme kogu oma vaimuga, vastutust selle eest, mis saab laps selle mõjul.”

Tuhandeid lapsi kasvab üles isata. Noorte meeste füüsiline tervis on samuti allakäigul. Seda on näha kõige teravamalt noormeeste tervise ja sõjaväeks sobivate uuringutest.

Tänapäevalgi jääb meil üle vaid loota, et ema kõikevõitev armastus, eneseohverdus, hellus ja headus juhib meie lapsed enam kõlbelsuse ja halastuse poole.

Meie ees on aatemees, inimene, kes kogu oma elu valutas südant oma rahva tuleviku pärast, kes püüdis tähtsustada õpetaja ja kasvataja, aga eelkõige kõlbeliste aluste rajajate – ema ja isa ning perekonna tähtsust.

Meie keel

Käesoleva sajandi alul, kui noor teoloog ja pedagoog Peeter Põld oma tööd alustas, oli Eestis päevakorral emakeelse kooli asutamine, emakeelse õpetuse süvendamine, emakeele tähtsuse rõhutamine. Pikk venestamisaeg oli seljataga. Oodati ja loodeti midagi uut ja ilusat, omakeelset ja -meelset. Oli ju sajandi algus teine ärkamisaeg ning 1990. aastate alguses elasime üle järjekordse ärkamisaja. Probleemid olid suuresti samad, dialektika seaduste järgi olime lihtsalt uuel tasandil.

1910. aastal kirjutas Peeter Põld (1993a:39): “Rahva keeles ilmub rahva vaim. Ja lapse keeles, mida see maast madalast kõnelnud, milles see üles kasvanud, pääseb lapse vaim liikuma. Tahame me lapsele loomulikku kasvatust anda, st niisugust, mis orgaaniliselt olemasolevate hingeliste ja kehaliste aluste peale ehitab, mis lapse vanematelt ja kodust päritud varandusi, tema vaimusilma ja keelt, sügavamaks ja rikkamaks tahab teha, siis peaks see emakeeles sündima.” Antud juhul on ju jutt omakeelsest koolist, kuid emakeel ja selle puhtus kodus ja koolis oli Peeter Põllul kogu aeg tähelepanu all.

Lapse mõttemaailma mõjutab tema esimestest elupäevadest kodune keskkond. Edasi on tähtis, kui palju me pöörame noorte perede, eriti emade tähelepanu sellele, kuidas nad oma lastega, aga ka kõigi perekonnaliikmetega kõnelevad. Arstid on kindlaks teinud, et juba 6-kuune loode oskab kuulata ja nautida muusikat. Ta on emaga tiheidalt seotud ja ema mõjutab teda ööpäev läbi. Laps elab peensusteni läbi oma ema emotsioone. “Ema osa kasvatuses algab ju kohe pärast saamise (kontseptsiooni) momenti. Siit peale loob ema teatavas mõttes lapse ihu ja vaimu, nii kaugelt kui selle arenemine oleneb tema tervisest ja tegevusest, tema eluviisidest ja puuetest, tema mõtetest ja meeoludest, nii kaugelt, kui emaihu lapselootele soodsaks või ebasoodsaks ümbruseks kujuneb.” (Põld 1993b:24) Kujutame nüüd ette loote elamusi, kui ema kasutab pidevalt ebatsensuurseid sõnu, ropendab, sõimleb ...

Muinasjutud, laulud, väärsid – kõik see jätab lapse mällu keele puhutuse, rütmid, kõla. Siit tuleb ka keele rikkus. Kui palju me üldse pöörame tähelepanu sellele, kuidas me räägime? Tavaliselt arvatakse, et laps on väike, ta ei saa aru, talle on veel vara seletada jne. Tegelikult võtab laps, ka imik, informatsiooni vastu biovälja tasandil. Ta tajub kõiki ebakõlasid, ka seda, kas talle valetatakse, kas ta eest varjatakse midagi.

Ema keel

Emadel on aga enamasti kiire. Töö tahab tegemist, elu tahab elamist. Peeter Põllu ütlemist mööda ei olnud emaks olemine tema ajal moes ja ta süda valutab seepärast. Aga praegu? Me ise oleme kasvatanud nii poisse kui ka tüdrukuid olema iseseisvad, saavutama midagi, teostama ennast. Me pole aga küllaldaselt rõhutanud, kui oluline on lapsega tegeldes mitte ainult “aeg maha võtta”, vaid ka läbi mõelda, mida ja kuidas me räägime.

Üks minu hea tuttav ja kolleeg, Peterburi õpetajanna, tõi sõnakasutamise kohta väga huvitava tähelepaneku. Pargis jalutades võib kuulda, kuidas hellitavalt lausutakse: “Oh sa mu kullake, kuhu sa jälle jooksed, tule mamma juurde! Oh sa mu musirullike, vaata, kui must sa oled, pisike!” Pole kahtlust, et jalutatakse koeraga. Samas võib kuulda tigatedat häält: “Kuhu sa jälle ronid? Vaata, mismoodi sa välja näed! Jälle oled end ära määrinud! Oota, küll ma kodus sulle alles näitan!” Tähendab, jalutatakse lapsega. Kas ei pane see kurb väide mõtlema? Säärast üleväsinud ja enda üle kontrolli kaotanud naise kisa, ema kasvatavat sõna, kuuleme üsna sageli enda ümber. Loomulikult ei mõtle ema hetkekski, et ta kedagi maha lööb, tavaliselt ei kasutata ka kehalist karistamist, kui mõni harv laks välja arvata. Kuri sõna aga jääb kõlama. See kõlab kogu aeg, sest on muutunud harjumuslikuks kõnepruugiks. Laste kõnepruugist läks suurele reklaamtahvlile lause: “Ema lööb maha, kui me suppi ei söö!” Reklaamispetsialist oli nõrдинud, et igavesti irisevad õpetajad ei saanud noorte kõnepruugist aru. Teismelisele see “minevat peale”.

Kui palju me üldse ennast kontrollime laste juuresolekul? Kõige enam teevad seda õpetajad. Kodus kõlab sageli niisugune tekst, et ehmatab võõra tummaks või sunnib ähvarduse peale kellelegi appi tõtama, siis selgub, et ei ole midagi, isa ja ema lihtsalt “kõnelevad” või “kasvatavad” oma järeltulijaid.

Peeter Põld kõneleb kogu aeg kõlbluse kasvatamisest. Kas kõlbluse kasvatamine ei alga mitte sõna, just emakeelse sõna kasutamisest, õigemini juba intonatsiooni kasutamisest? Me mäletame kõik oma lapsepõlvest vanemate etteheitvat ja korrale kutsuvat: “Kuidas sa räägid?” See meeldetuletus peaks kõlama tänapäeval palju sagedamini ja eelkõige kodudes ning peaks käima nii suurte kui väikeste kohta. Peame tänapäeva noortele peredele, eriti isadele meelde tuletama, et iidne rahvatarkus ei lubanud kurja juurde kutsuda. Eriti tuli seda jälgida pühaks peetavates kohtades, sealhulgas näiteks saunas. Tänapäeval kuuleb isegi raadiost ja televiisorist sageli üsna lodevat teksti, tava-

suhtlemise tekstist rääkimata. Kõige selle keskel elavad ja kasvavad meie lapsed. Mida arvata aga emast, kes vannub lapse juuresolekul või last ootavast noorest naisest, kes suitsetab, ropendab, joob?

Keele rikkusest ja puhtusest oleneb mõtlemise rikkus ja puhtus. Koolis aga puutuvad õpetajad kokku üha väheneva lugemusega. Eriti mõjutab lapsi see asjaolu, et nad ei jõua (või ei taha) õigeid raamatuid õigel ajal lugeda. Igal vanuseastmel on oma fantaasiamaailm, fantaasia arendamine on eelkõige lastevanemate ülesanne. Esimesed muinasjutud ja lood räägivad ju emad ja isad või vanavanemad. Sealt tuleb laste keele rikkus. Sealt tuleb ka armastus oma keele, oma rahva ja maa vastu. See ongi “meie” tunde kujunemine.

Koolis on väga tähtis kasvatada patriotismi. Patriotismi alused on aga kujundatavad kodus. Peeter Põld kirjutab: “Keel on see abinõu, mis meid rahva osadusse viib. Kõik kultuur, iseäranis aateline ja mõtteline, mis juhib ja sihid seab, on keelega lahutamata ühenduses. Võõras keel viib ikka kodunt eemale, nihutab asjad, mis peab lähedale toodama, kaugele, nii et sisemine osavõtmine, elav tundmus nende vastu kaob; sest võõra sõnaga tähendame me küll asja, kuid ikka nõnda, nagu ta meie juures juba mõistena, abstraktsioonina on kujunenud, kuna emakeele hääli ka konkreetseid kujud, kodused pildid vaimusilma ette kutsub, millega meid lugemata mälestused ühendavad. Emakeele sõnas tuksub elu, mis armastab, vihkab, austab ja põlgab ... Ema võib äratada isamaa-armastust, kodanikumeelt, vabadusiha. Vägevatel rahvastel on olnud oma kõlbelises iseseisvuses tugevad emad.” (Põld 1993a:159) Kui praegu pisut ringi vaadata, näeme üsna selgesti, kuidas võõrad keeled ja slängid on pidevalt meie laste silme ees ja kõrvus. Seda enam peab kodune keel puhas olema.

Sõna jõud

Peeter Põld rääkis palju kõlbluse kasvatamisest. Meie igapäevane keel on selle väljenduseks. Näiteks oli paljudel rahvastel käibel väljend “sõna andma”, st sõna jõudu panti andma, lubades sealjuures midagi täita, teha, anda. Sõna jõu panti andmine oli juba iidsetele aegadel särava sisuga maagiline toiming. Usuti, et sõna jõud hakkab lubaduse murdjale vastu töötama, kahjustab teda ja seda kardeti enam, kui arvati naabril naha üle kõrvade tõmbamisest tulu saada. Tänapäeval me seda ei karda, me ei karda midagi, aga sõna jõud ei ole kusagile kadunud. Sõna energia, hääle võnkumine allub loodusseadustele ja mõjutab ka meid, kas me seda tahame või ei taha, usume või ei usu. Sellega seoses tasub vahel mõelda selle üle, kui palju me lubame lihtsalt niisama, moepärast, suusoojaks, ehk peale jne või et tüütut asja lihtsalt kaelast ära saada. Seejärel unustame, leiame endale kergelt vabanduse ja lubame jälle. Lapsed kuulevad seda, tajuvad ja õpivad.

Peeter Põld on oma kirjutistes pidevalt rõhutanud eeskuju: “Laps aimab hea meelega järele neid, kes talle meeldivad, keda ta armastab, kellest lugu peab, kes on talle autoriteediks. Tundmused, mis on olemas isiku vastu, lähevad siin ühtlasi üle teatavaile talle omaseile tegudele. See mõju võib ulatuda õige kaugele ja sügavale ja on õieti piiramatu. Eeskuju jälgi leiame juba lihtsais liigutusridades, liigutusgruppides; nad mõjuvad edasi kõiksugustes teostuspüüetes ja otsustamiskalduvustes ega kao ka seisukohavõtmisel kõige kõrgemate väärtuste ja varade kohta.” (Põld 1993a:91)

Me kõik aga teame, et eeskuju võib olla nii positiivne kui negatiivne. Peeter Põld kinnitabki: “Halb eeskuju leiab üldiselt enam järele tegemist kui hea, sest et negatiivsed tungid on inimese loomuses palju ürgsemad kui kõrgemad püüded ning aated ... Eeskuju kaaluvat pedagoogilist tähtsust tarviliselt hinnates tuleks nii koolis kui ka kodus jälgida mitmekesiseid eluavaldusi: kuidas vanemad ja õpetajad tõega ümber käivad oma kõnedes, kas on nende sõna “jah, jah, ei mitte,

ei mitte”. Kuidas sõna peetakse, valet hinnatakse. Puhtus sõnades ja tegudes: ei sallita kahemõttelist, nilbet nalja, laulu.” (Põld 1993a:92)

Just seepärast on tähtis pidevalt jälgida, milline kõne kõlab lapse ümber kodus. Ema hääel ja ema kõne on lapsele otseseks eeskujuks. Esitagem veel kord Peeter Põllu seisukoht: “Emast kiirgab lapsesse kõlbeline ilm. Tema eluvaadetele ehitab laps oma tõekspidamised. Iga sõna, mis tuleb ta huultelt hoidudes liialdustest, tõsiolude moonutustest ja varjamisest, kindlustab lapse tõearmastuse. Iga heatahtlik otsus kaasinimeste kohta, iga lohutus leinajale, iga abi hädalisele ema poolt külvab ligimese armastuse seemet. Iga lause ema suust õnne ja õnnestuste, jõukuse ja viletsuse, haiguste ja tervise, töö ja lõbu kohta loob lõimed lapse tulevase elu hinnangu kangasse.” (Põld 1993b:241)

Emade koolis peaks sõna- ja häälekasutusõpetus olema aukohal. Emad on esimesed õpetajad ning kõik nad vajavad eelkõige oma häält. Nad laulavad hällilaulu, puhuvad valutavale kohale ja lohutavad, kutuvad sööma, jutustavad muinasjutte, õpetavad, mis on hea ja mis on halb ning ainuüksi hääle ja sõnaga saab väga palju ära teha.

ISAMAALINE KASVATUS PEETER PÖLLU KASVATUSÕPETUSES

Silvia Kera

Väärtuste hierarhias on isamaalisus seotud inimese eetilise-maailmavaatelise arenguga. Isamaalisus on inimese poolt omaks võetud mitmete väärtuste integreerimise tulemus. Kõikidel inimestel ei kujune ühest väärtusorientatsioonist. Isiksuse arengusuunast oleneb, missugused väärtused saavad ühe või teise inimese käitumise prioriteediks. Arengut mõjustab mingil määral ka ajastu, milles inimene elab. Selle tõenduseks on põlvkondade vahelised erinevused väärtustes. Inimeste käitumist 1920. aastatel vastandatakse sageli meie tänapäevase käitumisega.

Isamaalisus ja enesekesksus

Meie kaasaega iseloomustab inimeste suurenev enesekesksus, millel on mitmeid põhjusi. Totalitaarne ülemvõim Eestis süvendas aastakümnete jooksul inimestes õiguslikku nihilismi ning eneseteostust jõu abil. Inimeste eest otsustamine kallutas teda vastutustundetuks, jõu demonstreerimine aga sisendas üleolekutunnet. Patriotism kui väärtus tähendas sageli ühekülgset julgust, kartmatust, jõulisust. Kellegi juhtimise all elama harjunud inimene võõrandub nii riigist kui iseendast, sest ta lakkab mõtestamast oma elu. Autoritaarsus kutsus esile enesekaitse ja kohustustest hoidumise. Praegune olukord on paradoksaalne: omariikluse traditsioonidega mitte-eestlased, kes on harjunud oma rii-

gile truud olema, on vahel ka Eesti riigile lojaalsemad kui eestlased, kes on elanud valdavalt võõra võimu all ega ole sellepärast harjunud ühelegi riigile lojaalsed olema.

Totalitaarse süsteemiga kaasnes loobumine kristlikust kasvatuses, mis õpetab inimesele väärikust, teise inimese sallimist, iseenda eest vastutamist. Südametunnistuse puudumine muudab inimese sõltumatuks oma tegudes ja tahtmistes. Ta hoolib vähe teistest, oma maast ja riigist, kus ta elab, tal pole harjumust ennast analüüsida. Inimese isekus, oma isikliku kasu taotlemine, omavaheline kadedus, pinnapealsus, ohvrimeelsuse kadumine – kõik see moodustab rahvusliku vabaduse jaoks suurema ohu, kui seda on riiki okupeeriv vaenlane. Nende ilmingute juured on enesekesksuses.

Avatud maailmas laieneb samal ajal samuti enesekesksus, seda rõhuasetuse tõttu inimese individuaalsusele, kordumatusele. Sellele aitavad kaasa postmodernistlike ning kosmopoliitiliste vaadete levitamine. Omanäolised on üksteise suhtes küll sallivad ning täiendavad üksteist, kuid rõhutades vabadust kui inimese õigust oma individuaalsusele, tunnistatakse sellega inimese õigust olla see, milline olla tahetakse. Sel juhul peab kasvatus looma ühiskonnas võrdselt soodsad tingimused vastavalt inimese mistahes soovidele.

Ulatuslikud väärtusuurimused (Euroopa paneel) näitavad modernse inimese moraalse killustumise tendentsi. Me ei saa enam kõnelda rahva puhul kõlbelisest tervikust. Huvi tõttu tulusa karjääri ja laiahaardelise tarbimise vastu on neid, kes huvituvad vaid rahast, ja neid, keda köidab karjäär, positsioon jne. Kolmas osa on aateinimesed. Laias plaanis huvituvad viimased mingist tegevusest, kas kunstist, kirjandusest, teadusest, ka kolleksioneerimisest. Nendel inimestel on rohkem eeldusi kalduda isamaalisusele.

Kui arvestada, et inimene on sotsiaalne olend, kes eksisteerib sotsiaalses ümbruses, ei ole kitsas iseendast lähtuv enesekesksus inimese jaoks loomulik. Tõsi, inimene vajab vabadust, mis võimaldaks tal ennast teostada ning sisendaks talle usku iseendasse ja ellu üldse. Enese-

keskne tegeleb rohkem oma vabaduse arendamisega temast väljaspool asuvate jõudude suhtes ning on pime, tundmaks oma sisemist tõkestust, tunde ja hirmusid suhtes teda ümbritseva maailmaga. Inimene on täielikult vaba, kui ta valdab iseenda kitsendamise oskust, milleks on mõistlikkus, truudus, vastutustunne jms. Need väljendavad suhete kõlbelist külge. Inimest aitab väljuda oma piiratusest see, kui ta väärtustab oma sidemeid väljaspool olevaga ega sea esikohale kõike seda, mis puudutab tema isiklikku heaolu. Üheks selliseks väärtuseks ongi isamaalisus. Enesekesksus tõenäoliselt ei võimalda inimesel isamaalisuse kui väärtuse kandjaks olla.

Rabindranath Tagore räägib oma filosoofilises kirjutises inimese vaimse vabaduse tähtsusest, milleks on vastastikune sõltuvus, vastutus inimühiskonnas, inimese seesmine iseendast äraandmine. Isamaalisus, mis võib isiksuse omaduseks üle kasvada, on endast äraandmise valmisoleku näitaja.

Inimene, kes väljub enesekesksusest, on avatud välismaailmale. Aluse selleks loob hõimutunne – ühtekuuluvustunne oma maa ja koduga ning teiste inimestega, ennastsalgavus ja eneseohverdamine oma maa heaks, aatelisus ning kõlbeline loomulaad. Järelikult kujuneb isamaalisus mitmete varem omaksvõetud väärtuse integreerudes, nende vastastikuse mõju, interaktsiooni tulemusena.

Kasvatuse isamaalisus

Kui me räägime isamaalisest kasvatusest, tekib esimesel hetkel ettekujutus mingist erilisest, spetsiaalselt isamaalisusele suunatud kasvatusest, mille teostamistki võib konkreetselt ette kujutada: kangelaste tutvustamine, vastavasisulise toa või nurga sisseseadmine, patriootilised ettevõtmised jms. Arvestades isamaalisuse integreeritust, mis on paljude teiste väärtuste sulam, püstitub küsimus kasvatuse isamaalisusest tervikuna.

Järgnevalt peatume Peeter Põllu mõningatel seisukohtadel kasvatuse kohta. Peeter Põld tutvustab kasvatust kui uute väärtuste avastamist, reaktsiooni loomist, et saavutada teatav mõju kasvatatava üle. Kasvatusest ei saa rääkida, kui kasvatuse nimel püütakse muuta olusid. Kasvatus ei tarvitse olla plaanikindel tegutsemine, küll aga sihipärane. Peeter Põld väidab, et eesmäärke võib tahta saavutada, kuid see oleneb inimese sisemisest reageerimisest, tema väärtuselamusest. Kasvatuse eesmärki on selle tõttu raske tema õigsuses kindlaks teha, kuivõrd ta vastab sellele, mis peab olema. Need eesmärgid peavad leidma oma õigustuse inimese väärtusteadvuses. Eesmärgi tunnetus ei ole loogilise tõestuse, vaid vahetult väärtuselamuse teel.

Isamaalisus ei ole ainult mõistusega tunnetatav, vaid on elamuslik. Aatelisus seostub inimese põhimõtetega, meelsusega, mis ei ole ainult mõistuslik, vaid on ka tundmustes üle elatud. Selles meelsuses on tema isiklikke kõlbluspüüdeid, meelsusest hoovab ka head tahet, mis ulatub üle aegade vooludest ja muutustest. Isamaalisus sisaldab eelkõige eetilisust. Kõlblus algab seal, kus kindel meelsus juhib tegevust, on põhimõtted, mille järel käiakse, mis inimest kohustavad. Selle alusel järeldeb Peeter Põld, et kõlblus ei rajane inimese bioloogilistel alustel või ainult kogemusel. Bioloogias maksab füüsiline kausaalsus, alalhoidmistung, mida juhivad kindlad instinktid. Ühelt poolt maksab bioloogias pärilikkus, teisalt aga välistele tingimustele kohanemine, mille tulemusena kõik liigub vääramatute seaduste järgi.

Isamaalisus, mille aluseks on kõlblus, on tõlgendatav filosoofilisel teel. Kõlblus eeldab inimese vabadust, et endale sihte seada, olusid hinnata ja ka väärtusotsuseid teha. Kõlbluse puhul teeb inimene eesmärkide hulgas valiku. See sisaldab intellektuaalset momenti (mõtlemine, võrdlemine, järelduste tegemine), kuid juurde tulevad veel väärtuselamused, mis aktiveerivad tahet. Tahe tõukab tegudele, millest saab püüdmine, pürgimine mingile sihile. Määravaks on, et kõlbliste väärtuselamuste aluseks ei oleks oma isiku maksmapanek (näiteks isiklik lõbu ja mõnu). Ometi jääb mõõdupuuks isiklik tundmus,

mõnu, õnnetundmus, heameel, mida saadab isikut ennast kohustava nõude täitmine. Samalaadne õnnetundmus saadab inimest, kui ta on altruistlik, suhtub teise inimesse sama sallivalt kui iseendasse. See ei saa toimuda juhuslike tundeimpulsside, kalduvuste ajendil.

Peeter Põld seletab kõlblust inimese meelsusega, Kanti kõlbelse kohustusega. Kant eeldab, et mõistlik inimene toimib põhimõtete järgi. Kõlbeliselt väärtuslik on inimese jaoks toiming, mida ta peab kõige kättesaadavamaks kõlbelseks väärtuseks. Selleks on vaja inimese loomusundi (enesevalitsemist, sisemist vabadust), sisemist kooskõla iseendaga, oma aadetega (tõde ja tõelikkus), õiglust (lubada teistele, mida lubatakse enesele), heatahtlikkust (teiste rõõmust, hüvedest rõõmu tunda). Kõlbelse kohustuseni jõudmiseks tuleb inimesel läbida pikk arengutee.

Kõlbelse kohustuse aluseks on südametunnistus. Südametunnistus väljendab omaenese tegudele ja eesmärkidele antavates kõlbelistes hinnangutes ning sotsiaalses ja emotsionaalses kõlbelses enesekontrollis. Psühholoogia sõnaraamat nimetab südametunnistust isiksuse võimeks teostada enesekontrolli, iseseisvalt formuleerida enda jaoks kõlbelisi kohustusi, nõuda endalt nende täitmist ja hinnata oma tegusid.

Lähenemisi on erinevaid: kas kasutada kõlbelisi otsuseid enam tunnetusena (mõistusena) või tundmusena (südametunnistusena). Esimene esineb võõraste tegude moraalse hindamise otsuses heakskiitmise või laitmise näol. Teine on kõlbeline tundmus, mida inimene endas üle elab kõhklusena enne otsustamist ning rahulduse või kahetsusena pärast otsustamist. Kõlbelse otsuse psühholoogiliseks aluseks on aga ühelt poolt moraalne hindamine, teiselt poolt südametunnistus.

Moraalne hindamine ehk otsustamine on ühiskonna jaoks sotsiaalselt tähtsa teo hindamine ning see sisaldab reaalselt kogutahet (rahva, sootsiumi tahet) üldise meelsusena. Selle vastu võib olla indiviidi oma tahe. Üldine kõlbeline meelsus paneb inimest mõtlema, kas kaaskodanikud kiidavad tema teo heaks või halvaks. Nõudmised, mida üldsus kommete, tavade, usu või õiguse vormis inimesele seab, peegelduvad

südametunnistusena. See on inimese sisetunne, mis on seotud nõudmiste avastamisega tema enda poolt. Mõte ühiskonnapoolsele oodata-vale laitusele ja võimalikule karistusele paneb inimese kõlbeliselt reageerima. Sotsiaalne südametunnistus avaldub selles, kuidas inimene reageerib tema peale pandud kohustuste täitmisele. Sel viisil toimub tema mõjutamine.

Sotsiaalse südametunnistuse alusel süveneb indiviidi iseseisev eneseanalüüs, kujuneb individuaalne südametunnistus. Sel juhul paneb ta ise endale peale kohustusi, ülesandeid, mida käsib endal täita. Aristoteles on individuaalset südametunnistust nimetanud inimese väärtuseks. Sel viisil mõjutab indiviid iseennast iseseisvalt mitte ainult välistel põhjustel, vaid ka sisemisest elamusest. Südametunnistus avaldub nii võimes ratsionaalselt teadvustada oma tegude kõlbelist tähendust kui ka emotsionaalsete elamustena.

Individuaalne südametunnistus ajendab inimest oma käitumist jälgima ja reguleerima, lähtudes omaksvõetud põhimõtetest. See on sisetunne, mis ei luba toimida ükskõik kuidas. Südametunnistus on aktiivne reageering, mis kujutab inimese kõlbelise enesetäiustamise sisemist tõukejõudu ja tegelikkusesse suhtumise stiimulit. Individuaalse südametunnistuse korral on inimesel välja kujunenud eneseregulatsioon ning ta käitub oma südametunnistusest lähtudes, hoolimata sellest, et teised nii ei käitu. See on sissevaade iseendasse. Südametunnistus on inimese sallivuse, austuse, pühaduse kõrval aluseks ka isamaalisusele.

Kasvatuse tähtsus isamaalisuse kujunemisel

Kasvatust tuleb pidada põhjaloovaks igasugusele vaimsele arengule. Küsimus on selles, kuidas kasvatus seda realiseerib. Kasvatus ei tohiks piirduda sellega, mis on olemas või olla ainult regulatiivne tegevus. Ta peab suutma asetada inimest tema jaoks uutesse olukordadesse. Inimene ei ela vaimumaaailma sisse, kui talle seda lähedale ei

tooda.

Kasvatussituatsioon peaks olema eetiliselt muust ümbrusest kõrge-
mal. Oma eetiliselt kõrgemate ideaalidega (kasvatuse sisu ja vormid,
kasvataja isik) on kasvatus võimeline kandma uusi väärtusi ning neid
edasi arendama. Kasvatus ei pea käima arenemise järel, kui ta lähtub
rangelt kasvandikust enesest. Kasvatusel tuleb kasvandiku ette sea-
da ka ühiseid sihte, püüdlusi, mis tulenevad ühiskonna eetilistest ja
sotsiaalsetest seostest. Kõlblus algab alles seal, kus inimese tegevust
juhivad tema kindlad põhimõtted, mille järel käiakse, mis on inimest
kohustavad.

Kasvatuse eesmäärke peab Peeter Pöld personaalseteks, mis tähen-
dab, et

- inimene kujundab ise oma suhtumise väärtustesse;
- teatava väärtuse suhtes elab püsivalt läbi tundmust;
- hindamise mõõdupuu tuleneb tema enda sissevaatest;
- valitseb iseennast ja talitab võimalikult kõrgete motiivide järgi.

Seda saavutab kasvatus, mille tegevus viib kasvandiku lähemale
tema enese ülesandele ja püüdlustele, st kasvatus suudab haarata nii
indiviidi kui ühiskonda, ühiskond toetab kasvatuse püüdlusi, kuna
nende taotlused on samad – sel juhul muutuvad kõlblised väärtused
inimese tahtemotiivideks.

Kõlbluse olemus seisneb ühelt poolt kõlblises arusaamises ja tei-
selt poolt selle järgi toimimises. Kasvatuse taotluseks on järelikult aru-
saamine kõlblusest ja selleks vajaliku teotahte äratamine. Oluline on
harjumuste omandamine ja püsivad kõlblised vaated. Selleks on vaja
äratada kõlblisi tundeid ning kujundada kõlblist tahet ja iseloomu.

Isamaalisuse kujunemisel tuleks tähelepanu juhtida Peeter Põllu
järgmistele kasvatuspriintsiipidele, mida võib pidada kasvatuse juht-
mõteteks.

1. *Kasvatuse otstarbekohasuse printsiip*, mis seisneb kasvatuse
iseseisvuses, meetodite muutmises, diferentseerimises vasta-

valt otstarbele ja sõltuvalt kasvandike individuaalsusest.

2. *Sotsiaalprintsii*p, mis tuleneb vajadusest muuta ühiskond kõlbelisemaks. See ei teostu, kui ühiskonna liikmed ei püüa ise saada kõlbeliselt paremaks. Selleks on vaja ühiskonna heaks väärtusi loovat tegevust, mitte ainult tegevust iseenda heaks. On vaja kogeda ka oma tegude mõju ning nende vastumõju, püüda ühiskonnaga kaasa töötada. Selleks sobivad vabatahtlikud ühendused (noorsooliikumine, skautlus), samuti omavalitused jms.
3. *Vabadusprintsii*p kasvatuses pakub võimalust valida otsustamisel tahtemotiive, otsust teostada, muuta, selleks abinõusid valida, ka eksida, et ise kogemuse teel targaks saada. Inimesed vabastatakse iseendast, viiakse valitsemisele iseenda üle. Peeter Põld näeb vabategevuslike kasvatusvahenditena: a) mängu kui tegevust vabast sisemisest vajadusest mõnuelamusteks, eelkõige teiste huvide tähele panemiseks, nendega arvestamiseks; b) tööd kui alistumist kohustustele, töötamist enda kallal, täiustamistungi; c) tegevust ühingutes, noorsooliikumises, omavalitsuses solidaarsuse, vastastikuse vastutuse huvides.

Me ei kasvata inimest temale endale, vaid me kasvatame teda ühiskonnale ja teatavas ühiskonnas. Kasvatus on ka ühiskonna vaimne uuenemine, mitte ainult üksiku kujunemine. Kui me kasvatuses nii viisi püüame aru saada ja seda ka teostada, võime loota isamaalisuse, kui inimese ühe olulise iseloomuliku joone kujunemisele.

KARSKUSE KRIIS

Maria Tilk

Peeter Põld oli terve oma elu mitte ainult täiskarsklane, vaid hingeline karskusaadete eest võitleja. Tema karskusteemalistest artiklitest paistab valu sirguva nooruse vähese karskuse pärast, ta organiseerib sellekohast selgitustööd kõikjal ja ei väsi rõhutamast selle tähtsust. Oma artiklis “Karskustöö koolis” (1993a:87) ta kirjutab: “Iga tõsise kasvatuse siht peab olema täius ja üldsuse õnn. Täiuse all mõistame meie kõigi keha-, hinge- ja vaimujõudude väljaarendamist, iseäranis tugevat, kindlat tahet, mis ennast oma tegevuses kõlbelistest kohustest juhtida laseb. See tahtmine peab ühtlasi hea olema, s.t. ta ei pea mitte üksnes seda nõudma, mis temale kasulik, vaid ka oma kaasinimeste rõõmude ja valude järele küsima ja nendest kõike eemale hoidma, mis neile kahjulik: seda aga edendama, mis nende õnne rohkendab. Selles mõttes peab iga tõsine kasvatus eneses ka täielikku karskust sisaldama.”

Peeter Põllu arvates ei käi kasvatustöö mitte ainult koolides ja kasvatusasutustes. Just perekonnas, täiskasvanud meeste, aga eriti rahva eliidi – haritlaste – poole pöördub ta, kui kirjutab: “Ei ole vähematki kahtlust: alkohol viib meid alla. Ta võtab meilt ka selle, mis alginimesel edasitungimise aluseks ja kihutajaks oli ja mis ta praegu meile edendamise võimaldab: tervise, tööjõu, ühelt varem, teiselt hiljem. Ta rohkendab vigaseid, haigeid, santisid, ta kasvatab kuritegevust, ülekohut, sugulist kõlvatust. Ta vajutab oma kõdunemise pitseri ka järeltulevale põlvele: see omandab ühes meie kehalise nõtkusega meie kõlbelise lõtvuse ja vaimse jõuetuse – ta kirub, neab elu, millest ta rõõmu peaks

tundma.” (Põld 1993a:126) Kas ta ennustus on täitunud?

Ükskõik millist Peeter Põllu artiklit lugedes tajume selgesti tema selgroogu, eelkõige eetilist selgroogu. Seepärast ta kindel karsklane oligi. Oli täiskarsklane, sest õpetajana, ühiskonna ideoloogina (kelle-na ta ju ennast tunnetas), oma enese laste isana ja kooliõpetajana pidi ta andma isiklikku eeskujut.

Huvitav on Peeter Põllu 1914. aastal ilmunud artikli “Meie haritla-sed ja karskusküsimus” moto valik:

“Fort den Wein! Wer noch nicht flammt
(Ära viin! Kes veel ei leegitse),
ist nicht seines Kusses wert
(ei ole tema suudlemist väärt),
und wer selbst vom Feuer stammt
(ja kes ise tulest pärit),
steht schon lange glutverklärt
(on juba ammu tulest seletatud).

Peeter Põld omas ja kasutas seda sisemist leeki, mis ei vajanud alkoholi abi. Tema pereliikmed ja sõbrad tundsid teda vaimuka, lau-luhimulise, lõbusa seltskonnainimesena. “Kui abitu, jõuetu peab see inimsugu olema, kes hingelistest raskustest teisel teel üle ei saa, kui **rohu** abil! Kui lootuseta, kui tulevikuta, kui veel üksnes viinatilk teda elus hoiab!” kirjutab ta. (Põld 1993a)

Karsked eluviisid

Kui me tänapäeval räägime karskuse kriisist, siis on õige aeg mee-nutada, kui palju ja kui kaua on karskuseküsimustega tegeletud ja karskuse eest võideldud ning millised on olnud põhiprobleemid.

Kui kitsas või kui lai on see mõiste? Kas karskus on ainult alko-holi mittepruukimine? Me kasutame seda sõna ju sageli palju laiemas

tähenduses. Me ütleme karsked eluviisid, karske elu, karske maailma-vaade.

Viin on alati olnud tarkade jook. Juba kauges minevikus oskasid inimesed nautida alkoholi meeldivalt lõõgastavat, erutavat toimet. Kõik kultuurrahvad tundsid alkoholi mõju kergeimast erutusevarjundist “pilt taskus” seisundini. Tasub mõtiskleda näiteks iidse hiina (ja ka jaapani) kultuuris erilise peene maitse tunnistusena hinnatud “purjus stiili” üle. Selle erilise seisundi saavutanud kunstnik oli oma vaimult ja emotsioonidelt omaenda “mina” tippseisus. Säärasel palangus tehtud kunst oli ülim, mida ta suutis anda. Alkoholi kogus oli aga väike ja piir õhkõrn. Alkoholi lisatilk rikkus juba kõik. “Purjus stiili” kunst oli väga hinnatud, kuid ka väga haruldane. Suur enamik ületas piiri väga kiiresti.

Muistsed spartalased õpetasid oma poistele karskust nii, et jootsid oma alluvad heloodid maani täis ja lohistasid nad siis oma poegadele vaadata. See eemaletõukav pilt pidi poisse korrale kutsuma paremini kui ükskõik millised manitsused. Just kreeklased segasid veini vee- ja ja pidasid segamata veini joomist barbaarsuse tunnuseks. Just nemad rõhutasid mõõdukust ühena neljast eetilise kardinaalvõrusest. “Mõõdukus tähendab praegu enamasti täiskarskust. Aga ajal, mil kardinaalne võrus sai nime “mõõdukus”, mõeldi selle all hoopis midagi muud. Mõõdukus ehk karskus polnud seotud mitte ainult joomise, vaid kõigi naudingutega. See ei tähendanud loobumist, vaid oskust piiri pidada. Liialdada võib ka muudes asjades. Mees, kes peab golfi oma elu keskpunktiks, või naine, kes pühendab kõik mõtted rõivas-tele, bridžile või koerale, on niisama mõõdutundetu kui inimene, kes on igal õhtul purjus. Mõõdukus nõuab pingutamist, tööd ja himudele vastu hakkamist, selle vastand – meelelisus, himurus, lodevus – elab laisklemisest. Pole vahet, kas meelelisus väljendub söömisel, joomises, ühteheitmisel või magamises. Pingutusest võrsuvad elutarkus ja karskus, laisklemisest nõmedus ja meelasus. Õpilaste puhul väljendub meelasus intellektuaalses loiduses. Ebakarske inimene on tavaliselt

laiskleja, kes armastab puhata, ilma et ta oleks end väsitanud.” (Tuulik 2005)

Karskuskriis ei ole ainult alkoholitarbimise raske probleem meie ühiskonnas. Karskus laiemas mõttes on ju kõlblus. Mõõdukus on olnud läbi aegade tarkade õpetajate õpetus noorematele. Tõeliselt tarkade puhul eelkõige isikliku eeskujuga.

Eestlaste joomakombed

Vaatame korra tagasi oma esivanemate traditsioonidesse. Eestlaste joomakommetest räägib juba Balthasar Russow. Eriti 18. sajandi teisest poolest, kui algas intensiivne viinapõletamine ja selle najal mõisate rikastumine, on eesti talupoeg joonud. Mõis oli huvitatud viimse kopika endale saamisest, pärisorine talupoeg tahtis aga kasvõi natukeseks kogu eluraskuse, mõisakõie ja kehva maa mured unustada. Lisaks tuli käia viinavoorides kõige külmemal ajal, kui viinavaati oherdiga augu puurimine oli lihtsalt ellujäämise küsimus. Igas talus pruugiti õlut. Mida kiiremini kilk pähe lõi, seda lustilisem tundus olemine. Lisaks oli 19. sajandi keskpaigaks “kõrts iga kolme versta takka”. Maandamise ventiil oli antud ja leitud. Jumal tänatud, leidis ka kohe lahtiste silmadega inimesi, kes viinaohtu tajusid. Karskustööd on tehtud August Wilhelm Hupelist, Otto Wilhelm Masingust, Friedrich Reinhold Kreutzwaldist ja Johann Voldemar Jannsenist saadik.

Kõik on nad rõhutanud ka naise ja ema olulist osa karskuskasvatuses. Eelkõige emast oleneb lapse kõlbluskasvatus. Lydia Koidula on kirjutanud:

“Meelest karsk ja viisist kaine,
puhas hing sul ihu sees.
Nõnda seisad eesti naine
seniks oma rahva ees ...
... Tahad, Eesti, kaua kesta,
valvaku sind kaine vaim! (1969)

Karskuse propageerijad

Me võime antud teema kontekstis rääkida paljudest eesti naistest, kes on tegutsenud karskuseõpetuses ja karskuse propageerimises. Ühest neist tahaks rääkida eraldi.

Peeter Põllu kõrval seisis alates 1908. aastast tema abikaasana, truu sõbrana ja aatekaaslasena Helmi Einberg (Põld), noor kooliõpetaja. Karskusküsimustega puutus ta kokku juba enne abiellumist.

Juba 1907. aastal oli Helmi Einberg Kursi karskusseltsi saadik Tallinnas toimuval karskuskongressil, kus talle jätsid sügava mulje Villem Reimani ettekanded ja sõnavõttud. Sel kongressil valiti Helmi Einberg Kesктоimkonna liikmeks. Kui 1907. aasta kevadel Kesктоimkond vajas asjaajajat, võttis Helmi Einberg selle koha vastu, ehkki palk oli väiksem kui kooliõpetajal. Kursis avas ta Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi osakonna.

Ta käis karskusküsimuste osas õppereisil Soomes, lõpetas seal ka võimlemiskursused ja asus tööle võimlemisõpetajana Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tartu tütarlaste koolis. Kui Kesктоimkonna asjaajaja pidas noor õpetaja pidevalt ka kõnekoosolekuid ning tema populaarsus aatelises vaimus tulise kõnelejana kasvas.

1908. aastal Helmi Einberg ja Peeter Põld abiellusid. Mõlemad olid rahvusidee ja karskusiidee edendajad.

1911 toimus Peterburis esimene ülevenemaaline karskuskongress, millest ka eestlased osa võtsid. Jaan Tõnisson pidas kõne, Helmi Põld andis näidistunni. Õpilasteks olid Peterburi lähistel kiriku juhtimisel oleva karskuskooli kasvandikud. Helmi Põllu tund meeldis ja talle tehti mitmeid tööpakkumisi.

Tulles tagasi Tartu, organiseeris Helmi Põld lastele pühapäeviti karskuskursusi. See töö kestis I maailmasõjani. Kogu see tegevuse kirjeldus näitab, kuivõrd aktiivne ja südamega asja juures noor koolipreili oli.

Peeter Põllu suur aateline eeskuju oli Villem Reimann, samuti

täiskarsklane ja äärmiselt aktiivne karskustegelane. Teda nimetatakse Eesti karskusliikumise isaks.

Eesti Vabariigi algusaastatel muutus karskusküsimus kuumaks teemaks. Oli selge, et tulevase põlvkonna kasvatamisel pidi kõlbluskasvatus erilise hoo saama.

Vene ajal oli karskustöö tegemine mõneti kergem, sest alkoholi-kapital kuulus võõrastele. Palju komplitseeritumaks muutus olukord Eesti iseseisvuse ajal. Vene kroonu asemel sai nüüd alkoholitulud Eesti riigi kassa. Paljud endised aatekaaslased muutsid oma seisukohti. Kas ei kõla kaasaegselt?

Peale Villem Reimani surma 1917. aastal jäidki eelkõige Peeter ja Helmi Põld karskusliikumise taasülesehitajateks. Nad ei olnud mitte ainult abikaasad, oma lastele ema ja isa, vaid ka aatekaaslased ja tulised karskusideede levitajad.

Olukord oli küllalt raske, kuid oli ka kaasatundjaid ja toetajaid. Majanduslikku abi saadi Soomest Helmi vanalt sõbralt ja aatekaaslaselt Ally Trygg-Heleniuselt.

Pereema ülesannete kõrval (peres on 11 last) jõudis Helmi Põld töötada karskusseltside Keskseltsi liikmena, üliõpilaste ja noorsoo karskustöö algatajana, Naiste Karskusliidu asutajana ja ajakirja Eesti Naine vastutava toimetajana ja rahvusvahelise sidepidajana. 1926. aastal juhatas ta Tartus Põhjamaade Valgelindi kongressi. Selle kongressi tulemuseks oli Põhjamaade naiste alkoholivaba kultuuri-püüdluste koostöö. 1939. aastal juhtis ta Eesti delegatsiooni rahvusvahelisel karskuskongressil Helsingis. Pärast traagilist 1930. aastat, kui Helmi Põld kaotas lühikese ajaga abikaasa, ema ja kaks tütart, suutis ta Tartus organiseerida kirikuõpetajate abikaasade palvetunnid, millest kujunes välja selts “Kodu kodutuile” s.o korraliku kodu otsimine koduta lastele.

Peeter Põllu kirjutised “Karskustöö koolis” (1911), “Küllalt! Ei enam!” (1914), “Meie haritlased ja karskusküsimus” (1914) ning “Eesti riigi tulevik ja karskus” (1922) on tänapäevani meie karskus-

kirjanduse klassika.

Peeter Põld andis kogu oma jõu kinnitamaks ühiskonnale, et just haritlased peavad eelkõige eeskju näitama. “Kui juba meie haritud seltskonna tähtsamates kogunemise keskkohtades alkoholi sealolemist mööda pääsemata tarviduseks peetakse, tema tarvitamisest oma kultuuripüüetele ainelist toetust otsitakse; kui juba nõnda ütelda, meie hariduskolletel alkoholituli põleb, siis on arusaadav, et ta seal, kus avalik arvamine vähem kontrollima ulatab, haritlaste omavahelistel kooskäimistel ja perekondlikel pidudel, harva puudub.” (Põld 1993a)

Tarbimiskultuuri muutmine

Airi Värnik, Eesti-Rootsi suitsidoloogia instituudi juhataja arutleb, et kolmveerand alkoholi kohta käivale arvamusküsitlusele vastanuist väidab, et alkoholiprobleem on Eestis terav ning kurjustatakse riigiga, kes ei rakenda vajalikke piiranguid jne. Kuid siis, kui kellelgi endal on võimalus olukord õigeks keerata, kasvõi karsklast lugupidamisega koheldes, kaob pind jalge alt. “Karsklane on meie ühiskonnas kas just lausa naljanumber ja pilkeobjekt, aga ära pöördumist pälviv või vähemalt hämmingut ja küsimusi tekitav isend siiski.” (Värnik 2007)

Selge on see, et meie kõrval ja meie ümber on inimesi, kelle alkoholist hoidumist peab toetama. Samas aga, kuidas me käitume? Leebemas seltskonnas on karsklaste suhtes arvamusi mitmeid ja sealhulgas: nad on inimesed, kes tahavad olla teistest paremad. ... nende peale peomeeleolu tekkimisel ei saa loota ... veidrikud, kes ei taha korraks kõvaketast tühjaks lasta ... kardavad oma tõelist palet näidata, sest viinas on tõde jne.

Mida rohkem on grupis alkoholiprobleemidega inimesi, seda tugevam on surve teistele. “Sa ei pea mu’st lugu!”, “Sul ei kõlba minuga pidu panna!”, “Arvad, et oled parem kui mina!”, “Mis sa eputad!”. Kuni väga solvavate sõnade ja kaklusenigi.

Meie kultuuris on alkohol aine, mida pidulikel puhkudel tarbitakse. See on traditsioon. Kerget alkoholijoovet peetakse enamasti nauditavaks nii enesele kui teistele. Üks tagasihoidev asjaolu tänapäeval siiski on. Pidulike vastuvõttude külalised võivad alkoholisaldusega kokteilidest ja napsudest keelduda, viidates, et nad on “juhtivad jõud” st on saanud autoga ja peavad peo lõppedes istuma rooli. Tavaliselt see toimib.

Kui Eestis tõepoolest tahetakse tõsine riiklik alkoholipoliitika luua, tuleks kõigepealt püstitada küsimus, mida me õieti soovime ja mille vastu võitleme. Kui tõesti tahta vähendada alkoholi tarbimisest tulenevaid probleeme, oleks loogiline alustada sellest, mis probleeme loob, ehk alkoholi tarbimise kultuurist. Tarbimiskultuuris pöördumiseks tuleb saavutada muutusi selle aluseks olevates hoiakutes, väärtustes, normides, traditsioonides, müütides ja tabudes.

Võib muidugi väita, et tarbimiskultuuri muutmine on äärmiselt keeruline, aeganõudev ja kallis. Loomulikult on. Iga vähegi tõsisema ühiskondliku protsessi teadlik käivitamine ja juhtimine on seda, aga kui küsimust peetakse piisavalt oluliseks ja teist teed ei ole, siis pole ükski hind liiga kõrge.

Me tunneme iidsete veinivalmistamise traditsioonidega maid: Gruusia, Itaalia, Kreeka, Hispaania. Nendes kultuurides lihtsalt ei sobi purjus olla. Purjus inimene pole väärikas. Purjus inimene on labane. Selline suhtumine valitseb maast madalast nii perekonnas, suguvõsas, tuttavate ja sõprade seas kui ka kogu ühiskonnas.

AATED ELUJÕU LÄTTENA

Ants Tooming

“Umbes 22. aprillil saan Kolka. Hirmus kolistamine ja raputamine külatänavates algab, kui jälle ametisse astun. Kodumaa oma hädadega ja häbidega liigub mul siingi ühtelugu hinges ja täidab hinge kartusega, et meie mitte ainult uutele raskustele, välistele rõhumistele vastu ei lähe, vaid ka meie rahva keha haige on ja paiseid täis, mis head ei kuuluta.” See on Villem Reiman, kes nõnda kirjutab 3. aprillil 1914 Itaaliast Arcost.

Aated, õilsad mõtted, kaunid tahtmised. Eks neid tundemõtteid ole suuremal või vähemal määral iga inimese peas ringi liikumas.

Aated – õilsad mõtted, teostuvad ja elustuvad üksnes siis, kui leidub piisavalt jõudu nende mõtete elluviimiseks, ehk siis, kui on olemas nende mõtete edasikandjad. Nimetame neid aatemeesteks, kelle poole aupaklikkuse ja lugupidamisega alati ja igas olukorras üles vaadatakse. Kui selliseid inimesi on piisavalt, siis ilusad tõekspidamised osaliselt teostuvad ja kui on nendele mõtetele olemas ka kandepind, ehk siis õilsate mõtete vääriline keskkond, siis on võimalik ka aatelise ühiskonna teke ja püsimine.

Kõneveeretajad

Kahjuks tuleb tänases päevas aga tunnistada, et aateinimeste põlvkonnad on otsa lõppenud. Tänapäeva ühiskonnas muutub jäägitult põhimõttekindel inimene saamatuks, eluvõõralt käituvaks ja kahjuks

sageli ka üsna naeruväärseks tegelaseks. Ta komistab ja takerdub igal sammul või peab ta olema kapseldunud omaenese väikesesse aate-maailma – õilsate tõekspidamiste maailma.

Rahvusaate sirgeseljalist ja kõvahäälsset kuulutajat nimetame täna marurahvuslaseks, isegi rahvusmāratsejaks. Rahvusaate kandja, kes tahab, et tema õilsad mõtted ka vilja kannaks, peab olema paindlik. Lihtsalt peab, midagi ei ole teha. See aga tähendab, et tuleb naeratada ka siis, kui tahaks rusikaga raksatada; peab olema aktiivne ja tūlikas seal, kus aade, südame õilsusterviklikkus sunniks olema vaoshoitud ja tagasihoidlik.

Põhimõtteline karskusaatemees – oh häda ja oh õnnetust, millise segaduse selline inimene enese ümber külvaks, kui ta oma aadetele vastavat toimimist alati ja kõikjal nõuaks. Ja kui ta tahab olla ka aktiivne ning kaasalõõv ühiskondlikul pinnal? Ei, tema jääks üsna pea täiesti üksi. Ilma sõpradeta, ilma suguseltsita, isegi ilma vaoshoitumate aatekaaslasteta. Ja ometi ei saa me öelda, et aated oleksid midagi ot-salõppenut. Lihtsalt see maailm, kuhu nii hoogsasti oleme sisenenud, ei jäta võimalust jääda mugandumatuks. Vaieldamatud vārtused ja tõekspidamised on muutunud demokraatlike targutuste tagajärjel tulisteks vaidlusobjektideks isegi kõige konservatiivsemates organisatsioonides siin meie armsal Eestimaal – organisatsioonides, mis jätavad veel siiski mulje, et nad on needsamad aatelised ühendused, nagu möödunud sajandi alguses. Pean siinjuures silmas korporatiivseid rahvuslikke üliõpilasorganisatsioone, milledest ühe kõige auvāarsema aateid peegeldab Peeter Põld. Need rahvuslikud ühendused, mida tänu taevale on meil üsna nimetamisvāarsel hulgal, on ehk ainsad, kus noorsoo kasvatamisel tõepoolest igapäevaselt aatekūsimus päevakorrapunktide esiritta on tõstetud. Ja ometi, tundes nende siseelu lähemalt, võib tunnistada: jäägitult aatelisteks eeskujudeks tunnistatavaid ei sirgu märkimisvāarsel hulgal ka sellest, umbes üle maailma 6000 rahvuskaaslast ühendavast akadeemilisest seltsist. Ma mõtlen komp-

romissituid, tegelikke aatemehi, -naisi – kõneveeretajaid, äärmiselt aateliselt meelestatuid.

Aatemehed

Kuidas siis 19.–20. sajandi vahetusel tegutsenud rahva paisete ja hädade pärast “hinge vaevlejaid” võib sirget joont alla tõmmates enamikus aatemeesteks tunnistada? Väike valik nimesid: Hurt, Reiman, Kallas, Tõnisson, Liiv, Kukk, Lattik, Kõpp – enamik jäi nimetamata. Eranditult igale tahaks ausamba püstitada. Paljusid on juba kivisse või rauda kängitsetuna ka esile tõstetud. Enamik möödujaid aga küsib, et kes see siin seisab või ei küsi sedagi. Kas aja möödumine on neilt inimlikud tahumatused maha lihvinud, nii et järele on jäänud ehe tuum? Ei sugugi – igauhe kohta on avaldatud elulugusid, mis peegeldavad ka nende veidrusi, aga ometi – kaasaegsed juba tunnistasid nad kompromissituteks eeskujudeks, kelle sõnad ja teod käisid nende eel ja järel.

Vestlesin ülestõusmispühade eel ühe Kolga-Jaani vanema naisterahvaga (91 aastat vana). Ta ütles: “Kui meie kooli direktor omal ajal kõneles, oli kogu kool, nagu üks pere, valmis Eestimaa eest oma naha turule viima!” Nii ta ütles. Kus on nüüd need, kes nagu sein ei kahelnud ega kõikunud? Me näeme asjalikult neid nüüd käimas argipäeva teid. Elutõeks on saanud tudengilaulu sõnad. Kindlasti on ka kõikumatud olemas, aga nad ei mõjuta, ei suuda sütitada tervikkogukondi, rääkimata kogu rahvale eeskujuks olemisest.

Aatelus ei ole enam kompromissitu, ta on samamoodi mugandunud nagu õilsate mõtete mõtlejate tegelik eraelu. Näitena: Peeter Põllu vastus mehele, kes talle ajastust tulenevat hõlptulu teenimise võimalust pakkus, oli: “Ei, tänan, ma tahan ainult ausalt väljateenitud tasu eest oma elu korraldada.” (Tuulik 2007). Täna ei võimalda projekti ja eelarvepõhine elatusvahendite jagamine täpselt määratleda, kui suur on ausalt väljateenitud määr.

Elu alus

Kokkuvõtvalt tahan esitada Toomas Pauli (2007:95) näite väärtussüsteemide südamikust religioosses vallas: “Muiste põhjendati elunõudeid religioosselt. Absoluutselt suverääne jumalus andis moraalsed korraldused, nagu Moosesele Siinai mäel. Eestis kuuleb vahel õhkamist, et rahvas peaks pidama kümmet käsku, siis oleks kõik korras. Võib olla üsna kindel, et selline kurtja ei ole ise neid kunagi mõttega lugenud, täitmisest rääkimata, sest esimene käsk kõlab: “Mina olen Issand sinu Jumal! Sul ei tohi olla muid jumalaid minu kõrval!” See käsk kaalub teised üles ja kui ta jääb kasutuna kõrvale, siis ülejäänud ripuvad õhus, st nad kehtivad küll, sest on üldinimlikud minimaalse talutava käitumise normid – ära mõrva, ära varasta – ent neid tuleb põhjendada teisiti, ratsionaalselt. Nende taga ei ole jumalik autoriteet ja nende täitmist ei tingi enam püüe pääseda põrgust. Seepärast on ka naiivne soov parendada laste elukombeid usundite paleti tutvustamisega koolis. Kui karistav Jumal on saadetud kolikambrisse, siis sealt ta küll ei saa olla vundamendiks argielu reeglistikule.”

Nii kirjutab Toomas Paul ja ma olen temaga sada protsenti nõus. Ma pean Toomas Pauli üheks kaasaja aatemeheks, kes jah selles ühiskonnas jääb paratamatult sageli rolli, mille oma ettekande alguses esile manasin.

Mis oleks siis aatelisuse kümne käsu esimene lause? Eks ikka see sama: “Mina olen Issand Sinu Jumal! Sul ei tohi olla muid jumalaid minu kõrval.” Aatemees Peeter Põld tunnistas seda põhilauseid oma elu alusena. Aga kas meil on mõni teistsugune kõikumatu alus? Ei oska seda tõesti näha.

Kui nn aateline rahvuskaaslane 3. aprillil 2008. aastal viibiks Itaalias, Arcos, näeks ta tõenäoliselt eelkõige oma toredat äraolemist. Ta ei läkitaks sõbrale kirja: “Kodumaa oma hädadega ja häbidega pakitseb mul ühtlugu hinges, sest meie rahva keha on haige ja paiseid täis.”

Lõpetan ühe Toomas Kiho artikli lühikokkuvõttega Sirbist (2008),

mis iseloomustab väga hästi meie rahva aatelisuse ehk õilsate mõtete vildakust.

Turist Tallinnas Toompea serval: “Oh kui ilus vaade! Oh vaadake kui ilus kirik!” Kohalik giid: “Vabandust! Te eksite! Juhin teie tähelepanu ja täpsustan, see torniga maja ei ole kirik, see on meie rahvuslik ühisvara: Niguliste muuseum-kontsertsaal!”

HARIDUSE IDEOLOOGIATE TEISENEMISEST AJAS

Peeter Põllu ja Melanie Phillipsi vaadete võrdlus

Urve Läänemets

Meie igapäevast koolitegelikkust kujundavad ideoloogiad muutuvad ajas nagu ühiskond ja kultuur tervikuna. Peeter Põllu mõtteid, välja öeldud möödunud sajandi algupoolel, võib vaadelda kui traditsioone, kõlblust, rahvuslikkust ja ratsionaalsust väärtustavat ideoloogiat. Uue sajandi künnisel on huvitav leida neid mõtteid taas peaaegu sama ehedal kujul Melanie Phillipsi haridusanalüütilistest kirjutistest.

Käesoleva artikli eesmärk on võrrelda Peeter Põllu ja Melanie Phillipsi seisukohti, püüda leida nendes sarnasusi ja erinevusi, jälgides seejuures haridusideoloogiate teisenemist ajas ja eri ühiskondades.

Sissejuhatus

Möödunud sajandi haridusideoloogiate hulgas leidis erilise kõlapinna liberaalne ideoloogia, mis seadis esiplaanile isiksusliku vabaduse ja sallivuse ning teadmiste ja normide suhtelisuse tunnistamise. Ka haridusuuenduse algaastail muutus liberaalne ideoloogia valitsevaks kogu protestantlikus maailmas. Nii Eestis kui ka mitmel pool mujal on hakatud mõistma vajadust määratleda hariduse ideoloogia kui põhimõtete ja väärtuste kogum lähtealusena, mille järgi kujundada hariduse sisu ja korraldus. Selleks, et säilitada kultuuripärandit ja stabiilsust ning jõuda ühiskonna arengus kõrgemale kvalitatiivsele astmele, vajab haridus ja kool kui ühiskonda kujundav ning kultuurikogemust

vahendav faktor pidevat riiklikku ja professionaalset tähelepanu.

Melanie Phillipsi teos “Kõigil peab olema auhindu” (1996) sai samal aastal Orwelli ajakirjandusauhinna. Teose alapealkirja järgi on see raamat, mida peaksid lugema kõik lapsevanemad. Sisekaanel on tavaline märkus: “Autori moraalsed õigused tõendatud” (*The moral right of the author has been asserted*).

Sellest teosest võib briti hariduse terava kriitika kõrval leida laiemal kõlapinnaga sotsiaalseid ja hariduspoliitilisi arutlusi, mis peaksid huvi pakkuma ka Eestis. Melanie Phillips analüüsib Suurbritannias pakutava eriliigilise ja eritasemelise hariduse sisu ning võrdleb selle korraldust mitmete teiste riikide vastavate valdkondadega. Haridusideoloogia põhiküsimusena käsitleb ta *moraalset relativismi*. Kõnealuse doktriini kohaselt ei saagi väärtushinnanguid omavahel võrrelda ning turujõudude ja indiviidi taotluste seisukohalt tunnistatakse kõik võrdselt vastuvõetavaks kui liberaalne demokraatia. Autor esitab hulgaliselt näiteid hariduskvaliteedi languse kohta ning tõstatab küsimusi ühistest väärtustest ning tõeliste liberaalsete ideaalide kaitsest.

Milles on Melanie Phillipsi ja Peeter Põllu vaated sarnased?

Mõlemad käsitlevad haridusideoloogiliste põhialustena väärtushinnanguid, mis kujundavad antud sootsiumi kultuurilise mõõtme. Vaatluse all on demokraatia, rahvuslik identiteet, emakeel, perekond, kõlblus, kultuurikogemus ning selle omandamine kui hariduslik protsess.

Mis on väärtused ja mida tähendab õppida? Peeter Põld kirjutas 1928. aastal: “Kirjutasin käesoleva aasta algul artikli “Mis meid aitab?” tarvidusest põhjaliku revisjoni järele meie juures maksvates eluvaadetes ja väärtushinnangutes. Näitasin, et ilma kindla vahetagemiseta selles, mida arvata kõrgemaks, mida madalamaks, et ilma aru andmata sellest, mis meid alla kisub ja mis meid tõstab, ei ole

mõeldav noorsoo kasvatus kindlateks iseloomudeks. Sest kui puudub selge teadmine sihtidest, s.o väärtustest, mida püüda, siis puudub ka iseloomu kujunemisel selgroog ja jääb kasvatus tagajärjetuks.” (Põld 1993b:167)

Soovides vältida hariduse edasist võõrandumist omal maal, otsib 1996. aastal samasugust põhistruktuuri ka Melanie Phillips. Ta kordab Michael Oakshotti tuntud definitsiooni: “Haridus on põlvkondade vaheline transaktsioon, milles areenile ilmunud uustulnukad pühendatakse maailma, kus neil tuleb elada. See on mõistmiste, kujutluste, tähenduste, moraalse ja usuliste tõekspidamiste, suhete, praktikate ja meelesisundite maailm, milles inimlikku olekut tuleb näha kui vastust ja tunnustust oma teadlikkuse seisukohalt tehtud otsustusele. Sellistesse meelesisunditesse saab siseneda vaid neid mõistes ja neid saab hakata mõistma vaid õppides seda tegema. Pühendatus sellesse maailma tähendab inimeseks saamise õppimist, suutlikkuse omandamist liikuda vabalt selle piires, mis (oma olemuselt) on “ajalooline” ja mitte “looduslik” olek.” (Oakshott 1989)

Milliseid teadmisi ja oskusi me vajame?

Kõikidel aegadel on kool kui ühiskonna institutsioon vahendanud mitmesuguseid teadmisi ja oskusi, mida on peetud vajalikuks omandada. Omandatavad teadmised selle keskkonna kohta ja jaoks, kuhu inimene satub, vajavad teatud eluetapil korrastamist. Juhuslikku ja organiseerimata teadmiste omandamist kaasaja ühiskonna ja kultuuri mitmekesisest valdkondadest ning keerulistest omavahelistest seostest peab Phillips kasutuks. Indiviidi võimaluste ülemäärane paljusub valida lõputa hulga õppesisude ja praktiliste kogemuste vahel viib frustratsiooni ja võõrandumiseni. Matemaatika õpetamise olukorda analüüsides näitab Phillips, et ka selles valdkonnas on konkreetsete teadmiste vallast jõutud subjektiivsete valikuteni. Teadmised ise muu-

tuvad irrelevantseteks, kui pole enam vaja määratleda õigeid ja valesid vastuseid.

Phillips toob sisse hariduse ja teadmiste dekonstruktsiooni mõiste, tähistamaks praeguseks tekkinud olukorda, mida iseloomustab nooremate põlvkondade teadmiste piiratus ja eklektilisus. Tema arvates on see kujunenud lapsekesksuse loosungist ja uskumisest, et kui õpilasel on midagi raske omandada, siis on parem see kõrvale jätta. Ja edasiarendusena: kui juba mõned ei suuda seda omandada, siis on lihtsam jätta see kõigile õpetamata. Nii kujunebki muutuvatele moevooludele vastav ning kahjuks suurele hulgale inimestele ühine “krektiivne teadmiste puudumine”.

Iroonilisele hinnangule Inglismaal toimunud kooliuuenduse kohta ja viitele progressivismi ning lapsekesksuse piibliku kuulutatud alghariduse korralduse Plowdeni raportile (*Plowden Report*, 1967), mis küll ootuste kohaselt ei realiseerunud, vastandab Phillips Šveitsi hariduskogemuse, kus juhuslike projektide asemel osatakse endiselt väärtustada süstemaatilist õpetamist ja süstemaatilisi teadmisi ning täpsust tööülesannete täitmisel.

Käsitledes Walesi ja Inglismaa uut õppekava, nimetab Phillips selle kujunemist iga õppeaine võitluseks kultuuririndel, milles igaüks peab oma eksistentsi õigustama. Siinkohal tasuks meenutada asjaolu, et nn tuumainetele organiseeritud õppekavad, mis väärtustavad vaid nelja põhiaine (emakeel, matemaatika, ühendatud loodusainete kursus ja sotsiaaalainete kursus) õppimist kohustuslikus korras, võimaldavad teisi teadmiste valdkondi vahendavaid õppeaineid (nt geograafia, muusika, kunstiõpetus jt) omandada valikuliselt. Sellele vastandub õppekavade kujundamise nn entsüklopeediline lähenemine, kus teadmiste vahendamise eesmärk on kujundada võimalikult avar ettekujutus inimkogemuse varamust suurema arvu kohustuslike õppeainete abil. Ka Eestis on traditsiooniline üldharidus seniajani lähtunud eespool nimetatust. Phillips viitab Victoria-aegsele mõtlejale Matthew Arnoldile, kelle arvates peaks hariduse sisu tutvustama lapsi parima-

ga, mida on maailmas öeldud või teadmisenä fikseeritud, ning koos sellega vähemalt tutvustada inimvaimu ajaloolist arengut ja õpetada võimalikult avaralt tundma inimese elu ja olemist.

Viimase aja kooliuuendusi tähistab Phillips loosungiga *Projects rather than subjects!* (projektid ainete asemel), tuues seejärel vastandina näite Jaapani üldhariduskorraldusest. Kõrge tehnoloogilise kultuuri poolest tuntud Jaapanis ei õpetata tehnoloogiat eraldi õppeainena, küll aga on kõrgel tasemel matemaatika- ja füüsikaõpetus. Inglismaal võeti vastav õppeaine riiklikku õppekavasse, sest parlamendi arvates on maa tehnoloogiliselt kirjaoskamatu.

Arutelud matemaatika koha üle Inglismaa ja Walesi uues õppekavas lõppesid traditsioonilise matemaatikaõpetuse kaotamisega. Kuigi esiplaanile tõsteti suutlikkus demonstreerida oma oskust kasutada matemaatikaalaseid teadmisi ning neid teatud valdkondades (arvutamine, algebra, mõõdud ja andmetöötlus) rakendada, läks süstemaatiline käsitlus matemaatika põhialustest ja loogikast ikkagi kaotsi. Küllap on meilgi raske uskuda, et 7–11-aastaselt lapselt võib tõsiselt eeldada suutlikkust “arendada oma matemaatilisi strateegiaid ja otsida teid raskuste ületamiseks, järele proovida erinevaid matemaatilisi lähenemisi ning identifitseerida ja hankida informatsiooni, mis on vajalik töö jätkamiseks”. Tuleb nõustuda Phillipsi väitega, mille kohaselt pole otstarbekas loota, et lapsed valdavad keerulisi mõisteid enne, kui nad on tutvunud ja omandanud teadmised ning oskused.

Nii Peeter Põld kui Melanie Phillips pühendavad palju tähelepanu emakeele ja ajaloo õppimisele. Phillips peab ajaloo õppimist rahvusliku identiteedi kasvatamise kõige olulisemaks vahendiks. Peeter Põld aga ütleb: “... võtame kõigepealt arvesse, et eesti keel, emakeel, rahvakeel on üks meie rahvusliku elu alustest. Oleme rahvas, oleme rahvuslik individualiteet rahvaste peres eeskätt oma keele läbi, mis ühendab rahvaliidmed, mis ühendab mineviku põlvned oleviku põlvdega, mille kaudu teadlikuks saame oma ajaloo kohta, milles avaldub kõik, mis meie hinge liikuma paneb ... Seda keelt õpitakse küll vane-

matelt ja ümbruselt täitsa teadvuseta, järele aimates, kuid peab tema aitama kõrgemat kultuuri luua ja alal hoida, siis peab teda eriliselt õpitama. Ta peab saama selleks, mida ta peab olema: kõige täielikumaks inimese väljendusvahendiks, mis ka kõige rohkem diferentseerunud hingeelu suudab teistele arusaadavaks teha. Teda peame harima ju sellepärast, et tema peale tugineb meie mõtlemine, tema abil, teda moodustavates sümbolites sõnades ja mõistetes jõuame alles selgusele selle kohta, mis sisemist elu liigutab ... on arusaadav, miks seadis Pestalozzi üheks vaateelemendiks keele, miks Herbart nõuab õpetuses kolme asja: keelt, märke, vorme. Ei ole meile siis ka mitte ime, et keskaja õpetus eeskätt keeleõpetus oli. ... Igal asjal, igal õppeainel on teataval määral oma keel. Seda peab koolis see õpetama, kes ainet õpetab. Selles mõttes maksab nõudmine: iga õppetund olgu keeletund. Kuid keele täielikule omandamisele ometi üksi sel teel ei jõua, s.o nii kaugele, et kõike selgelt, täpselt, adekvaatselt osataks väljendada. Sest teiste ainete tundides langeb pearõhk ometi asjale enesele ja tundma õpitavatele nähtustele. Tarvis on aga õpetust, mis oma tähelepanu pühendab keelele kui väljendusabinõule. Ja siis järgneb eesti keele õpetuse üks esimestest sihtidest, s.o formaalse keelevõime arendamine. Siia kuulub eeskätt sõnatagavara rikastamine, selgitamine, täiendamine, eriti nendel aladel, mis muu õpetuse juures arvesse ei tule, nagu seda on näiteks inimese sisemist elu oma mitmekesisuses rikkuses. Siin tuleb instinktiivne keeletunne grammatika ja õigekirjutuse õpetuse kaudu arendada teadlikuks keeleseaduste ja ehituste tundmiseks. Morfoloogia vormid ja süntaktilised konstruktsioonid astuvad siin ette kui abinõud, mille kaudu väljendatakse ettekujutuste suhteid, mille kaudu veel keel oma peenemad loogilised varjundid omandab. Siin peab harjutama stiilivormide tarvitamiseks: jutustamiseks, selle kohta maksavad esteetilised normid tuleb teadvusesse kutsuda. Siin on tähtis teatavad võimised arendada kuni oskusteni, automaatsuseni, nagu õige lugemise tehnika, õigekirjutus, õieti rääkimine jne, mille kaudu vaimujõud suulisel või kirjalikul väljendusel vabastatakse mõt-

lemise enese jaoks.” (Põld 1993b:9)

Peeter Põllu seisukohad, ehkki pärit eelmise sajandi algusest, väärisksid taas mõtestamist ja rakendamist ka praeguses emakeeleõpetuses, seda eriti riiklike ainekavade korrastamisel.

Ka inglaste jaoks on nende emakeel erilise tähendusega ja seda mitte ainult nende rahvuslikku identiteeti kindlustava faktorina. Emakeeleõpetuse allakäigust räägib Melanie Phillips kui erilisest probleemist, mis on tekkinud seoses grammatika süstemaatilisest õpetamisest loobumisega üldhariduskoolis. Kuigi ülikoolid said uue rollina emakeele tasandusõppe korraldamise, tähendab see ikkagi massilise ebakorrekse keelekasutuse tohutut levikut.

Phillips ütleb: “Loodi sellise struktuuriga eksamisüsteem (GCSE), mille järgi suudaks võimalikult palju lapsi eksamid sooritada. Ainus viis tänu millele said haridusasutused proovida teha ringi ruudukujuliseks oli (saavutus)standardi langetamine. Ka üksikute õppeainete õpetamine tegi läbi samasuguse protsessi ning seejuures selguski, et ükski laps ei saanudki nende nõudmistega mitte toime tulla. Ja kui näiteks keelereegleid ei tulnud õpetada, siis neid ka ei õpetatud ja ükski laps ei saanudki olla ebaedukas nende omandamisel.” (Phillips 1996:12)

Ülaltoodut lugedes tekib paratamatult tahtmine võrrelda meil praegu kehtivat õigust lõpetada gümnaasium, kui riiklikel eksamil saadakse tulemuseks vähemalt üks punkt sajast. Needsamad küsimused on aktuaalsed ka Eesti üldhariduskooli emakeeleõpetuses, millest anavad tunnistust mitmed kirjutised pedagoogilises ajakirjanduses.

Phillips käsitleb ka üldise lugemisoskuse langust, mida ta illustreerib näidetega nn näilisest lugemisoskusest, kus lugema õppides vesteldakse koos lapsega pildi järgi; laps arvab pildil kujutatu põhjal, mida selle kohta võiks öelda. See aga ei pruugi enamasti pildi juurde kirjutatud tekstiga kokku minna. Laps suudab küll pilti kirjeldada, kuid mitte kirjalikku teksti dekodeerida. Inglise keeles, kus kirja pilt ja hääldus erinevad, on see lapse jaoks eriti raske ülesanne.

Mitmetes küsitlustes kurdavad õpetajad selle üle, et nende oma et-

tevalmistusest ei piisa selleks, et väikelapsi inglise keeles arusaamisega lugema õpetada. 1994. aasta raport täiskasvanute kirjaoskuse kohta näitas, et 20% küsitletuist oli keeleoskus allpool algtaset ja ainult 12% täiskasvanute kirjaoskus vastas kõikidele tasemetele.

Phillips peatub ka Martin Turneri juhtumil. Lugemisoskuse uurijana esindas viimane nn loovast ja ära arvamisel põhinevast pseudolugemisoskusest erinevaid seisukohti ning soovitas tegelda foneetiliste skeemide õpetamisega. See võimaldab õpetada õige häälduse ja arusaamisega lugema iga last, olenemata tema sotsiaalsest päritolust (seda peeti samuti puuduliku lugemisoskuse üheks põhjuseks). Turner jälgis uue meetodi rakendamist mitu aastat ja 1990. aastaks leidis ta, et õpilaste lugemisoskus oli viie aasta jooksul stabiilselt langenud. Olu- liselt oli aga kasvanud õpilaste vajadus konsulteerida psühholoogiga.

Turneri uurimistulemused sattusid vastuollu üldise ametliku kooli- uuendusega. Seepärast leidsid kõrged haridusametnikud, et Croydeni piirkond, kus vastavad mõõtmised toimusid, kujutab endast erijuhtu- mit. Turneri uuringud kuulutati ebatäpseteks ja teadlane oli sunnitud haridussüsteemist lahkuma. Turneri lugemistestid osutusid vastuvõe- tamatuks vaid seepärast, et need tõepoolest diferentseerisid, kas laps oskab lugeda või mitte.

Phillips puudutab puudulikku lugemisoskust kui poliitilist problee- mi, mis takistab eeskätt majanduslikult vähem kindlustatud inimeste, aga ka teiste sotsiaalsete gruppide esindajate juurdepääsu ühisele kul- tuuripärandile ning selle omandamisele.

Kuidas midagi omandatakse ehk kuidas õpitakse?

Phillipsi teoses on erilise tähelepanu all õpetamise ja õppimise va- hekorra küsimused. Phillips väidab, et kultuuri vahendamine ja õpeta- mine on muutunud poliitilise ja ideoloogilise võitluse lahinguväljaks. Kui Carl Rogers kujundas mõiste õpetajast kui vahendajast ja nõu-

dis, et õppimine peab lõbu pakkuma, siis nägi ta konventsionaalses õpetamises eelkõige õpetajapoolset ebaseaduslikku võimurakendust. Rogers eeldas, et “enesedistsipliin suudab asendada välise distsipliini ja tagada sihipärase õppimise arvuti, simulatsioonide ja paljude eluprobleemide tundmaõppimise kaudu”. Õppimise ulatuse ja tähtsuse üle otsustab eelkõige õpilane ise ja tulemuseks ei pea olema mitte ettevalmistus eluks, vaid kogemus, mis saadakse seda läbi elades. Rogers kuulutas ette ka õpetamise kadumist ning põhiraskuse langemist õppimisele, unustades seejuures, et enesedistsipliini ja vajalikke oskusi tuleb kõigepealt õppida ja seda traditsioonilisel viisil. Phillips märgib tabavalt, et väliselt kehtestatud reeglite üle parda heitmisega läheb sama teed ka koosseksisteerimise alus ja liigse lapsekesksusega kaotab laps tegelikult kontrolli oma elukeskkonna üle.

Õppimise ja õpetamise vahekorraga seondub ka õpetaja autoriteedi küsimus. Ka tänapäeval on tähtis, et õpetaja autoriteet püsiks. Kui õpetaja ei suuda juba ammu olla ainsaks teadmiste allikaks, on tal ometigi võimalus ja kohustus aidata õpilastel avastada kultuuri püsi-väärtusi. Laps ei saa olla autonoomseks tähenduse loojaks valdkondades, mis asuvad väljaspool temale vahetu kättesaadavuse piire. Otstarbekas on püüda leida mõistlik tasakaal õppimise ja õpetamise vahel vastavalt õppija autonoomia arengule.

Nagu märgib Phillips, tähendab autonoomia austamine samas ka vastutuse austamist. Autonoomsed indiviivid on küll vabad ja kannavad vastutust, kuid individualistlik olemus ei ole seda oma olemuselt. Ta on huvitatud vaid iseenese kasuks tegutsemisest, tema eesmärk on kaitsta iseennast, mitte loomist ja arengut ühiskonna hüvanguks.

Sedasama ütles Peeter Pöld 1925. aastal Eesti Vabariigi aastapäeva aktusel Tartu ülikooli aulas: “Rahvusliku iseseisvuse vaimu süvendamiseks peame kasvatama autonoomseid personaalsusi, iseennast määravaid, vabu isikuid, kes tunnevad ülimaid väärtusi, kes anduvad nende teenistusse, kes leiavad vaimuilmas oma elule mõtte. Mitte sarnaseid, kes iseendale mõõduks ja seaduseks oma loomulikkude

tungide ja taltsutamata himude täitmises, kes peale isiklike ihade rahuldamise ei tunnusta mingit inimlikku ega jumalikku seadust, vaid sarnaseid, kes oma paremad anded ja võimed pühendavad enese olu leidmiseks kõigele kaunile, tõe, ilusale ja pühale.” (Põld 1993b:127)

Nii nagu Inglismaal, nii on ka praegu Eestis põhirõhk sellel, kuidas korraldada õppimist, selle asemel, et määratleda eelkõige, mida õpetada ja sellest tulenevalt leida ratsionaalsed omandamist hõlbustavad õpitehnikad.

Kuhu jõuavad perekond, moraal ja kõlblus?

Perekond oli Peeter Põllu arvates üks ühiskonna alustaladest ja rahvusliku aatelisuse arendamise vahenditest. Perekondlikus kasvatuses pidas ta väga oluliseks kultuuritahte kasvatamist, mis tähendas eelkõige rahvusliku identiteedi kujundamist, aga ka maailma kultuurikogemuse tundmaõppimist.

Ta kirjutab: “Ükski rahvus, ka kõige suuremadki, ei saa iseennast rahuldavalt edeneda, nagu ei suuda seda ka üksik isik. Veel vähem võime meie seda väikerahvana. Iga rahvus vajab rahvusena äratust ja täiendust teistelt rahvusindiviididelt, kui ta ei taha ühekülgsusesse langeda ja kivineda. Sellega pole öeldud, et peame teistelt vaid vastu võtma, liiati välispidiselt. On selge, et pealiskaudne teistelt laenamine, teistele järeletegemine, kaotiseerib vaimselt, sünnitab segadust ja lagunemist. Peame küll retsipeerima, kuid kõike assimileerides, oma vaimsesse olemisse organiseerides. Meie kultuuri tähtsaim küsimus on usulise, eetilise, teadusliku, kunstilise, õigusliku jm elu süvendamine, kui ammutame teadlikult, kuid ikka ainult sisemiselt tarvidusel inimsoo rikkamatel vaimuvarasalvedel, ja seda, mis meie vaimule kongeniaalne ning mis ilmutab inimsust tema kõrgemal ja puhtamal kujul.” (Põld 1993b:151)

Praeguses haridussituatsioonis on Peeter Põllu sõnad enam kui aja-

kohased. Nn pealiskaudse laenamise ja pimesa jälgimisega võime tõepoolest kaotada rahvusliku identiteedi.

Perekonnale, kõlblusele ja moraalile pühendab Phillips igauhele eraldi peatüki. Neis arutleb ta eelkõige selle üle, kuhu tuleb tõmmata piir maitse ja süüdsuse seisukohalt ehk kui kaugele saab minna sallivus kõike lubavas ühiskonnas. Ta näitab, et ekstreemses mina-ühiskonnas, mis on võrdsustatud demokraatiaga, ongi kõik lubatud, sest pole norme ega määratlusi “absoluutselt hea – absoluutselt halb” ning kõiki koledusi on võimalik põhjendada praktiliselt kellegi isiklike vajaduste ning arengu seisukohalt.

“Moraalist on saanud tabu ja selle asemel on tekkinud psühhopoliitika.” (Phillips 1996:228) See püüab muuta kultuurimudeleid ja jutlustada uut usku relativismist, tolerantsest, psüühilisest küpsusest ning isiksuse kasvust.

Samas usutakse, et demokraatlik tolerant eeldab eelnevat kõlbelist otsustust, mille alusel inimene mõistab, kas ta saab millessegi suhtuda sallivalt või mitte ja millistel juhtudel peab ta sekkuma kodanikuna ja inimesena.

1950. aastal esitas Theodor Adorno oma teoses “Autoritaarne isiksus” (*The Authoritarian Personality*) autoritaarse isiksuse käsitlemise ning kus kuulekus ja austus autoriteetide vastu kuulutati antidemokraatlikuks. Sellest sai kodanliku perekonna hävingu alus. Pisut hiljem sai liberaalsusest autoritaarsuse antitees, millega liberalismi definitioon laienes kriitiliseks suhtumiseks igasuguste autoriteetide tunnistamise vastu, eitades usku teadusesse, tuues kaasa painduva soorollide määratluse jpm. Tõelist liberalismi määratlus 20. sajandi algul näiteks Leonard Trelawny Hobhouse kui indiviidi enesemääratlust distsipliini ja normide tunnustamise, veendumuste, õigluse ning vastutusega. Moraal tähendas eelkõige seda, millistes suhetes me elame teiste inimestega, inimestevahelised suhted omakorda väljenduvad õiguste ja kohustustena. Vanemate kohustus on kujundada lapses suutlikkust suhelda teiste inimestega ja identifitseerida ennast kõlbelse inimesena.

Phillips arvab, et kõik lapsekesksed teooriad, mis põhinevad vaid lapse õigusel ennast võimalikult vara ja perekonna abita määratleda, on paljude inimeste lapsepõlve teatud mõttes hävitanud.

Omaette probleemiks on kujunenud suhtumine tekstidesse. Phillips nimetab vanade tekstide valikuta kõlbmatuks tunnistamist intellektuaalseks vandalismiks. Shakespeare'i originaalnäidete tundmaõppimise asemel peetakse olulisemaks seda, mida tänapäeva inimene suudab nende kohta arvata. Lingvistika ja psühholoogia püüavad seletada inglise klassikalist kirjandust uute poliitiliste identiteetide leidmise abil, mis keerlevad soo ja rassiprobleemide ümber. Millegipärast ei taheta mõista, et suurte klassikute teoste tundmaõppimine on vajalik tutvumiseks universaalsete väärtustega, mis ületavad aja ja hetkepoliitilised taotlused. Tekstide nn dekonstrueerimisest on saanud kultuuri lammutamine.

Melanie Phillips käsitleb veel üht valusat kõlblusküsimust. Seoses noorte kultuuri kujunemisega ja John Dewey erilise mõjuga briti hariduses alates 1950. aastatest peeti vajalikuks kultiveerida maast madalast rahulolematust oma senise kultuuri ja traditsiooniga. Elu nähti praktiliste probleemide jadana, mida tuleb lahendada praktiliste vahenditega: teadmised ja asja enese mõte polnud seetõttu pikemat süvenemist väärt.

Rõhutati, et protsess on kõrgemal produktist ehk tulemist. Ükski lahendus polnud lõplik, vaid ainult eelmänguks uutele lahendust nõudvatele küsimustele. Oluliseks kuulutati oskus, mitte teadmine. Ainsaks moraalseks eesmärgiks oli vahetu kogemuse kasv. Väärtused pidi laps individuaalselt ja vahetu ning värske kogemuse toel ise leiutama. Kõik see, mis vahetu vajadusega ei seondu, on väärtusetu. Seega on kogu mineviku kogemus tarbetu ja pigem eksitav. Kogu mõttetegevus põhineb lapse enda uurimistegevusel, mis on alati originaalne. Õpilased peavad ise lahendused välja mõtlema ja sel puhul on nii õpilane kui õpetaja õppija rollis.

Kuigi John Dewey rõhutas õpetaja erilist rolli uurimusliku õpiko-

gemuse organiseerimisel ja kohustusel õpetada lugemist ja arvutamist, sai tema ideede tõlgendus ja rakendus vahendiks, mis otseselt lammutas õpetaja autoriteedi ning välistas õpetaja kui teadmiste ja väärtushinnangute vahendaja olulise rolli. Dewey püüdis juba 1938. aastal selgitada oma ideede kasutamise piire ja mahendada progressiivpedagoogika väärhinnanguid, ent retoorilises demokraatias oli hea neid seisukohti küllaltki pikka aega kasutada.

Tänapäevaks on taas mõistetud, et väärtuste edastamine on paratamatult valikuline ja suhteline. Suudame ju omandada vaid osa tohutust kultuurivaramust ning alati on võimalik ja vajalik arvestada nende soovitusi, kelle informeeritus püsiväärtuste osas on suurem. Tehes valikuid hariduse sisu kujundamiseks, määratakse ühtlasi ühiskonna moraalse, kõlbelise ja tehnoloogilise arengu alus.

Haritus kui püsiväärtuste omandatus ja hariduspoliitika

Nii Peeter Pöld kui Melanie Phillips käsitlevad oma ühiskonna harituse ja demokraatia probleeme. Pöld arvas juba 1911. aastal, et riik ei tohiks saada ainuvalitsejaks kooli üle. Ta soovitas kasutada detsentraliseerimise põhimõtteid, et lapsevanemad saaksid kas otseselt või kaudselt oma lapse koolikasvatust mõjutada. Phillips ütleb otse välja, et ka detsentraliseeritud hariduskorralduse puhul saab erineva taseme haridusametnike lausomavoli kooli põhja viia, samas on hukutav aga ka see, kui süsteemil lastakse kaoseks muutuda.

Phillips määratleb harituse ja harimatuse vahekorra ühiskonnas demokraatia põhidefinitsioonist lähtudes. Kui demokraatia on enamuse mõjuvõim, siis on hädasti vaja, et see enamik ehk mass oleks võimalikult kõrgelt haritud, vastasel korral tekib harimatuse ülemvõim.

Briti hariduses peab ta kõige ohtlikumaks tendentsiks üldise harituse langust, mille on põhjustanud subjektivismi ja moraalse relativismi kultiveerimine haridusideoloogia põhialusena. Moraalinormide ase-

mel on valikud, hariduse poolt edastatavaid ehk “väliseid” autoriteete ei tunnista ning “sisemisi” autoriteete pole iseenesest tekkinud.

Hariduse omandamisel mitmesuguseid isikuvabadusi rõhutades ei saa unustada, et on olemas ka vabadus omandada võimalikult vähe haridust. Kui 20. sajandi esimesel poolel oli suunitlus selgelt meritokraatlik, orienteeritusega tulemusõppele, siis II maailmasõda osutus omamoodi veelahkmeks. Sõda oli kujundanud uue sotsiaalse solidaarsuse, millega kaasnes soov kujundada sõjajärgne ühiskond õiglasemana. Sõjajärgne uus haridussotsioloogia toetas selgelt antimeritokraatlikku lähenemist ja nn tööliskultuuri, mistõttu taotlused koolis omandatavat täpselt kontrollida kuulutati valitseva klassi relvaks.

Oli ka neid (Anthony Crosland, Albert Henry Halsey), kes soovisid näha võimalikult võrdset tulemust hariduse omandamisel, ehkki nad ei suutnud seda kuidagi määratleda ega veel vähem praktiliseks teostuseks kavandada. Määratletud sai nn egalitaarne lähenemine haridusele tema kättesaadavuse seisukohalt. Saavutatud haridustase ehk standard saab kehtida teatud piirides ja sätestab vastava koolitüübi ehk -astme haridusliku miinimumi.

Mõistetakse, et tulemuse saavutamisele saab ja peab kaasa aitama, arst aitab haiget ja õpetaja õppijat. Phillips esitab põhjaneva küsimuse hoopis avaramas sotsiaalses kontekstis: kas ja miks saame või tohime olla antimeritokraatlikud? Kas hariduslik ebaedu on alati seletatav õppija klassikuuluvusega?

Phillips hoiatab, et on tekkimas uus ühine mõõde: võrdsus harimatuses, mis ohustab ühiskonna stabiilsust tervikuna. Ta peab meritokraatiat vajalikuks ja tähtsaks ning leiab, et erinevatesse sotsiaalsetesse klassidesse kuuluvate inimeste võimalikku võrdset juurdepääsu haridusele ei tule käsitleda egalitaarsusena akadeemilise jõudluse valdkonnas. Samas tõstab ta esile vajaduse tegelda moraali ja kõlbluse ökoloogiaga, takistamaks hariduse ja ühiskonna allakäiku ning sotsiaaldarvinismi arengut, mille kohaselt igaüks võib tungida jõuga igale poole ja karistamatult tegutseda. 1997. aastal kirjutas Phil-

lips, et väga suur hulk inimesi tunneb end moraali, kultuuri ja hariduse seisukohalt “näruselt”, kuna inimeste vaheline kokkukuuluvus ja seotus ühiskonna kui tervikuga on minetanud oma senise tähenduse.

Analüüsides nimetatud autorite seisukohti, tuleb loomulikult arvestada aega ja nende poolt kirjutatu mahtu. Peeter Põld on näiteks käsitlenud ulatuslikult karskusliikumist ja religiooniprobleeme kui haridusideoloogilisi põhialuseid. Melanie Phillips neid teemasid ei puuduta. Võrreldavad ei ole ka nende seisukohad naise rollist perekonnas ja ühiskonnas, kuigi mõlemad tähtsustavad perekonda kui institutsiooni omas ajas ning peavad vajalikuks rakendada seda inimese kasvatamiseks senisest enam. Phillips omakorda on mitmes teises kirjutises sügavamalt analüüsinud hariduse ja majanduse ning riikliku poliitika vahekordi, mida Põllu käsitluses ei ole. Phillipsi eriliseks saavutuseks tuleb lugeda liberaalse haridusideoloogia süvaanalüüsi, mis on tõestanud mitmeid teravaid sotsiaalseid probleeme ja suunanud hariduse küsimustes käivat diskussiooni Inglismaal.

Kokkuvõtteks

Mõlemad vaadeldavad autorid, üks möödunud sajandi algusest ja teine lõpust, on käsitlenud hariduse püsiväärtuste ja riikliku hariduskorralduse põhialustega seotud küsimusi. Nende seisukohtade sarnasus kinnitab haridusideoloogiate teisenemist oma ajas, säilitades traditsioonilisi väärtushinnangulisi põhiseisukohti ning viitab vajadusele määratleda hariduse sisu, koolikorralduse ning ühiskondliku hariduskorralduse vastavust. Hariduses, nagu igas teiseski eluvaldkonnas, on vajalik tasakaal traditsioonilise ja innovaatilise vahel. Traditsioonilisuse olulisim osa on kõlbluse ja eetika püsiväärtuste tunnustamine. Ka Eestis on vaja hakata tõsiselt tegelema hariduse ökoloogiaga selle sõna laiemas tähenduses, nii et oleks võimalik eristada vana ja väärtuslikku vananenust ja kõlblmatust, mõista uuenduslikult väärtuslikku

ja edastada see osa kultuuripärandist, mis võimaldaks säilitada eesti keelt, rahvast ja riiki tänapäeva mitmekesisel maailmas.

MÄLESTUSED ON SIDE PÕLVKONDADE VAHEL

Rutt Hinrikus

Mineviku mäletamist võib vaadata kui kommunikatsiooniakti ja tõdeda, et mäletamine ja mälu laialijagamine on lahutamatud. Ometi ei kehti see alati. Eesti ajaloomälu iseloomustab katkestus.

20. sajandi eesti ajaloo kohta on kirjalikku, aga ka suulist materjali üsna rohkesti. Ometi on just seda perioodi puudutavat mälu püütud hävitada ja hävitatud, nii nagu samal ajal peidetud ja varjatud, aga ka tõlgendatud eri aegadel drastiliselt erineval viisil.

Eesti Vabariiki ehitanud meeste nimed olid olematuks vaikutud ja selle vabariigi ajalugu ei õpetatud koolis 50 aasta jooksul. Nimemaagia hirmust toimus massiline ümbernimetamine: Vabadussõda nimetati klassisõjaks, hävituspataljone nimetati kaitsjateks, küüditamisi ja teisi repressioone hädavajalikuks sisevaenlaste ümberkasvatamiseks, 1944. aasta põgenikke nimetati kodumaa reetjateks. Mäletamises on sageli nähtud ohtu, ka ähvardust. Mälu on püütud kustutada või moonutada, kuid traumaatilised mälestused on jäänud äärmiselt rõhuvaiks ja nendest vabaneda on võimalik vaid rääkima hakates.

Eesti Vabariigi hälli juures olnud sugupõlv jõudis mälestuste kirjutamise ikka 1930. aastatel, mil ilmus mitmesuguseid mälestusi ajaloos tähenduslikest aastatest ja sündmusest (1905. aasta, Vabadussõda jne), samuti inimestelt alustades ajakirjanike meenutustega (August Kitzberg, Anton Jürenstein) ning jätkates Oskar Lutsu, Jaan Vahtra, Johan Pitka, August Hanko jt mälestustega.

Iga inimene sõltub ühel või teisel moel oma vanemate ja vanavanemate käekäigust ning valikuvõimalustest. Seepärast algavad autobio-

graafilised kirjutised, elulood ja mälestused sageli ülevaatega esivanematest. Genealoogilised tabelid registreerivad suguvõsa kaugemad eellased, andmete puudumise või kättesaamatuse korvavad legendid. Mida kaugemasse aega ulatuvad teadmised, seda kõrgem on nende sümboolne väärtus ja seda enam kaunistavad nad järeltulijate elukaart.

Peeter Põld ei kirjutanud mälestusi. Lahkudes oli ta vaid 52-aastane. Kui ta veel aega palus, siis kindlasti selleks, et kasvatada üles oma lapsed, seejärel ilmselt oleks ta soovinud lõpuni viia alustatud kirjatööd.

Eesti ajalookirjutuses on vajaka nii isikuloolistest käsitlustest kui ka tõsistest uurimustest.

Peeter Põllust kui aatemehest, tema ideekaaslastest ja kaasaegseist on üsna palju kirjutatud, kuid ei saa öelda, et ajalugu oleks piisavalt. Kõige rohkem on avaldatud rahvuslikku panegüürikat, mille põhjuseks vajadus unustatud suurmehed pärast pikka katkestust sisendusjõuliselt rahva teadvusse tuua. Eluloo kontekstiks on perekonnalugu. Põldude perekonnalugu on oma ajale iseloomulik, soovides midagi lisada tuleb silmas pidada, mida on lisada ja kas dokumentide juurde on ligipääs. Kuigi Peeter Põllu enda mälestusi ei ole, leiame ta arvamusi ja mõtteid ja refereeritud ütlusi kolmandate isikute meenutustest. Mälestusi Peeter Põllust on kogutud, aga veel rohkem on kogumistöö käigus kogunenud mälestusi Põldude perekonnast, järglastest, kaasteelistest. Perekonna ajalugu on ühe viimasena ajalooarhiivi dokumentidest otsinud Vello Paatsi ja kirjutanud lühikese ja selge ülevaate. (Põldude jälgi arhiivitolmus ja kultuuriloos, Ruti raamat 2006:26-27)

Perekonna nn suur mälestusteraamat puudub, kuid isiklikes arhiivides, eravalduses on mõned käsikirjalised mälestused. Mitmes veidi erinevas versioonis on Peeter Põllu vend Reinhold Põllu „Mälestused Puru külast ja kooliõpetaja Peeter Põllust (1848–1919), kirjutatud Saksamaal 1960. aastatel. Abikaasa Helmi Põllu mälestused on samuti

kirjutatud pärast sõda ja ei ole kuigi mahukad, ka tema mälestustest on erinevad versioonid, üks eesti, teine saksa keeles, tekstid ei kattu. Lastest on mälestused isast kirjutanud vanem tütar Lehti-Kai.

Mitme sugulase mälestusi on lindistatud, tavaliselt küsimuste-vastuste vormis. Kõige kaugemale ajas tagasi lähevad Reinhold Põllu mälestused, mis jutustavad sellest, kuidas elati

19. sajandi lõpul Puru koolmeistri perekonnas. Eriti on ilmekad kirjeldused pühade pidamisest, kus koolmeistri pere jõulud aimavad järgi nn sakste jõulusid.

Põldude perekonna lugu on iseloomulik mitmete teiste eesti suguvõsade lugudele 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Tööstuslik areng jõudis ka Venemaale, pärisorjuslik kord ei olnud enam jätkusuutlik, majanduslikud suhted tuli ümber korraldada. 19. sajandi lõpu eesti pere erines sajandi alguse omast oluliselt eelkõige teisenenud majanduslike võimaluste poolest.

Perekonna genealoogilised mälestused ulatuvad esiisa Mihkel Põluni (1775–1854), kelle neljas laps Tõnis Põld (1820–1881) oli sündinud Pilistvere kihelkonnas Taadikvere mõisa lähedal Puiatu külas. Puiatu küla likvideeriti 1851. aasta paiku, sest mõisnik asutas selle asemele karjamõisa ja võttis talumaad kasutusele. Tõnis leidis kõigepealt tööd Sindi kalevivabrikus. See töökoht ei olnud rahuldav ja ta läks edasi Narva, kus hakkas töötama kalevivabrikus. Tõnise poeg Peeter (Peeter Põld seenior 1848–1919) alustas samuti Narva kalevivabrikus tööd. Tööst vabal ajal õppis ta vabriku koolis ja valmistas end ette koolmeistri elukutseks. Omandanud õpetajakutse, oli ta lühikest aega kooliõpetajaks Viru-Nigula Pikaristi koolis ja seejärel sai temast Puru koolmeister. Purus sündisid kõik ta lapsed, kokku 11 – viis poissi ja viis tüdrukut, kuues tütar suri väga noorelt. Nende kümne lapse käekäik esindas erinevaid võimalusi, mis tollel ajal olid. Kõige vanem poeg Harald Wilhelm (1874–1939) oli teoloog ja Eesti Vabarii-

gi alguses kirikuõpetaja, hiljem Harjumaa praost, kirikuringkondades tuntud kui Piibli tõlkija ja eesti keele grammatika autor.

Teine poeg Peeter Siegfried Nikolaus oli samuti teoloog, kuid temast ei saanud kirikuõpetajat, vaid pedagoog, tütarlastekooli asutaja ja eesti kooli ning ülikooli reformija. 1908. aastal tegi ta teoks oma unistuse, käies ennast täiendamas Euroopas tunnustatud pedagoogide (Pestalozzi jt) juures.

Reinhold Põld jätkab: „Hariduse saime me kõik isa juures Puru koolis. Harald läks 12-aastaselt Narva ja käis 5 aastat linnakoolis, pärast Narva gümnaasiumis, mille lõpetas 22-aastaselt. Aleksander ja Peeter käisid 2 aastat Rakvere linnakoolis, elasid vanaema juures, kellel oli Rakveres väike maja – nii polnud vaja muud tasu anda, kui vahel söögipoolist. Peeter lõpetas 1893. a kooli ja astus Narva gümnaasiumi, mille lõpetas 1898. a hõbemedaliga.

Reinhold sai samuti alghariduse Puru koolis, pandi 12-aastaselt Narva linnakooli, hiljem õppis omal käel edasi ja sai küpsustunnistuse ilma vanade keelteta ning kooliõpetajakutse matemaatikas, ajaloos ja saksa keeles.

Reinhold Põld meenutab, et rahvaga oli isal hea vahekord – teda kutsuti lapsi ristima ja pulmapidudele. Meie, poiste vastu, oli ta aga vali. Juba esimesel kooliaastal algas vene keele tuupimine; suurt vaeva valmistas lastele kaht kõrvuti seisvat umbhäälikut hääldada.

Peeter oli alati valmis õppimise juures abiks olema. Aleksander, ehk küll temast vanem, oli õppimises maha jäänud ja linnakoolis klass madalamal. Peeter seletas vennale põhjalikult ülesande sisu või lahendas selle ise ära.

Vendadele üüriti Peetri alevikus tuba ja 3 rubla eest kuus palgati passija, kes poiste järelt koristas ja süüa keetis. Toiduaineid saadeti maalt ja kaupmehe juures oli avatud arve, kust suhkrut ning muid tarbeaineid osteti. Söögiainete puuduse tõttu tuli tihtipeale süüa kolm korda päevas kartulisuppi. Peeter töötas kooliajal repetiitorina, teenis keskmise ametniku kuupalga ja aitas rahaga vendi koolitada.

Peeter Põllu noorema venna Engelharti järglastest on minevikku vaadanud Uno Harald Peeter Põld (1919–2016), kes oma käsikirjaliste mälestuste (77 lk) lõpus märgib, et on sõjaaegseid mälestuskilde üles kirjutanud juba 1950. ja 1951. aastal. Uno Põld elas pärast sõda Kanadas.

Oma mälestused on oma kulu ja kirjadega avaldanud Asta Kaljuste, vanema tütre Anna järglane („Elu täis imesid“, 2008).

Mitut perekonnaliiget on intervjuueritud. Nii meenutab Erik Põld, Harald Põllu poeg:

“Meil oli 20 inimest alati laua taga, perega koos, peale selle oli sageli külalisi. Ma hakkan peale ühe tähtpäevaga, mida ma ei mäleta, sest olin liiga väike. See oli Peeter Põllu laulatus. Ta laulatati minu isa poolt, pastoraadis ...” Nii vastas Erik Põld küsimusele, missuguseid huvitavaid või õnnelikke päevi ta mäletab lapsepõlvest. Külaliste teemal jätkates lisas Kosel Harald Põllu pojana üles kasvanud Erik: “Raudteeühendus oli kahelt poolt, Raasiku ja Kohila poolt, mis oli umbes sama kaugel kui Raasiku. Sinna saadeti hobused vastu. Kui poisid hakkasid kaela kandma, siis oli ühel nendest vaja sõita. Meile meeldis see, vahel sai jootraha ka.” Kuigi pered olid suured, võeti sageli vastu külalisi: /---/ pikemalt ja terve perega käis põhiliselt Peeter Põld. Temal oli siis oma majapidamine, ta okupeeris leeritoa, sinna mahtus ta pere ära, seal olid keetmisvõimalused, kütte ta sai meie puupinust. Teenija oli ka, kes päeval laste eest hoolitses.”

Intervjuu Erik Põlluga (1908–1995) on tehtud 1992. aastal, kui vastaja oli 84-aastane. Kõneldes magnetofonilindile võttis ta tavalisest pidulikuma hoiaku. Kellele ta adresseeris oma mälestused? Küllap ka küsitlejale, kuid rohkem kellelegi abstraktsele, kellelegi tundmatule, tuleviku kuulajale, järgnevatele põlvedele üldiselt. Sageli algavadki mälestused tunnistusega: “Mina kui perekonna vanim liige pean oma kohuseks rääkida ... või olen oma elust kirja pannud palju üksikasju, mida pidasin vajalikuks, sellepärast, et kirjutan rohkem tulevas-

tele põlvedele.” Seega võime väita, et mälestuste adressaadiks on nii lapselapsed kui tulevased generatsioonid üldse. Tükikesi perekonnanloost saab võrrelda kodus alal hoitud ja aja jooksul ajaloo näo saanud esemetega, igaüks omal kohal, omas varjupaigas, osa veel kasutusel, teised ammu oma funktsiooni kaotanud ja hoitud alles vaid möödunud aja tunnistajana.

Üsna sageli laiendatakse kujuteldavat perekonnaringi, alustades oma eluloo kirjutamist mitte individuaalse, vaid kollektiivse kogemuse edastamisena, väites, et minu lugu on minu generatsiooni lugu või ühe väikese eesti pere lugu või tavalise eesti pere saatus jne. Sellega antakse adressaadile signaal, et tegemist on üle individuaalse kogemuse ulatuva kogemusega, millel on vastavalt suurem tõeväärtus. Eluloolise informatsiooni väärtust tõstab peale tõeväärtuse ka kaugus ajas, vanus. Seejuures mitte eseme, sündmuse, inimese jne vanus, vaid aeg, mis meid temast lahutab.

Eesti omaeluloolise kirjutuse algus ulatub paarisaja aasta taha, olles eestikeelse kirjasõna algusest tublisti noorem. See ei tähenda, et mälestusi varem ei jutustatud, pigem vastupidi. Mälestuste üleskirjutamise eelduseks oli kirjaoskuse levik ja kindlasti ka enese subjektsuse tunnetamine. Kui autobiograafilisse traditsiooni kaasata päevaraamatud, siis saame väita, et elulookirjutus on eesti kirjanduse nurgakivisid. Eesti kirjanduskaanonis alguses seisab 1818. aastal kirja panema hakatud Kristjan Jaak Petersoni “Päevaraamat”, vähem tuntakse 1833. aastal kirjutatud Johann Heinrich Rosenpläneri ”Maa keele päevaraamat”. Nimetamata kõiki teadaolevaid 19. sajandi eesti autobiograafilisi tekste võime nentida, et eesti keeles elust kirjutamisel (*life writing*) on vähemalt paarisaja aasta vanune traditsioon.

1928. aastal kirjutas Hendrik Sepp ühe esimese ülevaate Eesti memuaarkirjandusest, leidis selle veel õige hõreda olevat ning selgitas: “Isiklikud mälestused, päevaraamatud ja üldse igasugused isiklikud

märkused on ajaloo uurimisele väga vajalikud allikad, kuigi neis võib esineda tõest kõrvalekaldumist, subjektiivset, tahtlikku või alateadlikku tõsiasi järe väärastamist. /---/ Üldse võivad nii mõnedki inimlikud üksikasjad memuaaride puudumisel jäljetult hääbuda ajarüpe.“ (Sepp 1928:50)

Peatudes iseseisvusajal ilmunud kahel esimeste hulka kuuluval mälestusteraamatul kahe veterani sulest (August Kitzberg „Ühe vana tuuletallaja noorpõlvemälestused“, 1924–1925 ja Anton Jürgenstein „Minu mälestused“, 1926) tõdes Hendrik Sepp, et kui vaadata eesti memuaarkirjandusele kvantitatiivselt seisukohalt, on see küll hõre, kuid „kvalitatiivselt vaatekohalt näeme sel alal mõndagi väärtuslikku“.

Kitzbergi ja Jürgensteini mälestustele saab lisada mõnedki nende kaasaegsete, kas trükitud või käsikirja jäänud meenutused, kuid igal juhul võib nõustuda toonase tõdemusega, et oli kätte jõudnud aeg tegelda tõsiselt mälestuste jäädvustamisega. August Palm nentis, et ärkamisaja mälestused peaksid kõige ehedamalt vahendama meie moodsa kultuuri hälliaega, ent paraku on sellest ajast üsna vähe ammutada. Tuleb tõdeda, et mälestusi ei ole jätnud ei Faehlmann, Kreutzwald, Hurt, Reiman, Jakobson jne, küll aga on mälestusi nende järelkäijailt, kaasaskõndijalt või pealtvaatajailt – nimekamaist nt Heinrich Rosenthalilt, Aleksander Mohrfeldilt, Märt Mitilt ja teistelt.

Elu kirjapanemine on kirjanduse reaalne praktika, elulugu on toitnud kirjandust ja ajalugu oma mõlema suure haru – biograafia ja autobiograafia – kaudu alates kõige vanematest säilinud tekstidest. Eriti ulatuslikuks kujunes raamatuisse salvestatud mälu sõja järel paguluses, memuaristikast kujunes kodumaast ära lõigatud rahva side mitte ainult möödunud, vaid ka tulevase Eestiga.

Mälestuste vahendamise eesmärgiks on mitte ainult jutustada möödunud ajast, vaid väga sageli elukogemuste edasi andmine. Perekonnaajaloolised pärimuslikud lood on seotud sündmuse, tegelase või kohaga. Sugupuu puhul on eelistatud meesliini tundmist, see ei

soodusta naiste mäletamist, naisel peab olema midagi ebatavalist: välilimus, juuksed, hää, oskused (ravija, käsitöömeister). Kauem püsib teade, mis sisaldab iseloomulikke üksikasju (nt ennustus, julgustükk jne). Teated võivad sisaldada ennustusi, legendilaadseid pärimuslugusid ja eriti päritolujutte. Päritolujuttude funktsioon on muutunud perekesksemaks kui varem, hoides alal juurtetunnetust, väärtushinnanguid, enesetunnetust. Sageli kinnistuvad perekonnaliikmeile mõned episoodid, mida meenutamata ei esitata hiljem ei suuremat ega väiksemat perekonnalugu. Peeter Põlluga seostub esmalt Vene hümni parafras "Boze, Pelda hranii ! utshis na slavu nam, Peld, Ljuterjanin" Kas ei pane aga järeltulijad tähele, et rõhutatakse viimast sõna Ljuterjanin. Võiksime mõõnda, et luterlane vastandatakse siin õigeusklikule ja seda tõestab fakt, et Peeter Põld keeldub õppimast Peterburis ning valib Tartu ülikooli ja teoloogia.

Perekondlike pärimuse kandjaks saab tavaliselt vaid osa perekonna järglastest. Liikumisel ühest kohast teise võivad sidemed järeltulijate ja eelkäijate vahel kaduda, aga huvi võib vastupidi ka ajas kasvada. Jutustajal ei pruugi olla tähendust loo levitamisel, aga isiklik seos tugevdab lugu, nii nagu aitab kaasa jutustamise osavus, kordamine, korduv esitamine. Hea jutustaja ei peaks olema lihtsalt lobiseja, vaid tal peab olema midagi öelda ja isikupärane suhe oma jutu sõnumisse. Jutt, nii rahvajutt kui ka perekondlik pärimuslugu, ei vanane, kui ta esitatakse uues kontekstis ja uutele kuulajatele.

Nii püsib suuline pärimus elavana jutustaja isiku ja samuti jutustamissituatsiooni kaudu. Kirjalikud mälestused teeb samuti nauditavaks jutustaja isikupära ja kohalolek tekstis. Tamara Miljutina on oma mälestusteraamatus "Inimesed minu elus" (2010) rõhutanud minatut positsiooni, mälu keskendatust teistele inimestele oma elus. Samas annab ta mälestusteraamatule erilise võlu just jutustaja isiklik suhe ja kohalolek, kui ta kirjutab oma arstist emast ja teistest väljapaistvatest

naistest. Sügava lugupidamisega, mille väljendusrikkust vaoshoitud eesti lugudes harva kohtab, ülistab ta ema ja teisi inimesi, kellega elu teda kokku on viinud. Selles vastandub ta sageli esinevale eesti hoiakule, mida võib kohata mälestustes, kus tihti peale kordub „minu ema oli tavaline eesti naine”.

Erilistest sündmustest jutustades saavad tavaliseks peetud inimesed sageli erilisteks.

Rääkimata otsesõnu mälestustest on Peeter Põld rõhutanud koduse miljöö osa, kodu vaimsust: “Teie teate, mis mõju on kodul lapsele. /---/ on isamajas soojust, valgust, õhku, siis on lapsel puna palges, valgusesära silmas.”

Kodul on raske eksisteerida ajas üksi. Sada aastat tagasi oli eriti terav võitlus kodu eest, kus kõlaks eesti keel ja mis oleks avatud haridusele.

Peeter Põllu järglaste kolmas põlvkond on jaganud samuti eestlaste saatusemustreid nagu eelminegi.

Helmi Põld põgenes 1944. aastal viie tütreaga, koos veedeti mitu aastat Saksamaal DP laagreis. Poeg Toomas Põld jäigi Saksamaale, abielludes sakslannaga, tütreid siirdusid aegamööda üle mere ja nende järglased elavad Kanadas. Eestis on vanema poja Agu ja tütar Esteri lapsed ja lapselapsed, Kanadast on Eestisse ümber asunud tütar Helme poeg Gustav Piir.

Kaasaegsete ja perekonnaliikmete mälu on aidanud korrastada pilti kodust, kust pärines Peeter Põld. Lapsepõlvkodust on kõige rohkem mälupilte ta vend Reinholdi käsikirjalistes mälestustes. Maria Kirschbaum-Pljuhhanova on andnud oma mälestusteraamatule kõneka pealkirja “Mälu hoiab meid eluaeg koos” (2007). Mälestused on see aluskangas, kanvaat, millel kinnituvad üksikud tähenduslikud seigad, mis hakkavad kõnelema nii nagu kõneleb sama raamatu autori meenutus andekspalumise kohta, vahendades eetilisi tõekspidamisi.

Peeter Põld on selle seose minevikuga sõnastanud: “Mis meie siin

ajaloo õpetamise ülesandeks võime ja peame seadma, see on huvi äratamine mineviku vastu. Laps peab hakkama selle järgi küsima, mis ennemalt olnud (intellektuaalne huvi); ta peab aga ka mingite tundmustega selle külge köidetama.”

Märkus: Rutt Hinrikus on Peeter Põllu pojatütar

PEETER PÕLLU ELUTEE OLULISED VERSTAPOSTID

Maie Tuulik

Peeter Siegfried Nikolaus Põld sündis 30. juunil 1878. aastal Puru koolmeistri peres. 1898. aastal lõpetas ta Narva gümnaasiumi. Tema iseloomustus kooli arhiivist on järgmine: “Evis häid vaimuandeid, paistis silma suure usinusega, luges palju, iseloomult end valitsev, tagasihoidlik, töökas. Oli vabastatud õppemaksust. Käitus hästi, kiriklikesse kohustustesse suhtus alati armastusega.” (Tuulik 2007:19)

Aastatel 1898–1906 õppis Peeter Põld Tartu ülikoolis usuteadust. Talle meeldis antiikfilosoofi Seneca õpetus: ühte raamatut põhjalikult lugeda on enam kui mitut lehitseda. Oma raamatutesse armastas ta teha ääremärkusi. Hiljem professorina andis ta oma üliõpilastele nõu olulise esiletõstmiseks ja meeldejätmise kergendamiseks teha allakriipsutusi, ka värviliste pliiatsitega. Usuteaduslike raamatute kõrval luges ta rohkesti filosoofilist, eriti eetilist kirjandust. Tema korterikaaslane neilt päevilt, Aadu Lüüs, hiljem tuntud arstiteadlane, on meenutanud: “Ta oli hea seltsimees, igati aus ja sobiva iseloomuga, luges palju ilukirjandust. Ta oli suur laulumees, samuti armastas ta filosoofilist kirjandust lugeda. Ta oskas inimesi kohelda ja nendega suhelda.” (Tuulik 2007:21)

Peeter Põld oli Eesti Üliõpilaste Seltsi liige ning osales aktiivselt paljudes rahvuslikes ettevõtmistes. Seltsis pöörati suurt tähelepanu eesti keelele. Eesti keele kursustel käimine oli seltsi liikmetele kohustuslik, ka omavahelistes kõnelustes soovitati rääkida ainult eesti keeles. Eestlaseks “hakkamine” polnud mingi veider jonn või ajaviide, vaid täiesti reaalne alternatiiv saksastumisele või venestumisele.

Seltsis leidis ta endale palju sõpru, näiteks Jaan Tõnissoni ja Villem Reimani. Nende mõju jättis ta kujunemisele sügava jälje. Kõigi kolme iseloomustused on üsnagi sarnased: täiskarsklased, isamaale pühendunud rahvuslased, algatusvõimelised kõne- ja sulemehed.

Kujunemisaastad

1907. aastal lõpetas Peeter Põld ülikooli teoloogiakandidaadi kraadiga. Ta oli siiralt ja sügavalt usklik, ometi loobus ta kirikuõpetaja ametist ja otsustas suunduda haridusalale.

Eestikeelse kooli avamiseks oli vaja keskust, seltsi. Eesti Noor(e) soo Kasvatuse Seltsi (ENKS) asutajad Oskar Kallas, Karl Parts, Anton Jürgenstein, Peeter Põld, Ernst Enno, Jaan Jõgever jt leidsid, et kõigepealt tuleb asutada tütarlastekool. 1906. aasta suvel töötati välja seltsi põhikiri ja esitati see kinnitamiseks. Seltsi eesmärgiks oli eestikeelsete koolide ja lasteaedade asutamine ning kultuurharidustöö.

Peeter Põld põhjendas, miks emakeelne kool on ainus loomulik kool: "... emakeeleõpetus on loomulik tarvidus. Vene keel on meile kahju toonud. Meie ei tunne oma keelt enam, ei mõista oma keeles enam mõtteid vahetada. Laps peab väga palju jõudu raiskama võõra keele õppimiseks. Peale selle jääb meie minevik ja meie lauluvara talle võõraks. Laps kulutab oma jõu ja eluvärskuse ära." (Tuulik 2007:27)

Et ennast Euroopas pead tõstnud lapsekeskse pedagoogikaga kursis viia, võttis Põld laenu ja sõitis 1908. aasta veebruaris Saksamaale ja Šveitsi. Berliinis, Leipzgis, Jenas, Mannheimis ja Zürichis palus ta kokkusaamist tuntud kasvatusteadlastega, kes Vene provintsist tulnud noormehe hästi vastu võtsid. Ta tutvus uute keeleõppemeetoditega, koolikorraldusega ning kõlbelise kasvatuse uute suundadega. Ta jälgis rahvakooli õppetegevust, külastas abikoole ja ravipedagoogilisi asutusi, tutvus keskkoolidega, nn Mannheimi süsteemiga ja muude kooli-uenduslike katsetustega.

Juba üliõpilasena oli Peeter Põld aukartusega Immanuel Kanti lugenud. Tema eeskujudeks olid Rudolf Eucken, Friedrich Wilhelm Foerster (“Euroopa südametunnistus”), kutsehariduse eestvõitleja Georg Kerschensteiner, vana kristlik koolimees Heinrich Scharrelmann, klassikuist Pestalozzi ja Herbart, uutest autoritest John Dewey, Eduard Spranger jt. Mõnuga luges ta populaarfilosoofi Ralph Waldo Trine'i. Kuna tal puudusid soovitud, ei võtnud kuulus Hugo Gaudig teda oma seminaris Leipzgis vastu. Eriti sügavat mõju avaldas Põllule kuni surmani kestnud kontakt Zürichi ülikooli professori Friedrich Wilhelm Foersteriga. Osalt tänu Põllule muutus Foersteri tahte- ja iseloomukasvatuse süsteem Eestis üldiselt tuntuks: tema peateos “Kool ja iseloom” ilmus eestikeelses tõlkes.

Peeter Põld võttis üle Georg Kerschensteineri idee rahvakoolist kui töökoolist, mis seob üldhariduse ja töö. Kool pole kuulamise, vaid õpilaste tegutsemise koht vastavalt John Dewey kuulsale loosungile *learning by doing*. Peeter Põld pooldas Dewey reformpedagoogilisi seisukohti ning tutvustas neid mitmetes ettekannetes ja kirjutistes.

Koolijuht

1. septembril 1906. aastal alustas ENKS-i Tütarlaste gümnaasium õppetööd 48 õpilasega. Nagu Põld ise tunnistas, oli tütarlastele mõeldud kooli rajamisel kaks peamist põhjust. Esiteks ei orienteerunud tollased tütarlapsed eriti karjäärile, seetõttu polnud nii oluline, et erakooli lõpetamine ei andnud kõiki neid õigusi, mis kroonugümnaasium andis – õiguse õppida edasi ülikoolis, soodustuse sõjaväeteenistuses ja riigiametites. Teiseks anti endale aru, et tütarlapsed kui tulevased emad avaldavad uuele sugupõlvele sügavat mõju kui isad. Kooli rajamisega loodeti eesti haritud perekondades saksa keele mõju vähendada, sest enamjagu haritlaste koduseks keeleks oli saksa keel; eesti keele rääkimist peeti harimatuse tunnuseks. Arvati, et kui tütarlaps omandab

koolis eestimeelsuse, paneb ta oma tulevases kodus maksma eesti keele ja vaimu ning kasvatab oma lastest eestlased.

Peeter Põld valiti 1909. aastal tütarlaste gümnaasiumi juhatajaks ja ta töötas koolijuhina järgnevad 10 aastat.

30-aastane täisjõus mees teadis, et vaid täieliku pühendumise korral võib oodata koolitööst häid vilju. Eestikeelset keskkooli ei olnud olemas. Naiste haridus puudus aga täiesti. Võõrkeelsetes koolides õppinud võõrdusid oma rahvast kergesti. Tööd jagus mitmel rindel. Ühelt poolt tuli võidelda venestamispuuetega ja sellel pinnal emakeelse kooli ette veeretavate tõketega, teisalt puudusid emakeelse keskkooli õppeplaanid, programmid, õpikud. Kogemustega õpetajaidki polnud alati leida.

Nende kümne koolijuhiaasta jooksul kujunes Põllul selge arusaam tütarlaste hariduse alustest ja sihtidest. Kasvatuse peateguriks pidas ta õpetajaskonna võimalikult lähedast isiklikku kokkupuudet iga üksiku õpilasega.

Koolijuhataja Peeter Põld oli kõigi poolt austatud ja imetletud. Ta püüdis koolis rakendada paljusid reformpedagoogika uusi ideid, millega oli oma Euroopa reisil tutvunud. Õppetöös kasutati palju näitlikustamist ja isetegevust, laste endi aktiivsust. Ta püüdis teha õpetamist elulähedaseks, lähtudes koduümbrusest ning kasutades näitlikku õppeviisi. Väga populaarsed olid kooliekskursioonid, kus koolijuht näitas end tubli juhi ja lõbusa kaaslasena.

Peeter Põld andis koolile oma näo, selle kooli õpilasi hakati kutsuma “põllulilledeks”. Oma rahvusliku vaimu ja õppekeele pärast sai kool hüüdnimeks “Eestika”, mida õpilased otsekuu aunime kasutama hakkasid. Põld rõhutas ikka, et kool on eelkõige õpilaste jaoks ja õpetajad ei tohiks väsida otsimast uusi viise paremaks õpetamiseks.

Ta õhutas oma õpetajaid kooliprobleemide arutamisest ja otsustamisest osa võtma, ta sai aru õpilaste omavalitsuse tähtsusest koolielus, samuti sellest, kuivõrd oluline on õpilastele suurema valikuvabaduse andmine õppeainete valikul. Üle kõige kartis ta kivinemist ja stampi-

desse takerdumist. Koolis pidi elu olema.

Ta usaldas igauht ja just seepärast ei julgenud keegi ta usaldust kuritarvitada. Tal oli väga hea mälu ja tundis kõiki õpilasi isiklikult.

Oma kooli peasaavutuseks pidas Peeter Põld seda, et emakeelne kool suutis võistelda venekeelse kooliga. Kooli lõpetajad olid suutelised sooritama lõpueksamid kroonugümnaasiumi juures, enamasti heade tulemustega. Suurem osa lõpetajatest tegi seda Peterburis, kus neisse suhtuti erapooletumalt.

Eesti kooli ülesehitaja

“Eesti kool ja selle ülesehitamine oli Peeter Põllu eluülesanne,” tunnistas Helmi Põld ühes oma kirjas. Tuli võidelda venestussurvega, aga ka küllalt sügavale juurdunud kadakasakslusega. Tuli õhutada usku oma rahvusliku kooli vajadusesse ja võimalikkusesse. Tuli võita poolehoidu gümnaasiumile kui uuenduskoolile, mis põhines õpetajate ja õpilaste usalduslikel suhetel. Tuli võidelda ka majanduslike raskustega.

Peeter Põld nõudis rahvakooli (vallakooli) reformimist, näiteks seda, et kool peaks olema üldine ja mitte vaeste kool, kus ainult need õpivad, kes kõrget kooliraha ei suuda maksta; siin peaksid koos õppima nii ministrite kui ka kojameeste lapsed; kool peaks olema segakool, ühine poeg- ja tütarlastele; nõrgaandelistele tuleks asutada abikoole ja eriklasse jms. Õpetus tuli koondada kodumaa tundmisele ja rajada emakeelele. Kui tema käest naljatades küsiti, mis oleks tema esimene korraldus, kui ta haridusministriks saaks, vastas ta kõhklemata, et võtaksin eesti lapsed saksa koolidest ära.

Koolivalitsuse alal nõudis Põld laiaulatuslikku detsentralisatsiooni, nii et lastevanemad kas otse või omavalitsuste kaudu võiksid kaasa kõnelda.

7.–9. aprill 1917 kutsus Peeter Põld kokku esimese rahvahariduse

(õpetajate) kongressi, millele 20.–23. juuni järgnes teine. Tema ettekanded andsid mõlemale kongressile sisu ja suuna. Kongresside keskseks arutlusaineks oli eesti rahvuskooli rajamine. Tuliselt arutati ka usuõpetusega seotud küsimusi. Aastaid hiljem, 1923, oli just Peeter Põld selleks meheks, kellele tehti ülesandeks koostada uus usuõpetuse õppekava algkoolidele.

14. mail 1917. aastal asutati Eesti Õpetajate Keskliit, valiti juhatus ja esimeheks sai Peeter Põld. Samal aastal asutas Peeter Põld ENKS-i organina ajakirja „Kasvatus ja Haridus“. “Kasvatus ja Haridus” tahab äratajaks ja häälekandjaks olla kõikidele ringkondadele, kes eesti rahva hariduslikust edust on huvitatud. Ajakiri tahab meie põdevale kasvatusel põllule tuua rohkem teadlikkust, sügavamat teadmist, oma-pärasemat mõtlemist, tugevamat eneseaitamist ning kindlamat kohustet ja õiguste tundmist.” (Tuulik 2007:49)

Ajakirjast ilmus 1917. aastal kuus numbrit. Põllu uued töökohustused viisid ta ajakirja toimetamisest eemale.

1. juulil 1917. aastal alustas tööd Ajutise Maanõukogu poolt valitud Maavalitsus. Peeter Põld valiti haridusosakonna juhatajaks. Sellel ametikohal töötas ta kuni novembrini, olles samal ajal edasi ka tütarlaste gümnaasiumi juhataja.

Veebruaris 1918 algas Saksa okupatsioon ja kui Saksa väed novembris lahkusid, astus tegevusse Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus. Selles valitsuses oli Peeter Põld esimene haridusminister. Esialgu oli ta ministeeriumi ainus töötaja.

Tartu Ülikooli juht

1918. aasta 1. detsembril andis Saksa sõjaväekomando komandör Tartu ülikooli üle Eesti Ajutise Valitsuse poolt moodustatud komisjonile, mida juhtis Peeter Põld. Töö ülikooli juures katkes siis, kui venelased 21. detsembril 1918 Tartu vallutasid. Peeter Põld lahkus

Tartust, astus vabatahtlikult kooliõpetajate roodu ja läks rindele. Mõne aja pärast saadeti rindele pliiatsiga, nähtavasti põlvel rutuga kritsel-datud teade, et reamees Põld kutsutakse uuesti ülikooli juhtima. Ta ülesandeks oli tsaariaegse ülikooli baasil organiseerida rahvuslik eesti ülikool. Kuraatorina sai ta töötada vaid kolm nädalat, siis tuli põgene-mine enamlaste eest. Uuesti sai ta oma tööd jätkata 1919. aasta jaanua-ri lõpupäevadel. Kuigi ülikoolil oli ligi 300-aastane ajalugu seljataga, oli ta oma struktuuri ja olemuse poolest Eestile üsna võõras. Enne iseseisvust oli ülikooli õppejõudude hulgas vaid neli eestlast. Üheks raskemaks küsimuseks oligi, kust võtta õppejõude.

Ei olnud ühtegi küsimust ülikooli keerulises korraldustöös, millest Peeter Põld poleks osa võtnud. Tuli välja selgitada varade seisukord, määrata allasutustele juhid ja töötajad, komplekteerida õppekaader, teha ümberkorraldusi olemasolevates teaduskondades ja asutada põl-lumajanduse teaduskond, võtta vastu üliõpilasi, töötada välja ülikooli põhikirja eelnõu ning lahendada tuhandeid praktilisi küsimusi selleks, et ülikool võiks 1919. aasta sügisel tööd alustada. 4. oktoobril immat-rikuleeriti esimesed üliõpilased ja kaks päeva hiljem algas õppetege-vus viies teaduskonnas.

Need aastad (1919–1920) olid Peeter Põllu elus eriti vaevarikkad. Lõpmatu arv koosolekuid, nõupidamisi, läbirääkimisi, mahukas kirja-vahetus, kõikvõimalike projektide koostamine, läbivaatamine ja -arut-lemine – kõik see nõudis aega. Pääsu polnud ka kurnavast öötööst kodus kirjutuslaua taga.

Oma sõbrale kirikuõpetaja Jaan Varikule kirjutas ta Jõhvi nii: “Pead olema ökonoomne. Meie põleme kahest otsast. Nüüd saab tee-nida suurt asja, tuleb töötada.”

Esialgu oli ülikooli rektori ja kuraatori amet Peeter Põllu isikus ühendatud. 1920. aasta veebruaris määrati prof. Henrik Koppel rekto-riks ning osa juhtimisest läks tema kätte. Peeter Põld jäi kuraatorina vabariigi valitsuse esindajaks ülikooli juurde; tema ülesandeks oli ka selgitada ülikooli vajadusi nii haridusministeeriumis ja kui ka Riigi-

kogu komisjonides.

Palju aega nõudis ka otsene õppetegevus ülikoolis, st loengute ja seminaride korraldamine. Keskkooliõpetajate ettevalmistamiseks alustas 1922. aastal ülikooli juures tegevust didaktilis-metoodiline seminar. Peeter Põld oli nii selle juhataja kui ka õpetajate kutsekomisjoni esimees. Õpetajakutsele pühendunuilt nõudis ta pedagoogilist andekust. Range selektsioon peaks toimuma nii, et noort inimest kutsele kõlbmatuks ei tunnistataks alles siis, kui ta ettevalmistus juba lõppenud on, arvas Peeter Põld.

Ülikooliseaduse jõustumisega 1. detsembril 1925 kuraatori ametikoht kaotati ning Peeter Põld valiti filosoofiateaduskonna dekaaniks, kellena ta töötas ühe kuu ja seejärel prorektoriks, kellena ta töötas kuni aprillini 1927.

1. aprillil 1927 astus Peeter Põld prorektori ametist tagasi. Vaatamata ülikooli valitsuse tungivatele palvetele edasi jääda ta keeldus. Peeter Põllu teeneid tunnustati filosoofia audoktori kraadiga. Ta oli esimene eestlane, kellele Tartu ülikool andis *dr. phil. honoris causa* aukraadi. Sellega avaldati Peeter Põllule tehtu eest sügavat tänu.

Teadlane ja õppejõud

Kord kõneluses selle üle, mis kellelegi meeldib, öelnud Peeter Põld: “Kui saaksin teha vaikselt teaduslikku tööd.”

14. septembril 1920 valiti Peeter Põld Tartu ülikooli pedagoogika-professoriks. See oli ajaloolise tähtsusega sündmus, sest siiani õpetasid pedagoogikat kõrvalainena kas filosoofia või mõne muu aine õppejõud. Esmakordselt Tartu ülikooli ajaloos loodi iseseisev pedagoogika professor, Peeter Põld oli õppetooli juhataja kuni oma surmani. Tema loengud toimusid peahoones ja tal oli alati suur kuulajaskond. Kõik üliõpilased, kes tahtsid omada pedagoogi kutset, olid tema loengukursusest huvitatud. Just tänu Peeter Põllule oli pedagoogika tol ajal Tartu

ülikoolis väga auväärne distsipliin.

“Peeter Põllu isiksus on jäänud mulle aegade jooksul nii õppejõu kui ka ülikool juhi ideaaliks,” on Peeter Põldu meenutanud tema õpilane Aleksander Elango. “Põld ise oli juba väliselt esinduslik ja ilus mees. Seejuures väga hea lektor: hästi süstemaatiline, ikka sügavuti minev, kuid ikka üldarusaadavaks jääv.” (Tuulik 2007:62)

Pedagoogikaproffessorina pidi Põld lahendama kaks olulise tähtsusega ülesannet: kujundama pedagoogika kui teadusliku eriala õpetamise süsteemi ülikoolis ja töötama välja keskkooliõpetajate ettevalmistamise korra. Aastail 1922–1930 oli ta Tartu ülikooli didaktilis-metoodilise seminari juhataja.

Hoolimata rohketest kõrvalistest ülesannetest tegi Peeter Põld mitte ainult ise silmapaistvat uurimistööd, vaid ergutas ka oma üliõpilasi teadustööle. Neljal tema õpilastest (Ants Roos, Aleksander Elango, Edgar Oissar ja Aleksander Kurvits) valmisid tema juhendamisel magistritööd. Ka Alfred Koort, kelle erialaks oli küll filosoofia, uuris pedagoogika probleeme. Kõik nad moodustasid Peeter Põllu koolkonna eesti pedagoogikas.

Intensiivse õppetöö kõrval valmisid Põllul kahe monograafia käsikirjad, mis ilmusid trüki postuumselt: 1932. aastal “Üldine kasvatusõpetus” (Juhan Torgi toimetusel) ja 1933. aastal “Eesti kooli ajalugu” (Hans Kruusi toimetusel).

Peeter Põllu surmaga jäi pedagoogika õppetoolis tema ametikoht vakantseks. Sellele kohale ei leitudki sobivat isikut ja nii oli Peeter Põld Tartu ülikooli esimene ja ka ainuke pedagoogikaproffessor vabariigi lõpuaastateni välja.

Poliitik ja ühiskonnategelane

Peeter Põld oli Jaan Tõnissoni lähim võitluskaaslane. 1905. aasta 17. oktoobri manifestiga sai Venemaal võimalikuks poliitiliste parteide organiseerimine. Samal aastal asutati ka esimene legaalne Eesti partei, Eesti Rahvameelne Eduerakond. Partei liider oli Jaan Tõnisson, Peeter Põld oli erakonna eestseisuse liige ning osales põhidokumendide koostamisel. Hiljem, vabariigi ajal, võttis ta Tartu linna elust osa linnavolikogu juhatajana (olles sellel ametikohal 1921–1930), vabariigi elust aga riigikogu liikmena – Peeter Põld kuulus 1919–1920 Eesti Rahvaerakonna liidrina Asutavasse Kogusse, 1920–1923 ja 1926–1929 Riigikogusse. Ta oli Rahvaerakonna kõige väljapaistvam liige, hariduse ja kultuuripoliitika ideoloog. Ta oli emakeele innukaid austajaid. “Meie rahvas on imelik, häbeneb võõrkeelt kõnelda vigadega, aga eesti keeles vigu teha meie inimene ei häbene.” (Tuulik 2007: 64)

Peeter Põllu kohta öeldi, et ta on eesti rahva südametunnistus. Ta julges otsekoheselt arvustada neid protsesse ja neid suundi, mis ei sobinud kokku rahvuslike aadetega. Ta veendumused omandasid aastatega järjest selgema ja kindlama sõnastuse.

Välimuse järgi ei oleks keegi osanud arvata, et see kärmete liigutustega, rühikas ja erksa noore näoga mees oli juba ületanud 50. eluaasta rajajoone. Jõudeaega polnud tal peaaegu mitte kunagi, erandiks vaid mõnenädalased puhkused suvel. Nendel päevadel oli ta sädelevas tujus ja muretult noor. Ta liikus ringi heledas ülikonnas, lahtise kaelusega ja paljapäi. Sarnaselt oma isaga, oli temagi kirglik aednik. Talle meeldis aias maad kaevata, istutada, kasta ja hooldada. Ta armastas taimi ja jälgis nende kasvamist. Jalutuskäigud metsas ja põldude vahel värskendasid teda. Ometi polnud suvepuhkuski vaba loengutest – Peeter Põld oli oodatud lektor paljudel suvekursustel. Tuli muudki teha. Kooliraamatute komisjoni liikmena tuli tal näiteks ühel suvevaheajal läbi lugeda umbes 4000 lehekülge õpikutekste.

Peeter Põld võttis osa ka evangeelse luterliku kiriku korraldamise tööst, ta oli ülikooli koguduse nõukogu ja Eesti pihtkonna komitee esimees ning vaimuliku ülemkohtu liige. Ja ehkki tal oli kohustusi otse kurnaval määral, ei nurisenud ta kunagi. Ikka valmis tulema kõikidele vastu, ikka mõni hea sõna igaühe jaoks, harilikult ikka heatahtlik naeratus näol, mitte kunagi närviline või tusane. Peeter Põld jäi alati tõeliseks “gentelmaniks”.

Ta töötas aastakümneid eesti karskusliikumise juhina, teades, et iga elujõulise rahva hing peab olema terve. Kui 1926. aasta suvel otsustati 18. ülemaailmne karskuskongress korraldada Eestis, oli see Eesti riigile suureks rahvusvaheliseks tunnustuseks. Olgu mainitud, et see karskuskongress sai vabariigi valitsuse toetuse tingimusel, et prof Peeter Põld vastutuse selle korraldamise eest enda peale võtab. Kongress toimus 22.–29. juulini Tartus ja nõudis Peeter Põllult suurt aja- ning jõukulu, kuid läks korda ja tõi Eestile hulga sõpru juurde. Peeter Põld valiti kongressi üldjuhatajaks ja alalise komitee juhatajaks kuni järgmise kongressini, mis toimus 1927. aasta augustis Antverpenis. Nii Tartu kongressil kui ka Antverpenis esines Peeter Põld ettekandega.

Peeter Põld arvas, et karskustööga tuleks juba koolinoorsoo hulgas algust teha, sest just siis on noored kergesti mõjutatavad. Koolides peaks karskuse õpetus olema seotud teiste õppeainetega. Võimalusi karskust muu õpetusega ühendada on väga palju, ent kõige suuremal määral olenevad karskusõpetuse head tagajärjed kooliõpetaja isiklikust eeskujust. Kes karskust õpetab, peab ise karsklane olema, sest see õpetus ei ole mitte ainult teatavate teadmiste pakkumine, vaid meelsuse õpetus. Meeldetuletuseks sobivad siia antiigi mõttetarga Seneca sõnad: “Pikk on tee eeskirjade kaudu, lühike ja mõjuv eeskujude kaudu.” (Tuulik 2007:71)

Peeter Põld nägi kogu Eesti riigi tulevikku sõltuvat karskustöö tulemuslikkusest. Keegi ei eita osava diplomaatia tähtsust ega ka tugeva sõjaväe mõju, ent kõige olulisem on ikkagi meie rahva sisemine jõud. Just see on riikliku iseseisvuse sügavaim alus: inimeste tööviljakus,

usinus ja visadus, leidlikkus ja ettevõtlikkus, ausus, kohuse- ja vastutustunne.

Peeter Põld oli sügavalt usklik inimene. 1923. aastal koostas ta uue usuõpetuse õppekava algkoolidele. Usuõpetuse uuendamise põhimõtteid oli ta tutvustanud juba 1917. aastal, rahvahariduse teisel kongressil. Juba siis ütles ta, et usuõpetuse õpetamisel tuleb lähtuda pedagoogika põhimõtetest ning arvestada laste vanusega. Peeter Põld pidas väga vajalikuks, et õpetaja ise oleks usklik inimene. Tema arvates on usk ja kõlblus omavahel lahutamatult seotud. Peeter Põld oli Tartu Kristlike Noorte Meeste Ühingu liige, kuulus ülikooli koguduse nõukogusse, oli Eesti pihtkonna komitee esimees, kirikupäevade liige ning 1926. aastast alates vaimuliku ülemkohtu liige. Ta avaldas artikleid ning esines ettekannetega nii kirikukorralduse küsimustes kui ka usulise kasvatuse ja kõlbluskasvatuse küsimustes.

Pereisa

Peeter ja Helmi Põllu abielu oli lasterohke. Peresse sündisid üksteise järel Agu, Hele Mall, Lehte Kai, Peeter Amos, Mari Liis, Anne Reet, Toomas Jeremias, Ester Marta, Mai Mirjam, Helme Rutt ja Imbi Kersti. Peeter Amose elu jäi lühikeseks (1915–1916), kuid laste arvuks jäi ikkagi 11 – kasulapseks sai emapoolne nõbu Nora.

Nende kodu kujunes kasvatuse eeskujuperekonnaks oma kõlbelise meelsuse, töökuuse, rõõmsameelsuse ning heade kommete ja kasvatuslike traditsioonide küllusega. Peeter Põld pani käed külge kõigile kodutöödele. Ta ei hoolinud sellest, et haritud mehele peeti koduste toimetuste tegemist sobimatuks. Ta oli juba oma emalt õppinud põhimõtte, et raskema töö sooritab see, kes on tugevam, et ükski töö ei häbista tegijat. Ka lapsi rakendati jõukohastes ülesannetes.

Pühapäeva hommikuti läksid Helmi ja Peeter Põld suuremate lastega ülikooli kirikusse ja istusid seal parema tiiva ristpinkides. Peeter

Põld jälgis jumalateenistust lapseliku hardusega. Ta ei kritiseerinud ega nurisenud kesise jälgituse üle. “Kirikusse ei minda õpetajat arvustama, vaid jumalasõna kuulama,” tavatses ta nurisejatele vastata. (Tuulik 2007:78)

Peeter Põld ammutas oma perekonnast suurt soojust ja armastust, seda oli tunda tema kõnedes, tema kirjutistes, tema esinemistes lastevanematele ja kasvatuskursustel. Ta hoolitses oma suure pere eest otse liigutava ennastalgavusega, olles ise äärmiselt vähenõudlik. Ta jõudis mitme mehe eest tööd tehes sedavõrd teenida, et majas ei olnud puudust tunda.

“Kõik teistele, enesele ei midagi!” – need Pestalozzi hauakirja üllad sõnad iseloomustasid ka Peeter Põldu kui isa ja kui kaasinimest. Kui ta töö rohkuse all murdumas oli, kinnitas ta enesele: “Ma pean veel oma tervist hoidma, sest lapsed on alles väetid.”

Helmi Mäelo, väga hea perekonnatuttav, meenutab: “Ta käitumine lastega avaldus helluses ja kannatlikkuses. Lapsed ei kartnud isa. Kui ta oli kodus ja istuti jõudehetkil koos saalis rohelisel plüüssohval, kippusid lapsed rüsinale ta sülele. Ja kui palju neid mahtus istuma ta põlvedele! Õhtused kogunemised saali toimusid järjekindlalt enne puhkama heitmist. Siis lauldi üheskoos õhtulaule.” (Tuulik 2007: 82)

Haigus ja lahkumine

1930. aasta kevad oli eriti töörohke ja pingeline. Riigikogus peeti läbirääkimisi haridusküsimustes. Peeter Põld võttis sõna nii kultuuri- poliitika, koolivõrgu, koolimajade, õpetajate töö kui ka ülikooli kohta käivates arutlustes. Sõnavõttude ettevalmistamine nõudis palju tööd ja nagu varasematelgi aastatel, tuli nüüdki öötundidest lisa võtta.

Peeter Põllu viimaseks panuseks eesti pedagoogika arengusse oli Akadeemilise Pedagoogika Seltsi asutamine Tartu ülikooli juurde. Kaua aega oli Peeter Põld ülikooli ainuke pedagoogikaõppejõud. Aja-

pikku hakkas talle lisanduma abilisi, oli ilmunud ka teisi noori pedagoogikateadlasi ning et Tartusse oli koondunud ka teaduselembeseid kooliõpetajaid (Jüri Parijõgi, Gustav Reial, Johannes Käis), siis just see ajendaski Peeter Põldu seltsi asutama. Seltsi põhikirja järgi võisid liikmeteks astuda ka pedagoogikahuvilised üliõpilased.

Seltsi asutamiskoosolek peeti 6. aprillil 1930. aastal. Peeter Põld valiti seltsi esimeseks esimeheks ja loodeti, et just tema juhtimisel hakkatakse lahendama meie kooli põletavaid probleeme. Avakoosolekul kõneles ta meie pedagoogika ülesannetest. Siis saabus suvi ja algasid suvepuhkused. Peeter Põld sõitis koos perega suvitama Võsule. Seal nakatus ta tüüfusesse ja tuli Tartusse tagasi kõrge palavikuga raskelt haigena. 25. augustil viidi ta juba Toomele sisehaiguste kliinikusse.

Haigestusid teisedki pereliikmed – abikaasa Helmi, tütre Hele, Mari, Anne, Ester, Mai ja Imbi ning Helmi Põllu ema. Abikaasa on meenutanud, et vastandina Peeter Põllu harilikule rõõmsale meelekindlusele, ei saanud haige kuidagi rahuneda mõtte juures, et töö oli katkestatud, et töövõimetus võib pikemat aega kesta.

Peeter Põld suri 1930. aasta 1. septembri pealelõunal, parimais tööaastais 53 aasta vanuselt.

4. septembril 1930. aastal, Peeter Põllu mulda sängitamise päeval, langetati Tallinnas Pika Hermani tornis rahvuslipp poolde vardasse ja Toompea valge saali akendel särasid küünlad. Tuhandete leinajate juuresolekul kanti põrm Tartus Pauluse kalmistule. Oma järelehüüdes 53 aasta vanuselt surnud Peeter Põllule kirjutas Juhan Tork, et Eesti rahvas jääb Peeter Põllule igaveseks tänuvõlglasteks.

Mäletamine ja mälestamine

1938. aasta 14. juunil registreeriti Peeter Põllu Mälestamise Komitee siseministeeriumi üldosakonna seltside ja nende liitude registrisse nr 5812 all. Peeter Põllu Mälestamise Komitee oli ühing, mil-

le eesmärgiks oli Peeter Põllu mälestuse ja teenete jäädvustamine Eesti rahva arenemisloos Peeter Põllu hauamärgi ja mälestussamba ülesseadmisega, eluloo avaldamisega ja teoste väljaandmisega. Oma eesmärgi saavutamiseks pidi komitee korraldama koosolekuid, korjandusi, loteriisid, võtma vastu annetusi ja kasutama muid vahendeid. Komiteel oli juriidilise isiku õigused. Komitee tegevuspiirkonnaks oli Eesti Vabariik ja juhatas asus Tartus.

1939. aasta 14. mail tehti algust Peeter Põllu mälestamise korjandusega. Tartu jagati 71 korjandusringkonna vahel, üle maa jagati laiali ligi 500 korjanduslehte. Peeter Põllu Mälestamise Komitee korjandus-toimkonna esimees oli Jaan Tõnisson: “Põld oli mitte ainult teerajaja, vaid uute rahvuskultuuriliste sihtide seadja. Põld ei vanane. Ta tundub ka tulevikus meie inimestele uudne ja moderne. Meie aukohus on ta mälestuse jäädvustamine.” (Tuulik 2007:96)

1939. aasta 27. mail kuulutati välja Toomemäele püstitatava Peeter Põllu ausamba projektide võistlus. Sama aasta 22. oktoobril, kui toimus Peeter Põllu mälestamiskontsert Pauluse kirikus, kirjutas Juhan Tork Postimehes nii: “Peeter Põld oli eesti rahva geeniusse täiuslikumaid esindajaid. Ta oli meie rikkamaid mehi. Mitte kulla ja hõbeda, ka mitte siisuguste varade poolest, mida koi ja rooste sööb, ei olnud ta rikas. Ta oli rikkamaid mehi õilsamate sisemiste aatelite väärtuste poolest. Neid jagas ta oma rahvaga. Palju, hindamatult palju on eesti rahvas temalt saanud.” (Tuulik 2007:96)

Peeter Põllu Mälestamise Komitee jõudis valmis teha Tartu Pauluse kalmistu hauamonumendi, see tänav, kus oli Põldude kodumaja, nimetati ümber Peeter Põllu tänavaks, Tartu linnavolikogu hakkas välja andma Peeter Põllu nimelist uurimistoetust ja ülikooli filosoofiateaduskond Peeter Põllu nimelist stipendiumi. Ülikooli 300. aastapäeva mälestusmedalit kaunistasid Johan Skytte ja Peeter Põllu reljeefid. On märgiline, et 75 aastat hiljem väljaantud medalile mahtus vaid Skytte reljeef.

Peeter Põllu ausammas Toomemäele jäi püstitamata – Eesti ise-

seisvusaeg sai otsa.

Tema kirjutised suruti keelatud fondidesse ja kui siiski kusagil juhuslikult ta nimi vilksataski, siis soditi see musta tuššiga loetamatuks. Eesti rahva ideoloog ja õpetaja, keda kaasaegsed nimetasid Eesti rahva südametunnistuseks, tuli rahva mälust kustutada.

Mine kuulsin Peeter Põllust esmakordselt alles pärast taasiseseisvumist, kui avati keelatud fondid. Mõelda vaid – ma õppisin Tartu Riiklikus Ülikoolis 5 aastat eesti filoloogiat ja pedagoogikat, siis veel 4 aastat aspirantuuris pedagoogikat ning kaitsesin nii kandidaadi- kui doktoriväitekirja – ja ma polnud kuulnud Eesti kõige olulisema kasvatusteadlase nimegi.

KASUTATUD JA SOOVITUSLIK KIRJANDUS

Aret, A. 1936. Peeter Põld: Eesti hariduse teenäitaja. K.-ü. Koolikoooperatiiv.

Botton de, A. 2003. Filosoofia lohus. Tartu.

Eesti kultura, I. 1911. Korraldanud W. Reiman. Tartu.

Eesti Õpetajate Liidu töö Eesti kooli loomisel: E. Martinsoni kõne E. Õ. Liidu 10. aastapäeval. 1927. – Kasvatus, 7.

Eisen, Matthias Johann „Sõnad ja teod“. Keele maitsest. Luuleantoloogia. Mart Velsker ja Tõnu Tender. Eesti Keele Instituut ja EKSA

Elango, A. 1989. Peeter Põld teerajajana Eesti pedagoogikas. – Nõukogude Kool, 5

Haridus- ja sotsiaalministeeriumi tegevuse ülevaade 1918–1934. 1934. Tallinn.

Haridusministeeriumi 1919. aasta aruanne. TLÜ Eesti pedagoogika arhiivmuuseum, K0014162.

Harnac, A. 2009. Kristluse olemus. Tartu.

Hirsjärvi, S, Huttunen, J. 1989. Johdatus kasvatustieteeseen. Jyväskylä

Hobhouse, L. T. 1911. Liberalism. In: Hobhouse. 1994. Liberalism and other writings. CUP.

Jaago, T., Jaago, K. 1996. See olevat olnud.... Rahvaluulekeskuse uurimus esivanemate lugudest. TartuJ

Jansen, Ea 2007. Eestlane muutuv asjas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv

Jerusalem, W. 1992. Sissejuhatus filosoofiasse. Tallinn.

Kangas, S. 1998. Soome kaitsejõudude praosti jutlus Soome Sõjaveteranide Eesti Ühenduse kirikupüha jumalateenistusel Toompea Kaarli kirikus 21. veebruaril 1998. Tallinn, EELK.

Kera, S. 1997. Isamaalisus kui väärtus ja kasvatusvahend. Rmt: Väärtushinnangud ja kasvatus. Konverentsi ettekannete teesid. Tallinn.

Kiho, T. 2008. Niguliste küsimus – Sirp, 14. märts.

- Kitzberg, A.** 1973. Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlvemälestused.- Perioodika, Tallinn
- Koidula, L.** 1969. Luuletused. Tallinn.
- Kõigile valla- ja alevikoolivalitsustele ja koolidele Järvamaal.** 1919. TLÜ Eesti pedagoogika arhiivmuuseum, K0002613
- Laagus, K.** 1996. Meenutusi Peeter Põllu tegevusest eestikeelse ülikooli rajamisel. Rmt: Peeter Põld oma ajastu peeglis. Tartu
- Laaman, E.** 1964. Eesti iseseisvuse süünd. [Stockholm], Vaba Eesti.
- Looring, A.** 1940. Jüri Vilmsi võitlusrikas ja saatuslik elutee. – Akadeemia, 3
- Loorits, O.** 1995. Eestluse elujõud. Tallinn.
- Muoni, Helgi jt** (1996). Peeter Põld oma ajastu peeglis. Tartu
- Murdmaa, E.** 1952–1956. Mälestusi ja mõtteid. TLÜ Eesti pedagoogika arhiivmuuseum, K0000297.
- Mänd, O.** 1960. Jaan Tõnissoni poliitiline tegevus Eesti iseseisvuse tulekul. Rmt: Jaan Tõnisson: Koguteos tema üheksakümnennda sünnipäeva tähistamiseks. [Stockholm], Vaba Eesti.
- Oakshott, M.** 1989. The Voice of Liberal Learning. Yale University Press, USA.
- Paatsi, V.** (2006). Põldude jälgi arhiivitolmus ja kultuuriloos. Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum
- Palm, A.** 1938. Tähelepanekuid eesti memuaarkirjanduse arengust ja laadist.- Eesti Kirjandus, 296- 306
- Prants, H.** 1937. Minu elukäik. Mälestusi ja pärimusi. Eesti Kirjanduse Selts. Tartu
- Paul, T.** 2007. Pastiss & popurrii. Tallinn.
- Petti, K.** 2008. Tark, sõbralik ja kaine Eesti – Eesti Päevaleht, 15. märts.
- Phillips, M.** 1996. All must have prizes. Little, Brown and Co, London.
- Phillips, M.** 1997. Heaven knows, we are miserable now. — The Observer Review, 28. sept.

- Professor dr. phil. h. c. Peeter Põllu päevad: (Tallinn 1995): teaduskonverentsi ettekannete kogumik / Tallinna Pedagoogikaülikool ; [vastutav toimetaja ja eessõna: M. Tuulik]
- Professor dr. phil. h. c. Peeter Põllu päevad III : (Tallinn 1996): teaduskonverentsi ettekannete kogumik / Tallinna Pedagoogikaülikool ; [toimetaja ja eessõna: Maie Tuulik]
- Professor dr. phil. h. c. Peeter Põllu päevad IV : (Tallinn 1997):teaduskonverentsi ettekannete kogumik / Tallinna Pedagoogikaülikool ; [eessõna: Maie Tuulik]
- Professor dr. phil. h.c. Peeter Põllu päevad : [Tallinn, 2003] : teaduskonverentsi ettekannete kogumik. VII / , Tallinna Pedagoogiline Seminar ; [koostanud Maie Tuulik]
- Professor dr. phil. h.c. Peeter Põllu päevad :(Tallinn 2008): teaduskonverentsi ettekannete kogumik. VIII / [koostanud Maie Tuulik]
- Põld, P.** 1917. Meie hariduslised paleused ja nende teostamine. – Kasvatus ja Haridus, 3–4.
- Põld, P.** 1924a. Ajaloo õpetamise tähtsus üldise pedagoogika seisukohalt. – Kasvatus, 1.
- Põld, P.** 1924b. Inimese arenemine ja emakeele mõju sellele. – Kasvatus, 11.
- Põld, P.** 1932a. Üldine kasvatusõpetus. In: Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused B Humaniora XXVIII, lk 5-155. Tartu
- Põld, P.** 1932b. Usuline kriis: selle tunnuseid, põhjusi ja ületamisvõimalusi. Tartu
- Põld, P.** 1933. Eesti kooli ajalugu. Tartu
- Põld, P.** 1993. Üldine kasvatusõpetus. Tartu
- Põld, P.** 1993a. Valitud tööd, I. Tartu.
- Põld, P.** 1993b. Valitud tööd, II. Tartu.
- Põld, P.** 2006. Lastest tuntakse meid. Tartu
- Saarmaa, E.** jt. 1994. Professor Peeter Põld: kirjanduse nimestik, 1901–1994. Tartu
- Raamot, M.** 1962. Minu mälestused. [Geilingen], Kultuur.
- Raud, M.** 1965. Eesti kool aegade voolus: koolinõuniku mälestusi.

Stockholm, EMP.

Republic of Estonia. The Ministry of Education and Research. 2017.

Rogers, C. 1983. Freedom to learn for the '80s. Charles E. Merrill Publishing Co, Ohio.

Tagore, R. 1997. Inimese religioon. Tallinn.

Tartu Ülikooli ajalugu 1918–1982. 1982. Koost, K. Siilivask, H. Palamets. Tallinn.

The National Curriculum. 1995. DFE, HMSO.

Tulviste, P. 1996. Riiklikust ja rahvuslikust identiteedist. Rmt: Kolmas rahvusliku kasvatuse kongress 12. –13. aprill 1996. Teeside kogumik. Tallinn.

Tuulik, M. 2005. Kõlbluse sisu. – Haridus, 2.

Tuulik, M. 2007. Peeter Põld. Tallinn.

Tuulik, M. 2011. Kasvatuse klassika. Tallinn

Tuulik, M. 2016. Kõlblus. Eetika. Tallinn

Tuulik, M. 2017. Ole siis hea laps. Tallinn

Tuulik, M. 2018. Pöörane teismeline. Tallinn

Värnik, A. 2007. Kas karsklane olla on õige ja häa. – Postimees 8. jaan.

Arhiiviallikad

EAA.402.13.430, EAA.402.13.431, EAA.402.13.432,

EAA.402.13.433, EAA.402.13.434, EAA.402.13.435,

EAA.402.13.436, EAA.402.13.437, EAA.402.13.438,

EAA.402.13.439, EAA.402.13.440

